

В.В. Хроков, С.Л. Скляренко

Краткий справочник по птицам Казахстана

Қазақстан құстарының
қысқаша анықтамасы

Ассоциация сохранения
биоразнообразия Казахстана
Алматы, 2009

УДК 59
ББК 28.693.35

X 88

X 88 Хроков В.В., Скляренко С.Л.

Краткий справочник по птицам Казахстана. Қазақстан құстарының қысқаша анықтамасы. – Алматы: Ассоциация сохранения биоразнообразия Казахстана, 2009. - 156 с.

ISBN 9965-32-882-x

Справочник содержит краткие сведения на русском и казахском языках о 147 из 503 видов птиц, встречающихся в Казахстане, их цветные рисунки, для некоторых – отличия от близких видов, с дополнительными рисунками. В него включены самые распространенные и легко узнаваемые виды, сгруппированные по основным типам местообитаний, а также все регулярно отмечаемые в стране глобально угрожаемые виды. Даны полные списки встречающихся в Казахстане угрожаемых видов, общая информация о ключевых орнитологических территориях и их список и др.

Издание адресовано широкому кругу читателей, интересующихся птицами Казахстана, но не имеющих специальной подготовки.

Анықтама орыс және қазақ тілдерінде Қазақстанда кездесетін құстардың 503 түрінің 147-і жайында қысқаша мәліметтерден, олардың түрлі-түсті суреттерінен, кейбіреулері үшін жақын түрлерінің айырмашылығын көрсететін қосымша суреттерден тұрады. Бұған ең кең тараған және оңай танып-білетін түрлер, бұлар мекендеу орнының негізгі типтеріне қарай топталған, сонымен қатар елімізде тұрақты түрде кездесетін галамдық қауып төнуші түрлер енгізілген. Қазақстанда кездесетін қауып төнуші түрлердің толық тізімі, маңызды орнитологиялық территориялар мен олардың тізімі және т. б. жайында толық ақпарат берілген.

Басылым Қазақстан құстарын танып-білуге қуштарлық танытатын, бірақ арнайы дайындағы жоқ көпшілік оқырмандарға арналған.

УДК 59
ББК 28.693.35

Общая редакция: канд. биол. наук С.Л. Скляренко

Перевод и редакция казахского текста: канд. биол. наук Б. Есжанов

Рисунки: И. Землянских, Ф.Ф. Карпов, Н. Кранейс, З. Срога/SVS

Фотографии: О.В. Белялов, Н.Н. Березовиков, С. Дерелиев, И.В. Карякин,

М.А. Кошкин, Л. Лахманн, А.С. Левин, И. Ойен, С.Л. Скляренко,

И.Э. Смелянский, С.В. Стариков

Карта: Ш. Цуттер

Верстка и дизайн: Д.С. Скляренко

X 1907000000
00(05)-09

ISBN 9965-32-882-x

© Ассоциация сохранения биоразнообразия Казахстана

© Хроков В.В., Скляренко С.Л., текст, 2009

© Есжанов Б., перевод на казахский язык, 2009

Содержание
Мазмұны

Предисловие.....	4
Благодарности.....	5
Алғы сөз.....	6
Ырзашылық.....	7
Как наблюдать за птицами.....	8
Құстарды қалай бақылайды.....	10
Птицы водно-болотных угодий.....	12
Сулы-батпақты жерлердің құстары.....	14
Птицы степи и пустыни.....	44
Дала мен шөл құстары.....	46
Птицы леса.....	70
Орман құстары.....	70
Птицы гор.....	94
Тау құстары.....	96
Птицы населенных пунктов.....	118
Елді мекен құстары.....	119
Силуэты некоторых хищных птиц, обитающих в Казахстане / Қазақстанда мекендейтін кейбір жыртқыш құстардың бейнесі.....	128
Части тела птицы / Құстардың дене бөлімдері.....	129
Ключевые орнитологические территории.....	130
Маңызды орнитологиялық территориялар.....	131
Виды, находящиеся под угрозой глобального исчезновения/ Галамдық жойылып кету қаупінде тұрған түрлер.....	136
Виды, занесенные в Красную Книгу РК / ҚР Қызыл кітапқа тіркелген түрлер.....	139
Систематическое деление птиц Казахстана / Қазақстан құстарының систематикалық бөлінісі.....	142
Указатель русских названий птиц.....	144
Құстардың қазақша атауларының көрсеткіші.....	146
Указатель английских названий птиц.....	148
Указатель латинских названий птиц.....	150
Рекомендуемая литература / Ұсынылатын әдебиет.....	152
Ассоциация сохранения биоразнообразия Казахстана / Қазақстанның биоалуантүрлілігін сақтау Ассоциациясы.....	154
Подписи к фотографиям, авторы рисунков.....	156

Предисловие

Ассоциация сохранения биоразнообразия Казахстана представляет вторую книгу из серии полевых определителей по растительному и животному миру Казахстана (первая – «Цветковые растения юго-востока Казахстана» - издана в 2008 г.). Казахстан, с его разнообразными, во многих местах еще очень хорошо сохранившимися ландшафтами, гигантской территорией – девятая по величине страна мира! – и обитанием международно-значимых популяций многих видов, в том числе глобально угрожаемых, играет огромную роль в сохранении природы не только Центральной Азии, но и планеты в целом. Но для подавляющего большинства людей, особенно горожан, эта ценность страны остается недопонятой, и во многом потому, что нет компактных, простых в использовании книг, которые помогли бы узнать, как называется встреченное растение, насекомое, зверь, птица... А как писал Карл Линней¹, «если не знаешь названий, то теряется и познание вещей». Для того, чтобы помочь казахстанцам сделать первые шаги в мире птиц, и подготовлено это издание. Оно не претендует на полноту и включает описания и рисунки 147 видов птиц из 503, встречающихся в стране.

Мы выбрали для этой книги самые распространенные и легко узнаваемые виды, которые чаще всего попадают на глаза, сгруппировав их по основным типам местообитаний: это водоемы, степи и пустыни, горы, леса, населенные пункты. Исключены виды, очень сходные между собой, определение которых требует уже хороших навыков и знаний, а также птицы, встречающиеся у нас только на пролете и те, которых трудно встретить. Однако, включены все регулярно встречающиеся в стране глобально угрожаемые виды, то есть те, состояние которых на планете в целом вызывает тревогу и которые нуждаются в повышенном внимании и специальной охране.

При использовании книги следует иметь в виду, что птицы не жестко привязаны к одному типу местообитаний, а могут быть встречены в разных – так, лесные птицы на пролете попадают в кустарниках в степи и пустыне, пустынные – на водоеме по берегам озер, горные спускаются в населенные пункты и т.д. Так что, не найдя вид в одном разделе, попробуйте посмотреть в других.

Данное издание можно назвать, скорее, не определителем в полном смысле этого слова, а пособием для начального знакомства с птицами Казахстана, помогающим оценить их разнообразие. Те из читателей, которые захотят узнать о птицах больше и иметь возможность определить все казахстанские виды, могут воспользоваться литературой, рекомендуемой в конце книги.

Некоторые птицы в разных источниках называются по-разному, это касается и русских, и казахских, и английских, и латинских названий, которые мы даем для каждого вида. Например, «голубая чернеть» и «красноголовый нырок» - это одна и та же утка, а для большой белой цапли используются латинские названия «*Casmerodius albus*» и «*Egretta alba*». По-разному представляются и родственные связи разных групп птиц - систематика, из-за чего меняется и порядок их описания. В данной книге, мы ориентировались на наиболее принятые стандарты и придерживались следующего. Порядок следования видов в разделах обусловлен их принадлежностью к тем или иным отрядам и семействам и соответствует наиболее принятому в русскоязычной орнитологической литературе и изложенному в работах Л.С. Степаняна (1975, 1978, 1990). Эта же система принята в позднейших сводках

¹Карл Линней (1707-1778) – шведский врач и натуралист, основоположник научной классификации живых организмов, или систематики.

Э.И. Гаврилова по фауне птиц Казахстана (1999, 2000). Латинские и английские названия птиц, для их соответствия европейским определителям, даны в соответствии с используемыми сейчас Международным союзом охраны птиц (BirdLife International). Русские названия видов в общем соответствуют приводимым в работах Л.С. Степаняна, за немногими исключениями, сделанными вслед за Э.И. Гавриловым (1999) и рядом других орнитологов для наиболее принятых или более точных названий.

В описаниях видов использованы следующие значки:

вид, занесенный в список глобально-угрожаемых птиц планеты

вид, занесенный в Красную книгу Казахстана

вид, занесенный в список птиц, являющихся объектами охоты

взрослый самец

взрослая самка

ad взрослая птица

sad молодая птица

Благодарности

Идея подготовки данной книги была предложена М. Бромбахером, координатором по программе «Ключевые орнитологические территории» для Казахстана, Узбекистана и Туркменистана, им же были приложены большие усилия по поиску финансирования, иллюстраций и т.п. В поиске рисунков и обсуждении структуры определителя участвовала Э. Майер. Финансирование для иллюстраций было получено при личном участии В. Мюллера из Швейцарского общества охраны птиц (BirdLife Switzerland), а также с помощью Министерства сельского хозяйства Тайваня и Королевского общества защиты птиц (RSPB, Великобритания). Украинское общество охраны птиц (UPOP) содействовало в получении рисунков. Печать осуществлена при финансовой поддержке Программы Малых Грантов ГЭФ в рамках проекта АСБК «Сохранение пилотных ключевых орнитологических территорий (ИВА) с участием студентов и местных сообществ». Рисунки выполнены И. Земляных, Ф.Ф. Карловым, Н. Крайнейсом, З. Сройгой / SVS. Фотографии предоставили О. В. Белялов, Н.Н. Березовиков, С. Дерелиев, И.В. Карякин, М. А. Кошкин, Л. Лахманн, А.С. Левин, И. Ойен, И. Э. Смелянский, С.В. Стариков. Перевод на казахский язык сделан канд. биол. наук Б. Есжановым. Всем перечисленным лицам и организациям авторы выражают свою искреннюю признательность.

Қазақстанның биоалуантүрлілігін сақтау ассоциациясы Қазақстан өсімдіктері мен жануарлар әлемі бойынша далалық анықтауыштардың сериясынан екінші кітапты (біріншісі – “Өңтүстік-шығыс Қазақстанның гүлді өсімдіктері” – 2008 жылы шықты) ұсынады. Қазақстан, өзінің алуантүрлі, көп жерлерде осы уақытқа дейін жақсы сақталған ландшафттарымен, территориясы аса үлкен – жер жүзінде көлемі бойынша тоғызыншы ел! – және халықаралық маңызға ие көптеген түрлердің мекендеуімен, соның ішінде ғаламдық қауып төнушілер бар, табиғаты тек Орталық Азияда ғана емес, сол сияқты бүкіл планетамызда сақтауда үлкен роль атқарады. Бірақ көптеген адамдар үшін, әсіресе қалалықтар үшін, еліміздің бұл құндылығы толықтай түсінікті емес, және көп жағдайда бір жерге жиналған, пайдалануда қарапайым, былайша айтқанда кездескен өсімдікті, жәндікті, аңды, құсты... танып-білуге көмектесетін кітаптардың жоқтығымен де байланысты. Ал Карл Линней¹ “егер атын білмесең, затын да білмейсің” деп жазды. Қазақстандықтарға құстар әлеміне алғашқы қадам жасауға көмектесу үшін осы басылым дайындалды. Басылымда елімізде кездесетін құстардың барлық түрлері қарастырылмаған, тек 503 түрдің 147-сінің ғана суреттері мен сипаттамасы берілген.

Біз бұл кітап үшін көзге жиі түсетін ең көп таралған және оңай танып-білуге болатын түрлерін оларды мекендеу ортасының негізгі типтері бойынша – бұлар: суқоймалары, дала мен шөлдер, таулар, ормандар, елді мекендер – топтастырылып, таңдалып алынды. Бір-біріне өте ұқсас, анықтау үшін жақсы дағдылар мен білімді қажет ететін түрлер, сол сияқты бізде тек ұшып келу-кетуде кездесетін және кездесуі өте сирек болатын құстар қарастырылмады. Деседе елімізде тұрақты кездесетін ғаламдық қауып төнуші, яғни жағдайы планетада тұтастай алаңдаушылық тудыратын және үлкен көңіл бөлу мен арнайы қорғауды қажет ететін барлық түрлер қамтылды.

Кітапты пайдаланғанда құстардың мекендейтін ортаның бір типіне қатаң байланыста болмайтынын, олардың әртүрлі, мысалы орман құстары ұшып келу мен қайтуда далалар мен шөлдердегі бұталарда, шөл құстары – суатта көл жағалауларында, тау құстары елді мекендерге түсетіні және т.т. естен шығармау керек. Яғни түрді бір бөлімде таба алмаған жағдайда, оны басқа бөлімдерден іздеу керек.

Бұл басылымды толық қанды анықтауыш деп атамай-ақ, ең алдымен оны Қазақстан құстарымен алғашқы танысу үшін, олардың алуантүрлілігін бағалауға көмектесетін құрал деп атау керек. Құстар жайында көбірек білгісі келетін және Қазақстандық барлық түрлерді анықтауға мүмкіндігі бар оқырмандар кітаптың соңында ұсынылған әдебиеттерді пайдалануына болады.

Кейбір құстар әртүрлі әдебиет көздерінде түрліше аталады, бұл әрі орысша, әрі латынша, әрі қазақша атауларына да тиісті. Мысалы, “голубая чернеть” және “красноголовый нырок” екеуі де бір үйрек, ал үлкен аққұтан үшін латынша екі атау “*Casmerodius albus*” және “*Egretta alba*” қолданылады. Әртүрлі топтағы құстардың туыстық байланысы – систематикада әртүрлі айтылады, осыған орай оларды сипаттау тәртібі де өзгереді. Бұл кітапта біз біршама қабылданған стандарттарға көңіл бөлдiк және төмендегіге сүйендік. Бөлімдерде түрлерді реттеу тәртібі олардың қандай отрядтар мен тұқымдастарға жататынын орыс тілді орнитология саласындағы әдебиеттерде кең қолданылатын және Л.С.Степанянның жұмыстарына (1975, 1978, 1990) сүйене отырылып жазылды. Осы жүйе Э.И.Гавриловтың

¹Карл Линней (1707-1778) – швед дәрігері және натуралисі, тірі организмдердің ғылыми классификациясының, немесе систематикасының негізін қалаушы

Қазақстан құстарының фаунасы жайындағы соңғы шығармаларында (1999,2000) қолданылды. Құстардың латынша атауы қазіргі кезде Халықаралық құстарды қорғау одағы (BirdLife International) қолданып жүрген еуропалық анықтауыштарға сәйкес берілді. Түрлердің орысша атаулары Л.С. Степанянның жұмыстарында келтірілген атауларға, тек аздаған түрлері ғана Э.И. Гавриловтың (1999) және басқа да бірқатар орнитологтар жасаған көпшілік қабылдаған немесе біршама тура атауларға сәйкес келеді. Қазақша атаулар А. Бекенов пен Б. Есжанавтың (1997) еңбегіне сәйкес әрі толықтырылып келтірілді.

Түрлерді сипаттауда мынандай белгілер пайдаланылды:

- ғаламдық қауып төнуші планета құстарының тізіміне тіркелген
- Қазақстан Республикасының Қызыл кітабына тіркелген түр
- аулау нысанасы болып табылатын құстардың тізіміне енген түр
- аталық   аналық
- ad** ержеткен құс   **sad** жас құс

Ырзашылық

Бұл кітапты дайындауды Қазақстан, Өзбекстан және Түркменстан бойынша “Маңызды орнитологиялық территориялар” бағдарламасын үйлестірушісі Михал Бромбахер ұсынды, ол қаржыландыруды, түрлі-түсті суреттермен көркемдеуді және т.т. іздестіруде де көп күш жұмсады. Суреттерді іздеуге және анықтауыштың құрылымын талқылауға Эдит Майер қатысты. Безендіру үшін қаржыландыру Швейцарияның құстарды қорғау қоғамынан (BirdLife Switzerland) Вернер Мюллердің тікелей қатысуымен, сол сияқты Тайвань ауыл шаруашылығы және Корольдік құстарды қорғау қоғамының (RSPB, Великобритания) көмегімен жүзеге асты. Украинаның құстарды қорғау қоғамы да (UTOP) суреттерді алуға жәрдемін берді. Басып шығаруды қаржыландыру ФЭК (ГЭФ) Кіші Гранттар Бағдарламасының ҚБСА (АСБК) шегіндегі “Алғашқы маңызды орнитологиялық территорияларды (ИВА) студенттер мен жергілікті қауымдастықтардың қатысуымен сақтау” жобасы арқылы жүзеге асырылды. Суреттерді салғандар И. Землянских, Ф.Ф. Карпов, Н. Крапейс және З. Срога / SVS. Фотосуреттерді О. В. Белялов, С. Дерелиев, И.В. Карякин, М. А. Кошкин, Л. Лахманн, А.С. Левин, И. Ойен, И. Э. Смельянский, С.В. Стариков берді. Қазақ тіліне аударған биол. ғыл. кандидаты, доцент Б. Есжанов. Барлық аталған азаматтар мен ұйымдарға авторлар өздерінің шынайы ризашылығын білдіреді.

Как наблюдать за птицами

В Казахстане встречаются (гнездятся, пролетают или зимуют) более 500 видов птиц. Познакомиться со всеми очень трудно даже опытному орнитологу. Поэтому начинающим любителям птиц можно посоветовать начать наблюдения за ними зимой, когда большинство видов улетает в теплые края, и с нами до весны их остается не так уж много. Облегчает задачу еще и то, что зимой птицам труднее прокормиться в природе и многие из них прилетают к жилью человека, становятся доверчивее. А если устроить в своем дворе или на подоконнике кормушку для птиц, то они сами начнут слетаться к вам. Среди хорошо знакомых вам воробьев, синиц и голубей могут оказаться и птицы, о существовании которых вы и не подозревали. Остается только рассмотреть их получше, сделать подробное описание, возможно, даже зарисовать в блокноте.

При наблюдениях в природе очень помогает бинокль, он всегда должен быть под рукой. На какие признаки птицы надо в первую очередь обращать внимание? Во-первых, размеры, которые для наглядности следует сравнивать с размерами всем известных видов: воробья, дрозда, голубя, утки, гуся и т.д. Во-вторых, окраска и бросающиеся в глаза ее детали – пятна, «зеркальца» на крыльях, полосы и другие. Затем – форма и цвет клюва, длина и цвет ног. При определении помогут описание поведения, движений (типа полета – прямой с частыми взмахами крыльев, парящий, «ныряющий» с чередованием взмахов и снижения со сложенными крыльями и др.; способа передвижения по земле – ходит или прыгает; и т.п.), голоса. Конечно, опишите тип местообитания, то есть, например, лес, горы или берег водоема, и непосредственное окружение птицы – например, на дереве, в кустарниках, на земле. И не забудьте записать дату и место встречи. Хорошо рассмотрев и запомнив птицу, а то и сфотографировав, вы можете сравнить ее с изображениями и описаниями в книгах. Массу полезных советов вы можете найти в изданном Ассоциацией сохранения биоразнообразия Казахстана руководством «Как наблюдать за птицами или как стать хорошим бѣдвочером» (Алматы, 2008).

Во время экскурсии в природе вы можете случайно найти птичье гнездо. В этом случае его надо быстро осмотреть, описать место расположения, как оно выглядит, а если оно легко доступно – сколько в нем яиц или птенцов, и немедленно уйти, стараясь как можно меньше тревожить птицу. Но если к гнезду надо лезть на дерево, скалу, или ломать ветки для того, чтобы к нему добраться, то в этом случае его осматривать не нужно, потому что или испуганные птицы могут бросить гнездо (даже с маленькими птенцами!), или его легко найдут пернатые или наземные хищники, ориентируясь по вашему поведению и следам. И не забудьте в блокноте указать дату и место находки гнезда. Все ваши наблюдения могут представлять большой интерес для познания местной орнитофауны.

Осмотр любых жилых колоний околородных и водоплавающих птиц можно проводить только издалека. Полностью запрещается посещение гнездовых колоний фламинго, пеликанов, реликтовой чайки и черноголового хохотуна; а цапель – в период насиживания, так как все эти виды легко бросают гнезда и птенцов.

Уже более 100 лет ученые-орнитологи всего мира изучают миграции птиц путем их кольцевания легкими металлическими пластинками с выдавленным порядковым номером и кодом страны. Иногда дополнительно используются также цветные пластиковые кольца, ошейники, крыловые метки. Если вам когда-нибудь попадет погибшая, убитая или пойманная птица с кольцом на лапке, или вы хорошо рассмотрите птицу с цветными метками, то обязательно запишите точное место и дату находки, номер и любые другие надписи на кольце, цвета и расположение цветных меток, определенный вами вид птицы или ее описание. Все эти сведения, очень важные для науки, пожалуйста, отправьте в Центр мечения животных по адресу: Казахстан, Алматы, 050060, Аль-Фараби 93, Академгородок, Институт зоологии; телефон (727) – 2694866, 2694876, электронная почта InstZoo@nursat.kz. Можно выслать информацию и нам в АСБК: Алматы, 050043, Орбита-1, д. 40, офис 203, АСБК; телефон (727) – 2203877, электронная почта office@acbk.kz. И вам обязательно сообщат точный вид птицы, а также когда и где она была окольцована.

Құстарды қалай бақылайды

Қазақстанда құстардың 500-ден астам түрі кездеседі (ұялайды, ұшып өтеді немесе қыстайды). Барлығымен танысу тәжірибелі орнитолог үшін де өте қиын. Сол себепті құстармен алғаш рет танысатындарға айтылатын кеңес оларды бақылауды қыста бастау керек, бұл кезде көптеген түрлері жылы жаққа ұшып кетеді, көктемге дейін біздермен бірге шамалы ғана қалады. Ал егер өзіңіздің аулаңызда немесе терезе алдында құстар үшін астау орнатсаңыз, онда олар өздері-ақ сіздерге ұшып келеді. Сіздерге таныс торғайлар, көкшімшықтар мен кептерлер арасынан сіздің түсіңізге де кірмеген құстарда кездесіп қалуы мүмкін. Оларды жақсылап қарап, түбегейлі сипаттап, тіпті қағазға суретін салып алу ғана қалады.

Табиғатта бақылау жүргізуге дүрбі өте көмектеседі, ол әуақытта қол астында болуы керек. Ең алдымен құстың қандай белгілеріне көңіл аудару керек? Біріншіден, дене мөлшері, ол түсінікті болуы үшін барлық белгілі түрлердің – торғайдың, сайрауықтың, кептердің, үйректің, қаздың және т.т. – мөлшерімен салыстыру. Екіншіден, ренінен көзге бұрын түсетін белгілері – дақтарына, қанаттарындағы “айнасына”, жолағына және басқа да белгілеріне көңіл аудару керек. Сонан соң тұмсығының пішіні мен түсіне, аяғының ұзындығы мен түсіне зер салу керек. Анықтауға мінез-құлығын, қозғалуын (үшу типі – қанаттарын жиі қағу, қалықтау, қанаттарын жазу және жинап алу, құдділап “сүңгу” және басқалары, жерде қозғалу тәсіліне – жүруіне және секіруіне және т.б.), дауысын сипаттауда көмектеседі. Сол сияқты мекендеу ортасының типін, яғни, мысалы, орман, тау немесе суқоймаларының жағалаулары, және құстардың тікелей орны, мысалы, ағашта, бұталарда, жерде орналасуын сипаттағанда дұрыс. Кездескен күні мен орнын жазуды да ұмытпағаныңыз жөн. Құсты жан-жақты қарап және есте ұстап, тіпті суретке түсірсеңіз, сіз оны кітаптардағы суреті мен сипаттамасымен салыстыра аласыз. Көптеген пайдалы кеңестерді сіз Қазақстанның биоалуантүрлілігін сақтау Ассоциациясы шығарған “Құстарды қалай бақылайды немесе қалай жақсы құстанушы болуға болады” деген кітапшасынан (Алматы, 2008) таба аласыз.

Табиғатта экскурсия кезінде сіз кездейсоқ құс ұясын тауып алуыңыз мүмкін. Бұл жағдайда оны жылдамдағып қарап, орналасқан жерін, оның пішінін, ал егер оны қарау оңай болса, онда қанша жұмыртқа немесе балапан бар екенін сипаттап жазып алу керек. Егер ұяны анықтап қарау үшін ағашқа, жартасқа шығу керек болса, немесе оған жету үшін бұтақтар сындыру керек болса ұяны қарау қажет емес, өйткені қорыққан құс ұяны тастап кетуі мүмкін (тіпті кішкентай балапандарымен!), немесе сіздің іс-әрекетіңізді және іздеріңізді байқап оны жыртқыш құстар мен аңдар оңай тауып алады. Қойын дәптеріңізге ұяны тапқан уақыт пен орынды жазуды да ұмытпағаныңыз жөн. Сіздің барлық бақылауларыңыз жергілікті орнитофаунаны танып-білуге көп көмектесуі де мүмкін.

Суманы және су құстарының кез-келген шоғырларын бақылауды тек алыстан жүргізуге болады. Қоқиқаз, бірқазандар, мойнақ шағала мен қарабас қарқылдақтың ұялау шоғырларына (колонияларына), ал құтандардың жұмыртқаларын шайқау кезінде баруға толықтай тиым салынады, өйткені бұл түрлердің барлығы да ұялары мен балапандарын оңай тастап кетеді.

Барлық дүние жүзінің орнитолог-ғалымдары 100 жылдан аса құстардың миграциясын (қоныс аударуын) реттік нөмері мен елдің коды басылған жеңіл металл тақтайшаларымен сақиналау арқылы зерттеуде. Кейде қосымша ретінде түрлі түсті пластикалық сақиналарды, қарғыбауларды, қанатқа салатын белгілерді де пайдаланады. Егер сізге жіліншігінде сақинасы бар өліп қалған, атып алынған құс қолыңызға түссе немесе ұстап алсаңыз, немесе түрлі-түсті белгісі бар құсты жақсылап көрсеңіз, онда сіз анықтаған құстың дәл табылған жерін және күнін, сақинадағы нөмері мен басқа да жазуларын, түрлі-түсті белгілердің түсі мен орналасуын және құстың сипаттамасын міндетті түрде жазыңыз. Бұл барлық деректерді, ғылым үшін өте маңызды, жануарларды белгілеу Орталығына мына мекен-жайға: Қазақстан, Алматы, 050060, әл-Фараби 93, Академия қалашығы, Зоология институтына жіберуіңізді өтінеміз; телефон (727) – 2694866, 2694876, электронды пошта InstZoo@nursat.kz. Сол сияқты осындай ақпаратты бізге де ҚБСА-ға: Алматы, 050043, Орбита-1, 40 үй, офис 203, ҚБСА жіберуіңізге де болады; телефон (727) – 2203877, электронды пошта office@acbk.kz. Сізге құстың түрін, сол сияқты қашан және қайда сақина салынғандығы жайында міндетті түрде хабарлайды.

Птицы водно-болотных угодий

На бескрайних просторах Казахстана привольно разместились все ландшафты: горная тундра, тайга, лесостепь, степь, полупустыня и пустыня, горы и озера-моря. Именно со степями, пустынями и высокими горами в белых шапках снегов ассоциируется у многих слово Казахстан. Но не все знают, что Казахстан – это обширная озерная страна, на пространствах которой рассеяно множество, более 48 тысяч, озер. Особенно многочисленны они в северной части республики – в лесостепной и степной зонах. Общая площадь озер Казахстана составляет около 49 тыс. кв. км. Преобладают пресные озера, но много также солоноватых и соленых водоемов. Крупнейшие озера нашей республики – Каспийское и Аральское моря, Балхаш, Алаколь и Зайсан.

Обилен Казахстан реками, речками и ручьями, которых насчитываются десятки тысяч. Среди них крупнейшие – Иртыш, Или, Сырдарья, Урал, Тобол, Ишим. По характеру питания и особенностям режима реки делятся на горные и равнинные. Многие степные речки полноводны весной, а к середине лета пересыхают, образуя обособленные плесы.

Болот в Казахстане мало, сосредоточены они преимущественно в северных и восточных районах лесостепной зоны. В горах Тянь-Шаня на значительных высотах встречаются своеобразные болота – сазы в виде мокрых участков в понижениях рельефа.

Орнитофауна озер очень богата. Представители водно-болотного комплекса занимают особое место, это более трети видов пернатых, зарегистрированных в Казахстане. А по численности эта группа птиц не имеет равных, многие виды представлены сотнями тысяч и миллионами особей. Летом на водоемах птичья жизнь кипит. Множество водоплавающих и околоводных птиц гнездится здесь, еще больше останавливается во время перелетов на отдых, кормежку, летнюю линьку. На крупных озерах пересекаются трассы миграций птиц, гнездящихся в Казахстане и на просторах необъятной Сибири, а зимующих в Африке, на Ближнем и Среднем Востоке, Индокитае.

Самые «водные» из этих птиц – водоплавающие, к которым традиционно относят гагар, поганок, пеликанов, бакланов, пластинчатоклювых (лебедей, гусей и уток), лысух. Все они прекрасно плавают и неплохо ныряют, что наложило отпечаток на их внешний облик: вальковатое тело, относительно короткие и узкие крылья, плотное жесткое оперение. На пальцах ног имеется плавательная перепонка, образующая гребную лопасть. Хорошо развита копчиковая железа, секретом которой птицы смазывают перья, предохраняя их от намочения. Пищу добывают в толще воды или на ее поверхности.

К околоводным птицам относят цапель, аистов, фламинго, чаек и крачек, куликов, мелких пастушков, некоторых ракшеобразных (зимородок), хищных (скопа, болотный лунь) и воробьиных птиц (оляпки, трясогузки, камышевки, сверчки и другие). Околоводные птицы имеют разнообразный внешний вид, но все они гнездятся и кормятся у воды или на воде.

Сулы-батпақты жерлердің құстары

Қазақстанның көз жетпес шексіз аймақтарында барлық табиғи зоналар: тау тундрасы, тайга, орманды дала, дала, шөлейт және шөл, таулар мен көл-теңіздер орналасқан. Қазақстандағы көп атаулар даламен, шөлмен және басын ақ қар басқан биік таумен байланысты. Деседе көп адамдар Қазақстанның өте көп көлді ел екенін біле де бермейді, оның территориясында көптеген, 48 мыңнан аса, көлдер орналасқан. Әсіресе олар республиканың солтүстік бөлігінде – орманды дала мен далалық аймақтарда өте көп. Қазақстан көлдерінің жалпы ауданы 49 мың шаршы км-ге жуық. Тұщысу көлдері басым, бірақ суы кермекті және ащы суқоймалары да жеткілікті. Біздің республикамыздағы үлкен көлдер – Каспий мен Арал теңіздері, Балқаш пен Зайсан.

Қазақстан өзендерге, өзеңдер мен жылғаларға да бай, олар мың-мыңдап саналады. Олардың ішінде үлкендері – Ертіс, Іле, Сырдария, Жайық, Есіл және т.т. Сулану сипаты мен су режимінің ерекшеліктеріне қарай өзендер тау және жазық өзендері деп бөлінеді. Көптеген дала өзендері көктемде суға толы, жаздың ортасында құрғап, жекелеген шүнеттер пайда болады.

Қазақстанда батпақты жерлер аз, олар орманды дала зонасындағы солтүстік және шығыс аудандарда басымдау. Тянь-Шань тауларында біршама биіктікте өзіндік ерекшеліктері бар батпақтар – жер бедерінің ойпаңдау сызды учаскелері түріндегі саздар кездеседі.

Көлдер орнитофаунаға өте бай. Сулы-батпақты жерлердің өкілдері ерекше орын алады, бұлар Қазақстанда тіркелген қанаттылардың жартысынан көбі. Ал саны жағынан бұл топтың құстарына тең келетін ешқандай топ жоқ, көптеген түрлерінің өкілдерінің саны жүз мыңдап және миллиондап есептеледі. Жазда суқоймаларында құс тіршілігі қайнаған қызық өмір үстінде болады. Көптеген су және сумаңы құстары осында ұялайды, оданда көбі ұшып келу-кету кезеңдерінде дем алады, қоректенеді, жазғы түлеу өтеді. Үлкен көлдерде, Қазақстанда және Сібірдің кен байтақ жерлерінде, ұялайтын, сол сияқты Африка, Оңтүстік және Оңтүстік-шығыс Азияда қыстайтын құстардың миграция жолдары түйіседі.

Бұл құстардың ішіндегі ең “сушылдары” – су құстары, бұларға маймаққаздар (гагаралар), сұқсырлар, бірқазандар, сүкүзгіндары, тактапұмсықтылар (аккулар, қаздар мен үйректер), қасқалдақтар жатады. Бұлардың барлығы да жақсы жүзеді және сүнгиді, бұл ерекшеліктер олардың дене пішініне де әсерін тигізген: денесі сопақтау, қанаттары салыстырмалы түрде қысқа әрі жіңішке, қауырсындануы тығыз әрі қатты. Саусақтарының арасында жүзу жарғақтары болады, олар есекке қызметін атқарады. Құймышақ безі жақсы дамыған, оның бөліндісімен (секреті) құстар қауырсындарын майлап, оларды су өтуден қорғайды. Қорегін су қабатынан немесе оның бетінен ұстайды.

Сумаңы құстарына құтандар, дегелектер, қоқиқаз, шағалалар мен қарқылдақтар, шалшықшылар, майда сұтарлар, кейбір көкқарғатәрізділер (зымыран), жыртқыштар (балықшы тұйғын, саз құладыны) және торғайтектес құстар (сушылқаралар, наурызектер, айқабактар, шырылдақтар және басқалары) жатады. Сумаңы құстарының пішіні алуантүрлі болады, бірақ олардың барлығы да су жағалауларында немесе суда қоректенеді және ұялайды.

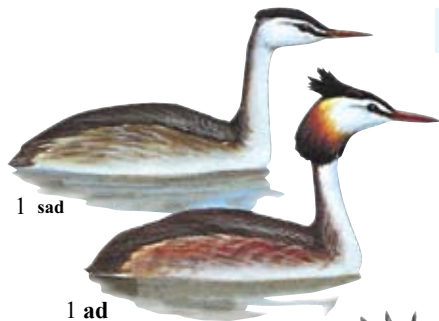

1. **Большая поганка • Үлкен сұқсыр**
Great Crested Grebe • *Podiceps cristatus*

Второе название – чомга. Водоплавающая птица размером с утку (до 1 кг). Отличается стройным телосложением. Низ тела белый, верх – бурый, бока рыжеватые. Главный признак – пышный рыжий воротник и «ушки». Клюв остроконечный. Распространена по всему Казахстану. В кладке 3-5 яиц. Питается рыбой и водными беспозвоночными. Зимой встречается на Каспии и Южном Казахстане.

Дене мөлшері үйректей (салмағы 1 кг-ға дейін) су құсы, кей жерлерде сұқсыр үйрек (чомга) деп те атайды. Дене пішіні сымбатты. Құрсағы - ақ, аркасы - қоңыр, бүйірлері - қызғылттау. Ең басты белгісі - сәнді қызғылт жағасы мен «қулақтарының» болуы. Тұмсығы өте ұшкір. Қазақстанда кең тараған. 3-5 жұмыртқа салады. Балық және су омыртқасыздарымен қоректенеді. Қыста Каспий теңізі мен Оңтүстік Қазақстанда кездеседі.

1 sad

1 ad

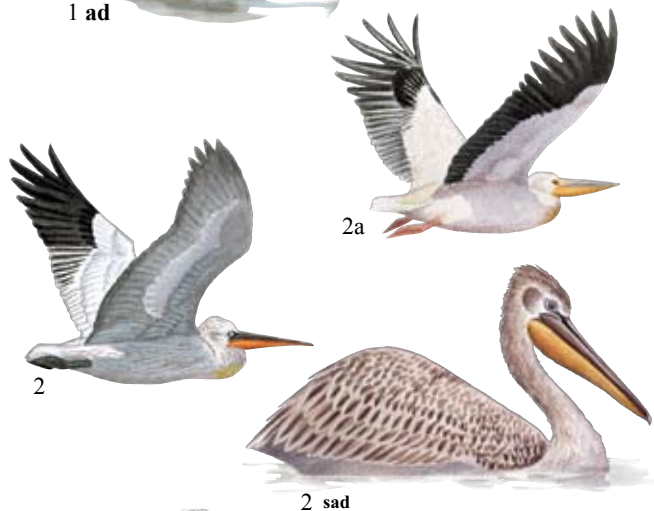
Птицы водно-болотных угодий
 Сулы-батпақты жерлердің құстары

2. **Кудрявый пеликан • Бұйра бірқазан**
Dalmatian Pelican • *Pelecanus crispus*

Крупная серовато-белая водоплавающая птица (размером с лебедя). Пеликаны легко узнаются по большому клюву с кожистым мешком снизу. Сходный вид, **розовый пеликан** (*Pelecanus onocrotalus*) (2а), хорошо отличается в полете не серыми, а черными перьями крыла. Гнездится колониями на водоемах Южного, Юго-Восточного, Восточного и Центрального Казахстана, но всюду редок. Кладка из 2-4 яиц. Питается исключительно рыбой. Перелетная птица.

Ірі денелі (үлкендігі аққудай) сұрғыш-ақ түсті су құсы. Пішіні ерекше: тұмсығы үлкен, астыңғы тұмсықтың астында тері қапшығы болады. Бұған ұқсас **қызғылт бірқазанның** (*Pelecanus onocrotalus*) (2а) ұшқанда қанаттарының қара қауырсындары анық көрінеді. Оңтүстік, Оңтүстік-шығыс, Шығыс және Орталық Қазақстанның сукоймаларында ұялайды, бірақ барлық жерде сирек кездеседі. 2-4 жұмыртқа салады. Тек балықпен қоректенеді. Жыл құсы.

2a

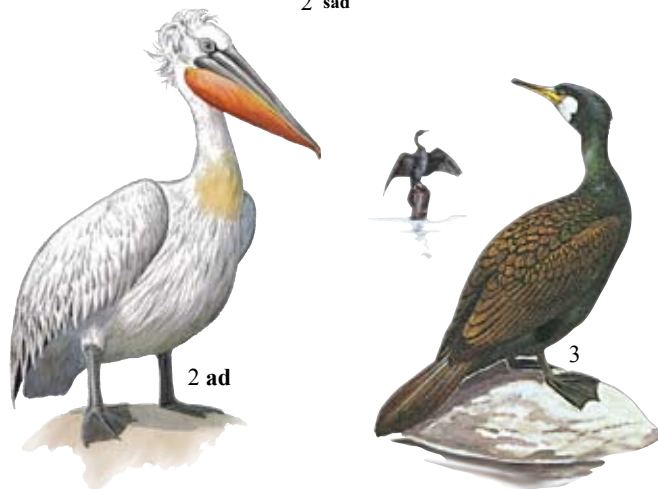
2

2 sad

3. **Большой баклан • Үлкен суқұзғыны**
Great Cormorant • *Phalacrocorax carbo*

Крупная водоплавающая птица (с гуся), с почти полностью черным оперением. Хвост длинный и очень жесткий. Клюв узкий, на конце загнут крючком. Питается рыбой. Распространен всюду, где есть крупные водоемы, гнездится колониями. Кладка из 2-4 яиц. Основное место зимовки – юг Каспийского моря.

Ірі денелі (қаздай) су құсы, түсі шымқай қара. Құйрығы ұзын әрі өте қатты. Тұмсығы жіңішке, ұшы имек. Балықпен қоректенеді. Үлкен сукоймалары бар жерлерде кең тараған. 2-4 жұмыртқа салады. Негізгі қыстайтын жері - Каспий теңізінің оңтүстігі.

2 ad

3

4. Большая белая цапля • Үлкен аққұтан
Great Egret • *Casmerodius albus*

Крупная (до 2 кг) длинноногая и длинноклювая птица. Все оперение чисто-белое, на спине есть красивые длинные рассученные перья – «эгретки». В полете складывает шею S-образно, чем хорошо отличается от аистов и журавлей, летящих с вытянутой шеей. Широко распространена на водоемах равнинной части Казахстана. В кладке 3-5 яиц. Питается животной пищей: рыбой, лягушками, водными насекомыми. Зимой встречается на юге республики и незамерзающей части Каспия.

Ірі денелі (салмағы 2 кг-ға дейін) ұзын сирақты әрі ұзын тұмсықты құс. Қауырсындары шымқай ақ, арқасында әдемі тармақталған қауырсындар - «қарқаралары» болады. Ұшқанда мойнын S-тәрізді ұстайды, осымен ұшқанда мойндарын созып тік ұстайтын дегелектер мен тырналардан ерекшелінеді. Қазақстанның жазықты бөліміндегі сукоймаларында кең тараған. 3-5 жұмыртқа салады. Жануартектес азықпен: балық, бақалар, су насекомдарымен қоректенеді. Қыста Республиканың оңтүстігінде және Каспий теңізінің қатпайтын бөлігінде кездеседі.

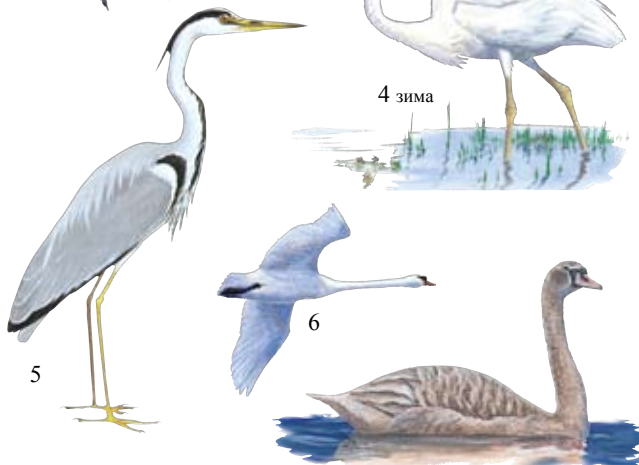

Птицы водно-болотных угодий
Сулы-батпақты жерлердің құстары

5. Серая цапля • Көкқұтан
Grey Heron • *Ardea cinerea*

Крупная (более 2 кг) длинноногая птица с длинным острым клювом. В полете складывает шею S-образно. Общий окрас оперения светлосерый. По бокам головы тянутся черные косицы. Питается рыбой, лягушками, мелкими грызунами. Распространена повсеместно у водоемов. Кладка из 3-7 яиц. Нередко зимует на юге Казахстана.

Ірі (салмағы 2 кг-нан артық) ұзын сирақты, ұзын үшкір тұмсықты құс. Ұшқанда мойнын S әрпі тәрізді ұстайды. Жалпы реңі ақшыл сұр. Басының екі жағында кара түсті өрім созылып жатады. Балық, бақа, майда кеміргіштермен қоректенеді. Сукоймаларының маңында барлық жерлерде тараған. 3-7 жұмыртқа салады. Қазақстанның оңтүстігінде жиі қыстайды.

6. Лебедь-шипун • Сыбырлақ аққу
Mute Swan • *Cygnus olor*

Крупная (до 14 кг) белая птица, над красным клювом хорошо заметен черный нарост. Молодые птицы серовато-бурые. Плаывая, изгибает шею в виде латинской буквы S. На лету издали слышно ритмичное поскрипывание крыльев; этим отличается от лебедя-кликун (Cygnus cygnus) (6а), у которого клюв желто-черный, без нароста. Встречается на водоемах по всему Казахстану. Кладка из 5-7 яиц. Питается подводными частями растений. В большом количестве зимует на Каспийском море.

Ірі денелі (салмағы 14 кг-ға дейін) ақтүсті құс, тұмсығы - қызыл, оның үстінде кара шор байқалады. Жас құстар қоныр-сұр түсті. Жүзгенде мойнын латынның S әрпі түрінде иіп ұстайды. Ұшып бара жатқанда алыстан қанаттарының ырғақты сусылдаған дыбысы естіледі; осымен сұңқылдақ аққудан (Cygnus cygnus) (6а) ерекшелінеді, сонғысының тұмсығы сары-қара, шор болмайды. Қазақстанның барлық сукоймаларында кездеседі. 5-7 жұмыртқа салады. Өсімдіктердің суасты бөлімдерімен қоректенеді. Өте көп болып Каспий теңізінде қыстайды.

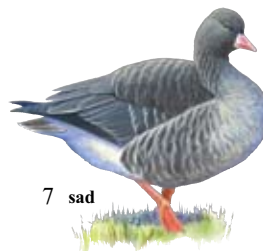
7. Пискулька • Шықылдақ қаз

Lesser White-fronted Goose • *Anser erythropus*

Небольшой гусь (до 2,5 кг). Окрашен в более темные тона, чем серый гусь. На лбу белое пятно. Голос высокий по тембру, что и дало название виду. Гнездится в тундрах Евразии, в Казахстане встречается только на пролете. Часто образует смешанные стаи с более крупным **белолобым гусем** (*Anser albifrons*) (7а), на которого очень похож, отличаясь, кроме голоса, наличием узкого желтого кольца вокруг глаза; розовым, а не оранжевым клювом; белым пятном, заходящим не только на лоб, но и до темени; а также тем, что концы сложенных крыльев явно выступают за конец хвоста. Питается растительной пищей.

Денесі ірі емес (2,5 кг-ға дейін). Қоңыр қазға қарағанда рені күнгірттеу. Мандайында ақ дағы бар. Дауысы күшті, түрдің ағы осыған байланысты. Евразия тундраларында ұялайды, Қазақстанда тек ұшып келу және қайту кезінде ғана кездеседі. Өзіне өте ұқсас, бірақ біршама үлкен **акмаңдай қазбен** (*Anser albifrons*) (7а), одан айырмашылығы даусында ғана емес, сол сияқты көзінің айналасында жіңішке сақинасы болады; тұмсығы сарғыш емес, қызғылт; мандайындағы ақ жолағы төбесіне дейін жетеді; сол сияқты қанатын жинағанда ол құйрығынанда асып жатады, жиі аралас топ құрайды. Өсімдіктестес азықпен қоректенеді.

Птицы водно-болотных угодий
Сулы-батпақты жерлердің құстары

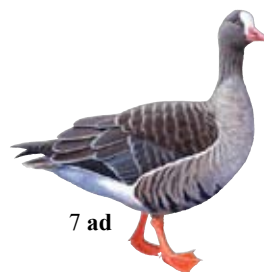
8. Серый гусь • Сұр қаз, не қоңыр қаз

Greylag Goose • *Anser anser*

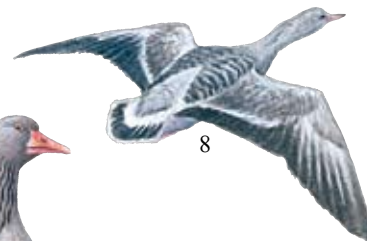

Крупный гусь (до 4 кг), по внешнему виду, серой окраске и голосу очень похожий на домашнего. Широко распространен, гнездится на всех крупных тростниковых озерах. Кладка из 4-8 яиц. Питается растительной пищей, осенью часто посещает убранные хлебные поля. Перелетная птица, зимой встречается на юге Казахстана и Каспии.

Ірі денелі (4 кг-ға жетеді) қаз, пішіні сұр түсі және дауысы үй қазына өте ұқсас. Қазақстанда кең тараған, жағасы ірі қамысты барлық көлдерде ұялайды. 4-8 жұмыртқа салады. Өсімдіктестес азықпен қоректенеді, күзде егін жиналған егістіктерде жиі кездестіруге болады. Жыл құсы, қыста Қазақстанның оңтүстігі мен Каспий теңізінде қыстайды.

7 ad

8

9. Сухонос • Қытай қазы

Swan Goose • *Anser cygnoides*

Крупный гусь. Внешне похож на **серого гуся**, но крупнее его, и с узкой белой полоской по верхней части основания надклювья. Голос протяжный и стонущий. Очень редкий перелетный вид, в Казахстане гнездится только в Зайсанской котловине.

Ірі денелі қаз. Пішіні қоңыр қазға ұқсас, бірақ одан ірілеу, үстінгі тұмсықтың жоғарғы жағының түбі жіңішке ақ жолақты. Дауысы созылмалы және күңіреніп шығады. Өте сирек кездесетін жыл құсы, Қазақстанда тек Зайсан қазан шұңқырында ұялайды.

8

9

10. Краснозобая казарка •

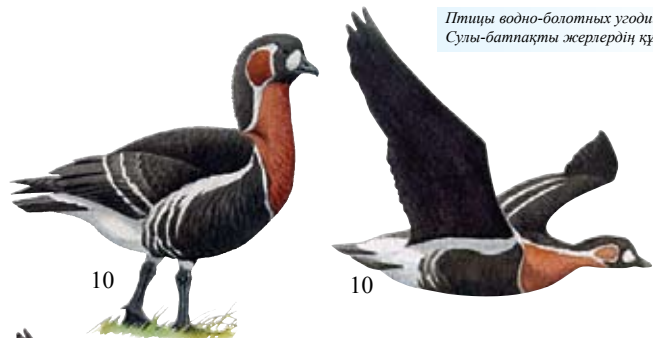
Қызылжемсаулы қарашақаз

Red-breasted Goose • *Branta ruficollis*

Ярко окрашенный мелкий гусь (до 1,5 кг). Безошибочно определяется по оригинальному сочетанию черного, красного и белого цветов на голове и теле. В полете хорошо заметны широкие белые полосы по бокам над черным брюхом. Гнездится в тундрах Таймыра и Ямала. В Казахстане встречается только в периоды сезонных миграций.

Ашық түсті майда (салмағы 1,5 кг-ға дейін) қаз. Басы мен денесіндегі кара, қызыл және ақ түстердің болуы еш қатесіз анықтауға мүмкіндік береді. Ұшуда кара түсті құрсағының үстіндегі екі бүйірінде жалпақ ақ жолақтар жақсы байқалады. Таймыр мен Ямаланың тундраларында ұялайды. Қазақстанда тек маусымдық миграциялар кезінде ғана кездеседі.

Птицы водно-болотных угодий
Сулы-батпақты эжерлердің құстары

11. Пеганка • Игалақаз

Common Shelduck • *Tadorna tadorna*

Крупная утка (больше кряквы). Относится к земляным уткам, поскольку селится в старых норах барсуков, лисиц, сурков. Окрашена ярко в белые, черные и кирпичные цвета. На лбу у селезня ярко-красная шишка. Родственный вид – **огарь** (*Tadorna ferruginea*) (11a) легко узнается по кирпичной окраске с черными перьями крыльев. Широко распространена в Казахстане. Кладка из 8-10 яиц. Питание смешанное: водные насекомые, моллюски, вегетативные части растений. Перелетная птица, но в отдельные зимы остается на юге республики.

Ірі денелі (барылдауық үйректен үлкен) үйрек. Борсықтардың, түлкілердің, суырлардың ескі індерінде ұялайды, сондықтан жер үйректерге жатады. Ашық ақ, кара және қоныр-қызыл түске боялған. Аталығының маңдайында ал - қызыл өсіндісі болады. Жақын туысы – **отүйрек** (*Tadorna ferruginea*) (11a) Қазақстанда кең тараған. 8-10 жұмыртқа салады. Қорегі аралас: су насекомдары, моллюскалар, өсімдіктердің вегетативтік бөлімдері. Жыл құсы, бірақ кей жылдары республикамыздың оңтүстігінде қыстап қалады.

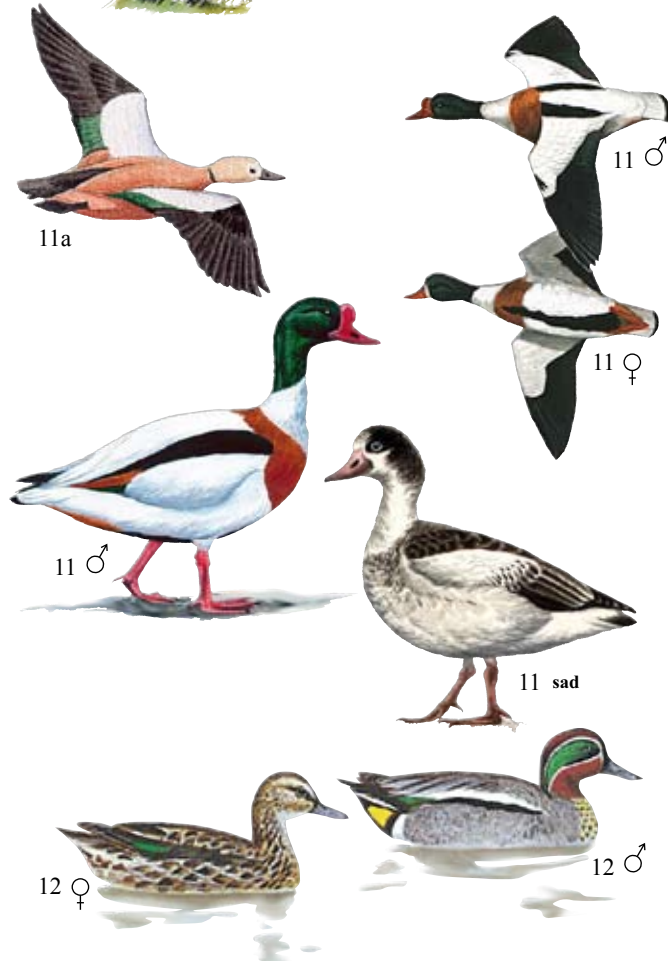
12. Чирок-свистунок • Ысылдақ шүрегей

Common Teal • *Anas crecca*

Самая мелкая из диких уток, весом до 400 г. Селезень весной имеет яркое оперение, особенно красивы его голова и зеркальца на крыльях. Самка и молодые невзрачны. Голос – характерный свист. Гнездится в северных регионах Казахстана, на пролете встречается повсюду. Кладка из 6-11 яиц. Зимой встречается на юге и юго-востоке Казахстана.

Жабайы үйректердің ішіндегі ең майдасы, салмағы 400 г-ға дейін жетеді. Аталығы көктемде ашық түсті, әсіресе оның басы мен қанаттарындағы айнасы өте әдемі болады. Аналығы мен жас құстар ренсіз. Дауысы - өзіне тән ысылдақ. Қазақстанның солтүстік аудандарында ұялайды, ұшып келу мен кету кезінде барлық жерде кездеседі. 6-11 жұмыртқа салады. Қыста Қазақстанның оңтүстігі мен оңтүстік-шығысында кездеседі.

13. **Кряква • Барылдауық үйрек**
Mallard • *Anas platyrhynchos*

Крупная утка (до 2 кг). Селезень ярко окрашен, а самка и молодые птицы имеют маскирующее рыжеватое оперение. Голос – всем известное кряканье, как у домашней утки. Распространена повсеместно. В кладке от 6 до 14 яиц. Питается растительной и животной пищей. Осенью кормится на убранных полях. На юге, а также на водоемах в черте городов остается зимовать.

Ірі денелі (2 кг-ға дейін) үйрек. Аталығы ашық түсті, ал аналығы мен жас құстардың қауырсындарының реңі бұркенішті жирен түсті. Дауысы - үй үйрегіндей, бәрімізге белгілі барылдау. Қазақстанда кең тараған. 6-14 жұмыртқа салады. Өсімдіктес және жануартектес азықтармен қоректенеді. Күзде егін жиналған егістерде жиі кездеседі. Оңтүстікте, сонымен қатар қала ішіндегі суқоймаларында қыстап қалады.

14. **Широконоска • Жалпақтұмсық үйрек**
Northern Shoveler • *Anas clypeata*

Средних размеров утка, легко отличается от других видов большим и широким, в виде ложки, клювом. Весенний селезень очень нарядный, самка имеет пеструю покровительственную окраску. Распространена повсеместно. Кладка из 6-14 яиц. Питается моллюсками, насекомыми и растительной пищей. В небольшом числе зимует на юге Казахстана и на Каспии.

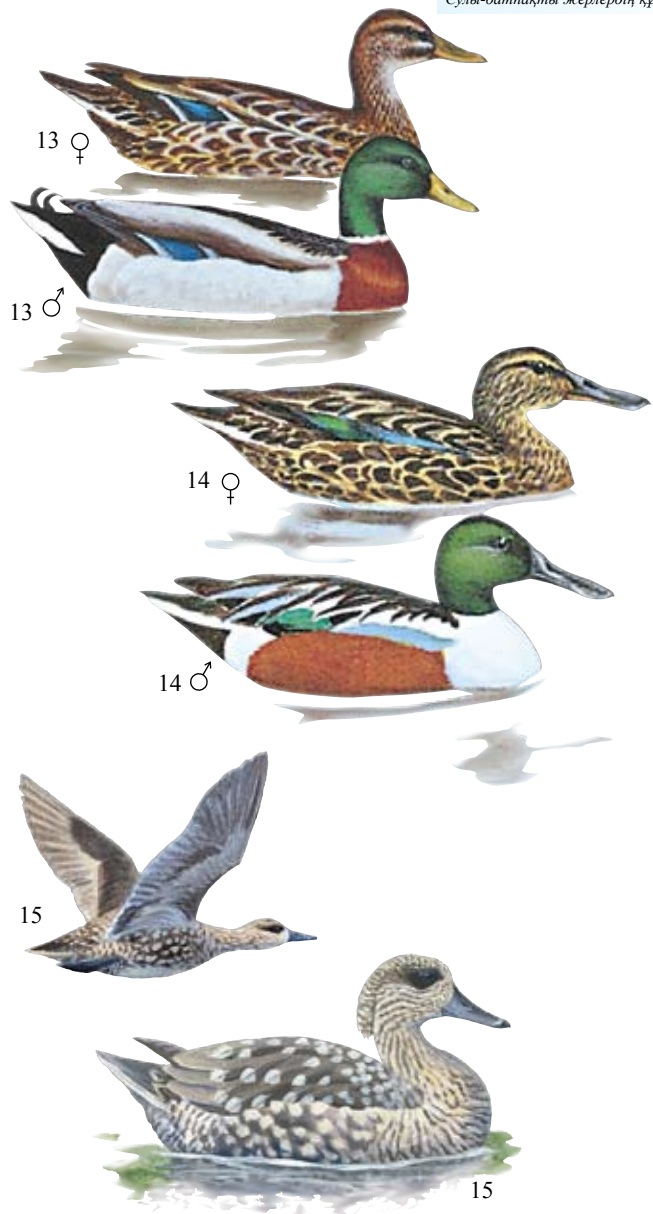
Орташа денелі үйрек, басқа түрлерден қасық тәрізді үлкен әрі жалпақ тұмсығымен ерекшелінеді. Аталығы көктемде өте ренді, аналығы теңбіл бұркенішті түсті. Кең тараған. 6-14 жұмыртқа салады. Моллюсқалар, насекомдар және шөптөктес азықтармен қоректенеді. Аздаған топтары Қазақстанның оңтүстігі мен Каспий теңізінде қыстайды.

15. **Мраморный чирок • Мәрмәр шүрегей**
Marbled Teal • *Marmaronetta angustirostris*

Маленькая утка с оперением, пестрым благодаря светлым пятнам на концах буровато-серых перьев. Очень редкая перелетная птица. Гнездилась в пойме р. Сырдарья, но с середины прошлого века сведений о ее размножении не поступало.

Кішкентай, қоңыр-сұр қанаттарының ұштарында ақшыл дақтарының болуына байланысты теңбіл түсті, үйрек. Өте сирек кездесетін жыл құсы. Сырдария өзенінің жайылмаларында ұялаған, бірақ өткен ғасырдың ортасынан бастап оның көбеюі жайында деректер жоқ.

16. Красноносый нырок • Қызылтұмсық сүңгуір
Red-crested Pochard • *Netta rufina*

Крупная нырковая утка (до 1,5 кг). Второе название – краснобаш. Селезень отличается большой рыжей головой с золотистым хохолком и ярко-красным клювом. Самка буровато-серая. Распространен в южной половине Казахстана. Питается водорослями и водными растениями. Кладка из 6-12 яиц. Зимой встречается на Каспийском море.

Ірі денелі (салмағы 1,5 кг-ға дейін) сүңгуір үйрек. Кей жерлерде қызылбас үйрек деп те атайды. Аталығының басы үлкен, жирен түсті, алтын айдарлы және тұмсығы - ашық қызыл. Аналығы қоңыр-сұр. Қазақстанның оңтүстік жартысында тараған. Балдырлар және су өсімдіктерімен қоректенеді. 6-12 жұмыртқа салады. Қыста Каспий теңізінде кездеседі.

17. Голубая чернеть • Көк сүңгуір
Common Pochard • *Aythya ferina*

Утка средних размеров (до 1 кг). У селезней спина и бока голубовато-серые, что и дало имя виду. Грудь и брюхо черные. Самка рыжевато-бурая. Гнездится в северных и центральных районах Казахстана. В кладке 7-10 яиц. Зимой встречается в Южном Казахстане и на Каспии.

Орташа денелі (салмағы 1 кг-ға дейін) үйрек. Аталуы аталықтарының арқасы мен бүйірлерінің көгілдір-сұр түсті болуына байланысты. Төсі мен құрсағы - кара. Аналығы қызғылт-қоңыр түсті. Қазақстанның солтүстік және орталық аудандарында ұялайды. 7-10 жұмыртқа салады. Қыста Оңтүстік Қазақстан мен Каспий теңізінде кездеседі.

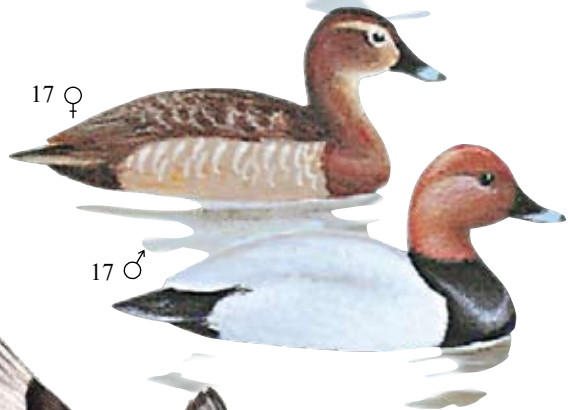
18. Белоглазая чернеть • Алақоз сүңгуір
Ferruginous Duck • *Aythya nyroca*

Небольшая нырковая утка каштаново-коричневого цвета, с белым подхвостьем и белыми глазами у селезней. Распространена широко, но относительно чаще гнездится в Южном Казахстане, хотя всюду редка. Кладка из 6-10 яиц. Питается растительной пищей. Зимой может быть встречена южнее Шымкента и на Каспии.

Денесі ірі емес сүңгуір үйрек. Аталықтарының құйрыкасты және көзі ақ. Жалпы реңі қызғылт-қоңыр. Кең тараған, бірақ Оңтүстік Қазақстанда ұялау кезінде көптеу. 6-10 жұмыртқа салады. Өсімдіктермен қоректенеді. Қыста Каспий теңізінде және Шымкент қаласынан оңтүстікке қарай кездесуі мүмкін.

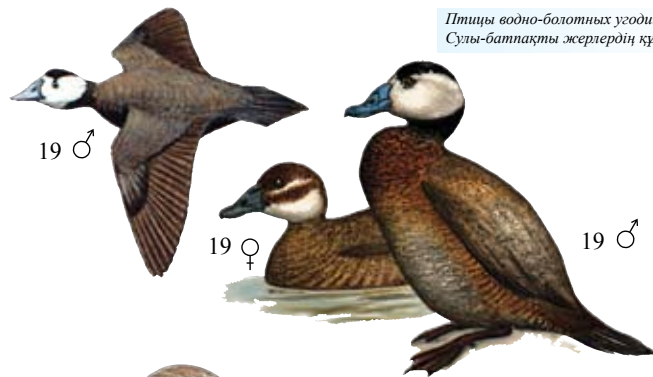
Птицы водно-болотных угодий
Сулы-батпақты эжерлердің құстары

19. Савка • Ақбас үйрек**White-headed Duck • *Oxyura leucocephala***

Утка средних размеров (до 1 кг) и оригинальной внешности: голубой дутый клюв и поднятый вертикально хвост. У селезня белая голова с черной «шапочкой», у самки голова буроватая с продольными темными полосками на щеках. Гнездится на озерах Северного и Центрального Казахстана. Кладка из 5-7 яиц. Растительноядная перелетная птица.

Орташа денелі (салмағы 1 кг-ға дейін) үйрек және пішіні ерекше: көкшіл тұмсығы томпайған және құйрығы тік көтерілген. Аталығының басы ақ, «теппегі» кара, аналығының басы көкшіл, жағында ұзына бойы орналасқан кара жолақтары бар. Солтүстік және Орталық Қазақстанның көлдерінде ұялайды. 5-7 жұмыртқа салады. Өсімдіккөректі жыл құсы.

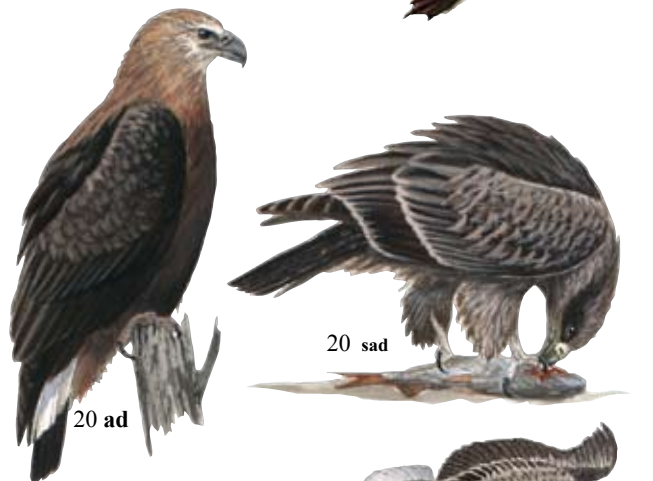

Птицы водно-болотных угодий
Сулы-батпақты жерлердің құстары

20. Орлан-долгохвост • Кезқұйрықты субүркіті**Pallas's Fish-eagle • *Haliaeetus leucoryphus***

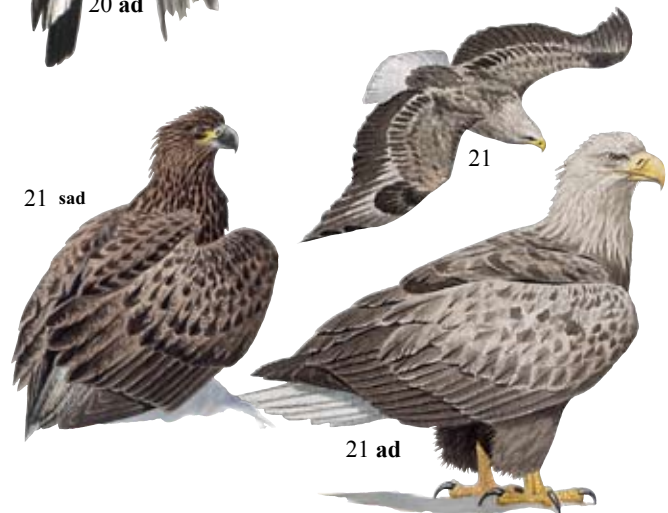
Очень крупный хищник с размахом крыльев до 2,5 м. Издали похож на орлана-белохвоста, но выглядит гораздо стройнее и с более длинным хвостом. Оперение черно-бурое с белым хвостом, отороченным по краю широкой бурой полосой. До середины прошлого века в Казахстане был распространен у крупных водоемов с тростниками и древесной растительностью. В кладке 1-2 яйца. Питается рыбой и падалью. Очень редок.

Өте үлкен, құлаш қанатының ұзындығы 2,5 м-ге жететін жыртқыш. Алыстан аққұйрықты субүркітке ұқсас, бірақ одан сымбатты көрінеді және құйрығы біршама ұзын. Реңі кара-сұр, құйрығы ақ, шеті жалпақ коңыр жолақпен көмкерілген. Қазақстанда өткен ғасырдың ортасына дейін жағалауларына қамыс пен ағаштар өскен үлкен суқоймаларында тараған. 1-2 жұмыртқа салады. Балық және өлексемен қоректенеді. Өте сирек кездеседі.

21. Орлан-белохвост • Аққұйрықты субүркіті**White-tailed Eagle • *Haliaeetus albicilla***

Очень крупная хищная птица (крупнее орла) с размахом крыльев до 2,5 м. Общая окраска тела бурая, хвост белый, у молодых светло-бурый с узкой темной полосой на конце, клюв желтый (у молодых темно-бурый). Селится у крупных водоемов с древесной растительностью. Массивное гнездо устанавляет обычно на вершине большого дерева. Кладка из 1-3 яиц. Питается в основном рыбой, но может поедать и падаль. Зимует в дельте р. Урал и на Каспии.

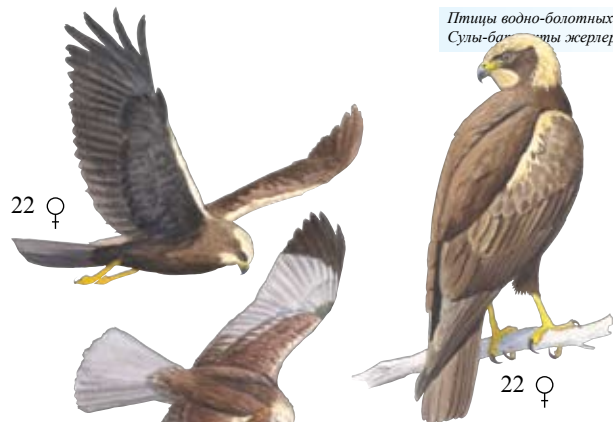
Ірі денелі (қыраннан үлкен) жыртқыш құс, қанат құлашы 2,5 м-ге дейін жетеді. Денесінің жалпы түсі көкшіл, құйрығы ақ, тұмсығы сары, жастарында кара-көкшіл. Жағалауларында ағашты өсімдіктер өскен суқоймаларының маңында мекендейді. Салмақты ұяны үлкен ағаштың басына салады. 1-3 жұмыртқа салады. Негізінен балықпен қоректенеді, десе де өлекселерді де жей береді. Жайық өзені мен Каспий теңізінде қыстайды.

22. Болотный лунь • Саз құладыны
Marsh Harrier • *Circus aeruginosus*

Средней величины хищник (в 1,5 раза крупнее вороны). У самца хвост и часть крыла сизые, туловище, голова и верхняя часть крыла коричневые. Самка крупнее и более темная, коричневых тонов. Горло, передний край крыла и шапочка на голове – желтые. Типичная птица тростниковых болот и озер. Кладка из 4-5 яиц. Питается лягушками, птицами и грызунами. Зимует на Каспии и юге Казахстана.

Орташа денелі (каргадан 1,5 есе ірі) жыртқыш. Аталығының құйрығы мен қанаттарының бір бөлігі көкшіл сұр, тұлғасы, басы және қанаттарының үсті - қоңыр. Аналығы ірілеу және қоңыр, қара түс басы. Тамағы, қанаттарының алдыңғы шеті және басындағы телпегі - сары. Қамысты батпақты жерлер мен көлдерге тән құс. 4-5 жұмыртқа салады. Бақалар, құстар және кеміргіштермен қоректенеді. Каспий теңізі мен Қазақстанның оңтүстігінде қыстайды.

Птицы водно-болотных угодий
Сулы-батпақты өзендердің құстары

23. Стерх • Ақ тырна
Siberian Crane • *Grus leucogeranus*

Очень крупный журавль (до 8 кг). Оперение белое, концы крыльев черные. «Лицевая» часть головы у глаз без перьев, кожа и клюв ярко-красные. Гнездится в тундрах Якутии, очень редок; в Казахстане - пролетная птица. Цветом хорошо отличается от гнездящегося в водно-болотных угодьях Казахстана серого журавля (*Grus grus*) (23а). Питается рыбой, лягушками, ящерицами, мелкими грызунами.

Ірі денелі (салмағы 8 кг-ға дейін) тырна. Реңі ақ, қанаттарының ұшы қара. Басының алдындағы көз маңы қауырсынсыз, терісі мен тұмсығы ашық қызыл. Якутияның тундаларында ұялайды, Қазақстанда сирек кездесетін өтпелі құс. Қазақстанның сулы-батпақты жерлерінде ұялайтын сұр тырнадан (*Grus Grus*) түсі арқылы жақсы ажыратылады. Балық, бақалар, кесірткелер, майда кеміргіштермен қоректенеді.

24. Лысуха • Қасқалдақ
Common Coot • *Fulica atra*

Водоплавающая птица, размером с утку (до 1 кг). На воде напоминает утку, на суше – курицу. Все оперение буровато-черное, рыхлое. Клюв и лоб белые. При взлете с воды долго разбегаются. Плавает, постоянно кивая головой. Голос – отрывистые тьякающие звуки. Распространена повсеместно на тростниковых озерах. В кладке до 15 яиц. Питается водными растениями. Перелетная птица. Зимой встречается на Каспии и юге Казахстана.

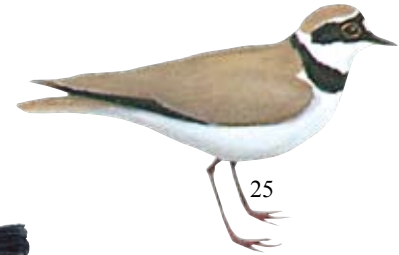
Дене мөлшері үйректей (салмағы 1 кг-ға дейін) су құсы. Суда - үйректі, құрлықта - тауықты елестетеді. Қауырсындануы қара - сұр, борпылдақ. Тұмсығы мен мандайы ақ. Судан қанаттарын сабалап ұзақ көтеріледі. Басын қайта-қайта изеп, жүзеді. Дауысы - үздікті үретін дыбыстар. Қамысты көлдерде кең тараған. 15-ке дейін жұмыртқа салады. Су өсімдіктерімен қоректенеді. Жыл құсы. Қыста Каспий теңізі мен Қазақстанның оңтүстігінде кездеседі.

25. **Малый зуек • Шаушүрілдек**
Little Ringed Plover • *Charadrius dubius*

Мелкий кулик (с воробья), клюв и ноги короткие. Оперение песочно-буrowато-белое, на лбу черная полоска, на зобе – черный ошейник. Встречается на открытых берегах рек и озер, где можно услышать его звонкий крик «киу-киу». В кладке 3-4 яйца. Питается насекомыми и их личинками. Перелетная птица.

Майда (торғайдай) шалшықшы, тұмсығы мен аяқтары қысқа. Реңі сарғыш-көк шулан-ақ, мандайында кара жолағы, жемсауында - кара түсті қарғысы болады. Өзендер мен көлдердің ашық жағалауларында кездеседі, бұл жерлерде оның «кио-кио» деген нәзік үнін естуге болады. 3-4 жұмыртқа салады. Насекомдар және олардың дернәсілдерімен қоректенеді. Жыл құсы.

25

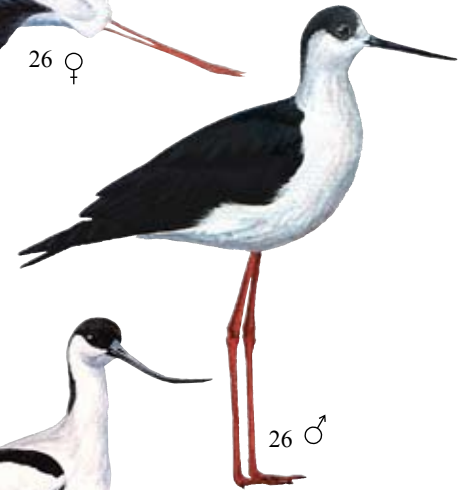
26. **Ходулочник • Ұзынсирақ балшықшы**
Black-winged Stilt • *Himantopus himantopus*

Своеобразный кулик, которого невозможно ни с кем спутать благодаря очень длинным красным ногам. Клюв прямой и длинный. Оперение контрастное черно-белое. Гнездится на берегах озер Южного, Центрального, Северного и Западного Казахстана. В кладке 4 яйца. Насекомоядная перелетная птица.

Өзіндік ерекшелігі бар шалшықшы құс, өте ұзын қызыл сирағының болуына орай оны басқа ешқандай құспен шатастыруға болмайды. Тұмсығы тік әрі ұзын. Қауырсыны қара-ақ түсті. Оңтүстік, Орталық, Солтүстік және Батыс Қазақстанның көлдерінің жағалауларында ұялайды. 4 жұмыртқа салады. Насекомқоректі жыл құсы.

26 ♀

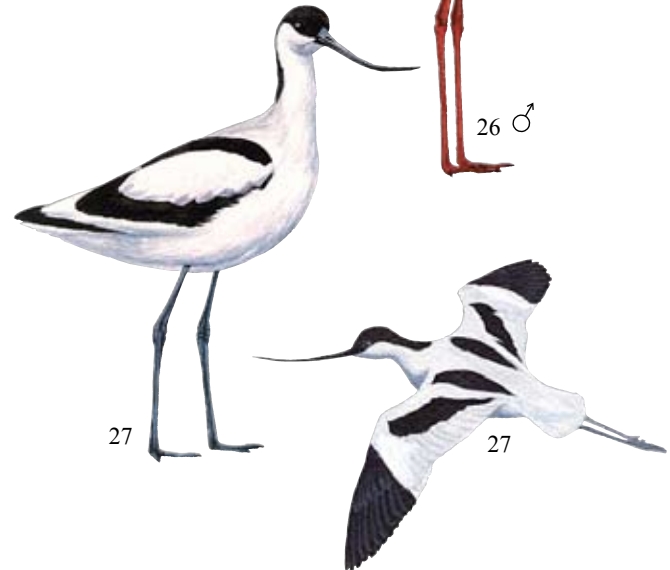

26 ♂

27. **Шилоклювка • Бізтұмсық**
Pied Avocet • *Recurvirostra avosetta*

Кулик размером с голубя, отличается тонким длинным изогнутым вверх клювом. Оперение белое с черными участками на голове, шее, спине и крыльях. Широко распространена по соленым озерам, но повсюду немногочисленна. Кладка из 4 яиц. Питается насекомыми и другими водными беспозвоночными. Перелетная птица.

Дене мөлшері кептердей, жіңішке ұзын жоғары қарай иілген тұмсығы бар шалшықшы құс. Басында, мойнында, арқасы мен қанаттарындағы қауырсындарында ақ пен кара түстер араласқан. Қазақстанның тұзды көлдерінде кең тараған, бірақ барлық жерде саны аз. 4 жұмыртқа салады. Насекомдар және басқа да су омыртқасыздарымен қоректенеді. Жыл құсы.

27

27

28. **Бекас • Тауқұдірет**
Common Snipe • *Gallinago gallinago*

Небольшой кулик (с дрозда) с прямым длинным клювом и короткими ногами. Окраска маскирующая – серовато-рыжевато-бурая с пестринами. Полет стремительный, из-под ног взлетает внезапно с хриплым криком. Питается насекомыми и их личинками. Гнездится в болотистых местностях северной половины и юго-востока Казахстана. Кладка из 4 яиц. Перелетная птица, нередко зимует на юге страны.

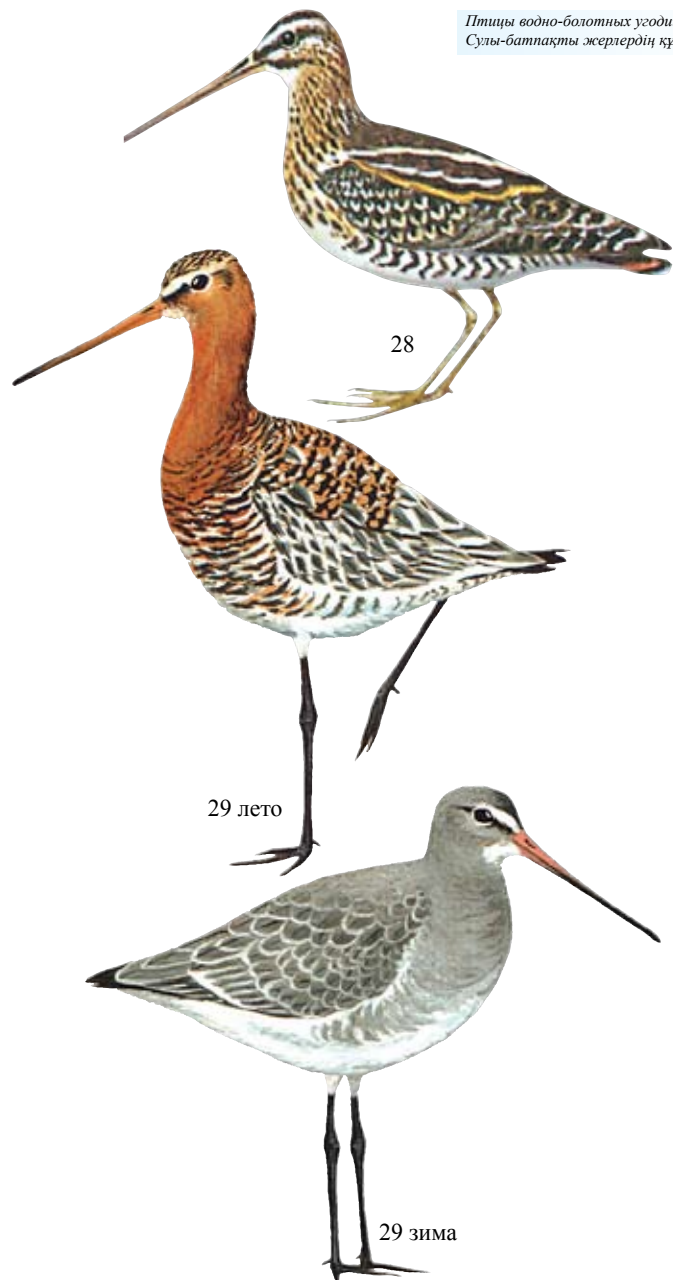
Орташа денелі (үлкендігі сайрауықтай) тұмсығы тік әрі ұзын, ал аяқтары қысқа шалшықшы құс. Рені бүркенішті - теңбіл дақтары бар сұр-жирен-көк шулан. Ұшуы шапшаң, аяқ астынан кенеттен қырылдаған шу шығарып ұшады. Насекомдар және олардың дернасілдерімен қоректенеді. Қазақстанның солтүстік жартысы мен оңтүстік-шығысындағы батпақты жерлерінде ұялайды. 4 жұмыртқа салады. Жыл құсы, Қазақстанның оңтүстігінде жиі қыстайды.

29. **Большой веретенник • Үлкен шырғалақ**
Black-tailed Godwit • *Limosa limosa*

Крупный кулик (туловище с голубя, но длинные шея, ноги и прямой клюв увеличивают его размеры). Весенний наряд рыжий с продольными полосками по верху и поперечными - по бокам и низу тела. Молодые и взрослые в зимнем наряде бледно-буроватые. Внешне похож на него, но значительно меньше размером и встречается чрезвычайно редко **азиатский бекасовидный веретенник** (*Limnodromus semipalmatus*). Гнездится по сырым лугам в поймах рек и по травянистым берегам озер в северной половине Казахстана. Кладка из 4 яиц. Питается насекомыми, моллюсками, семенами и вегетативными частями растений. Перелетная птица.

Ірі шалшықшы (денесі кептердей, бірақ ұзын мойны, аяғы және тік тұмсығы оның мөлшерін үлкейтеді). Көктемде арқа түсі жирен, ұзынша жолақты және бүйірі мен құрсағы - ақ. Қыста жастары мен ересектерінің түсі боз-сұр. Оған сырттай ұқсас, бірақ мөлшері кішірек әрі өте сирек **кездесетін тарбақ шырғалақ** (*Limnodromus semipalmatus*). Қазақстанның солтүстік жартысындағы өзен жайылмаларындағы ылғалды шалғындарда және жағалауларын шөп басқан көлдердің маңында ұялайды. 4 жұмыртқа салады. Насекомдармен, моллюскалармен, өсімдіктердің дәндері әрі вегетативті бөлімдерімен қоректенеді. Жыл құсы.

28

29 лето

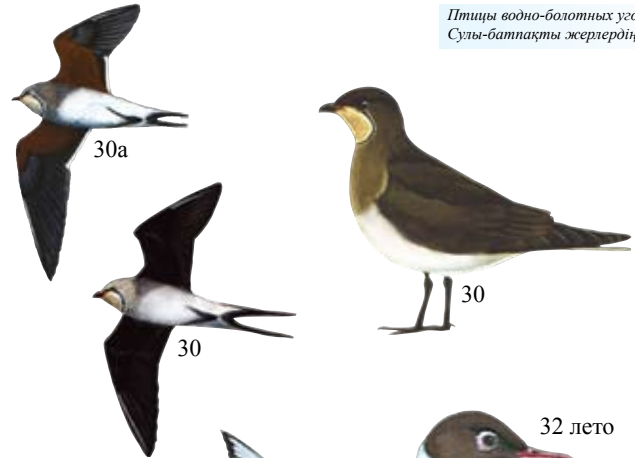
29 зима

30. Степная тиркушка • Дала қарақасы
Black-winged Pratincole • *Glareola nordmanni*

Кулик, размером с дрозда. Внешне напоминает крупную ласточку из-за длинных узких крыльев, вильчатого хвоста и коротких ног. Общий окрас буроватый, рыжее горло обрамлено узкой черной полоской. Подбой крыла черный, а у сходного вида, **луговой тиркушки** (*Glareola pratincola*) (30a) - каштаново-рыжий. Гнездится вблизи степных водоемов северной половины Казахстана. Кладка из 3-4 яиц. Питается насекомыми, которых, как ласточка, ловит на лету. Перелетная птица.

Үлкендігі сайрауықтай шалшықшы құс. Пішіні қанаттары ұзын, құйрығы айыр және аяқтары қысқа болғандықтан ірі қарлығашты еске түсіреді. Жалпы реңі сұр-көкшіл, қызғылт тамағы қара жолақпен көмкерілген. Қанатының асты қара, өзіне ұқсас **шабындық қарақасында** (*Glareola pratincola*) (30a) - қоңыр-қызыл. Қазақстанның солтүстік жартысында далалық суқоймаларының маңында ұялайды. 3-4 жұмыртқа салады. Нәсекомдармен, оларды қарлығаш сияқты ұшып жүріп аулап, қоректенеді. Жыл құсы.

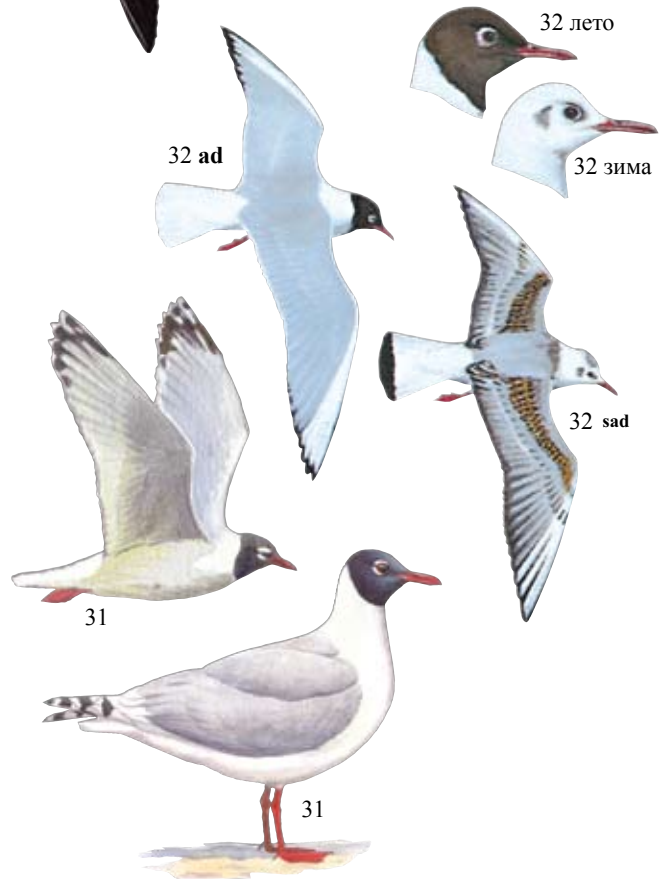
Птицы водно-болотных угодий
Сулы-батпақты жерлердің құстары

31. Реликтовая чайка • Мойнақ шағала
Relict Gull • *Larus relictus*

Размером чуть крупнее **озерной чайки** и внешне похожа на нее. Основное отличие – белое кольцо вокруг глаза. Очень редкая, колонияльно гнездящаяся птица островов оз. Алаколь и западной части оз. Балхаш, а также востока страны. Кладка из 2-4 яиц. Питается насекомыми и ящерицами. Перелетная птица.

Көл шағаласынан сәл үлкен және оған ұқсас негізгі ерекшелігі - көзінің айналасында ақ сақина бар. Өте сирек, Алақөл көлінің аралдары мен Балқаш көлінің батыс бөлегінде шоғырланып ұялайды. 2-4 жұмыртқа салады. Нәсекомдар және кесірткелермен қоректенеді. Жыл құсы.

32. Озерная чайка • Көл шағаласы
Black-headed Gull • *Larus ridibundus*

Средних размеров чайка (с голубя). Голова темно-коричневая, верх тела светло-серый, остальное оперение чисто-белое. Клюв и ноги красные. Молодые птицы рыжевато-бурые. Крикливая колонияльно гнездящаяся птица. Питается рыбой, насекомыми и другими беспозвоночными. Распространена повсеместно. В кладке 2-3 яйца. В большом количестве зимует на юге республики.

Орташа денелі (кептердей) шағала. Басы қара-қоңыр, арқасы ашық сұр түсті, қалған бөлімдерінің қауырсындары шымқай ақ. Тұмсығы мен аяқтары қызыл түсті. Жас құстардың реңі жирен - көкшіл шұлған. Шәнкілдеп шоғыр құрып ұялайтын құс. Балық, нәсекомдар және басқа омыртқасыздармен қоректенеді. Қазақстанда кең тараған. 2-3 жұмыртқа салады. Республиканың оңтүстігінде аздап қыстайды.

33. Хохотунья • Өгізшағала
Yellow-legged Gull • *Larus cachinnans*

Крупная чайка (почти в 2 раза крупнее вороны). Голова, шея, хвост и низ тела белые, спина и крылья темно-серые. На концах крыльев белые пятна. Молодая птица буроватая. Распространена по всей территории Казахстана. Гнездится колониями на крупных рыбных водоемах. Кладка из 2-3 яиц. Питается рыбой, грызунами, птенцами, а также падалью. Перелетная птица, зимует встречается на Каспийском море и на юге страны.

Ірі денелі (каргадан 2 еседей ірі) шағала. Басы, мойны, құйрығы және тұлғасының асты ақ, аркасы мен қанаттары күнгірт-сұр. Қанаттарының ұштарында ақ дақтар болады. Жас құстың рені - көк шулан. Қазақстанның барлық территориясында тараған. Балығы мол үлкен сұйымаларында шоғыр құрын ұялайды. 2-3 жұмыртқа салады. Балық, кеміргіштер, балапандар, сол сияқты өлекселермен де қоректенеді. Жыл құсы, Каспий теңізінде және еліміздің оңтүстігінде қыстайды.

34. Речная крачка • Өзен қарқылдағы
Common Tern • *Sterna hirundo*

Размером с дрозда. Основная окраска белая, верх тела сизый, шапочка черная. Ноги короткие, клюв острый, крылья длинные и узкие. Обладает быстрым маневренным полетом. Питается мелкой рыбой и водными беспозвоночными. Широко распространена. В кладке 2-3 яйца. Перелетная птица, зимой встречается на Каспии и по югу республики.

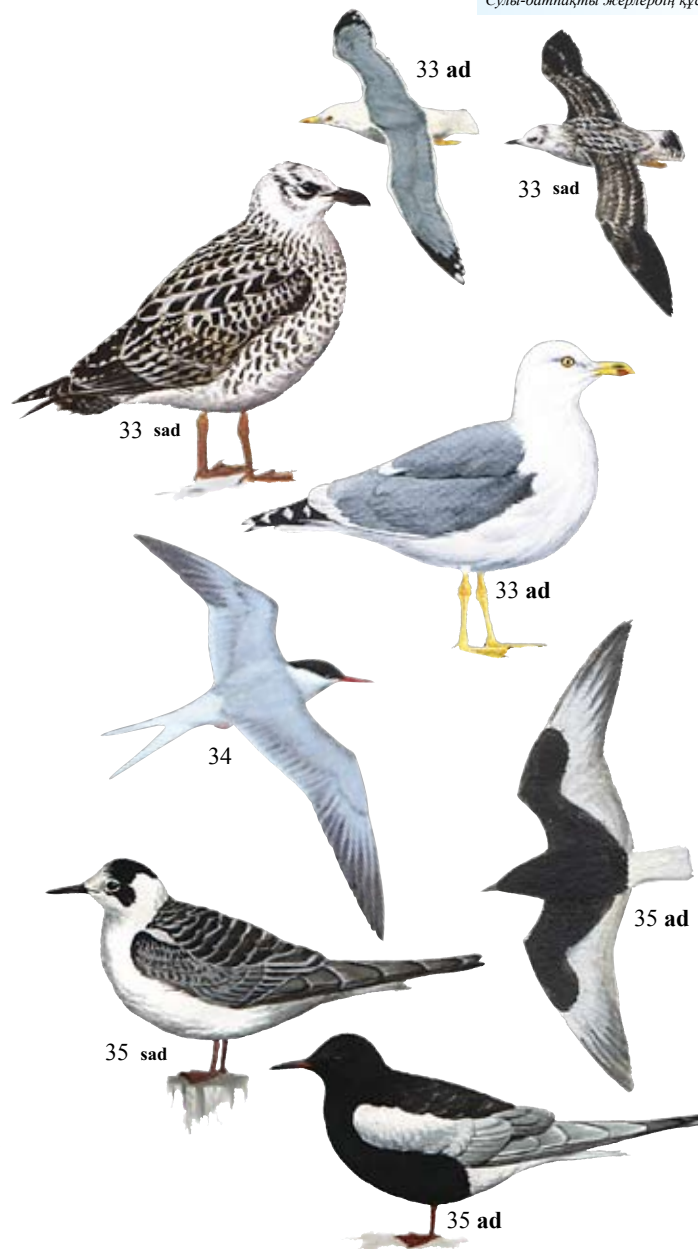
Дене мөлшері сайрауықтай. Негізгі рені - ақ, аркасы көгілдір, телпегі қара. Аяқтары қысқа, тұмсығы үшкір, қанаттары ұзын және еңсіз. Шашпаң мәнерлі ұша алады. Майда балықтар және су омыртқасыздарымен қоректенеді. Қазақстанда кең тараған. 2-3 жұмыртқа салады. Жыл құсы, Каспий теңізінде және республикамыздың оңтүстігінде қыстайды.

35. Белокрылая крачка • Аққанат қарқылдақ
White-winged Tern • *Chlidonias leucopterus*

Размером со скворца. Весной туловище снизу черное, крылья снизу черно-светло-серые, сверху почти белые; осенью окраска однотонная серовато-белая; близкий вид, **черная крачка** (*Chlidonias niger*) – снизу тоже черная, но со светло-серыми и снизу и сверху крыльями. Гнездится колонияльно в водно-болотных угодьях северной половины Казахстана. В кладке 3 яйца. Питается водными насекомыми и мелкой рыбой. Перелетная птица.

Дене мөлшері қара торғайдай. Көктемде денесінің асты қара түсті, қанаттарының асты – қара-ақшыл-сұр, үсті - ақ; күзде біртұтас - ақшыл сұр; жақын түр - **қара қарқылдақтың** (*Chlidonias niger*) асты – қара, бірақ қанаттарының үсті мен асты ақшыл-сұр. Қазақстанның солтүстік жартысындағы сулы-батпақты жерлерде шоғыр құрып, ұялайды. 3 жұмыртқа салады. Су насекомдары және майда балықтармен қоректенеді. Жыл құсы.

Птицы водно-болотных угодий
Сулы-батпақты эжерлердің құстары

36. Обыкновенный зимородок • Зымыран
Common Kingfisher • *Alcedo atthis*

Мелкая птица (с воробья) плотного телосложения с крупной головой и длинным острым клювом. Очень ярко окрашен в голубые, зеленые, красные и белые тона. Живет на реках с чистой водой. Питается мелкой рыбой и водными беспозвоночными, ныряя за ними в воду. Гнездится в береговых обрывах, где роет глубокие норки. В кладке 5-7 яиц. Перелетная птица.

Майда (үлкендігі торғайдай) дене бітімі тығыз, басы үлкен және ұзын үшкір тұмсықты құс. Өте қанық көгілдір, жасыл, қызыл және ақ түске боялған. Суы таза өзендерде тіршілік етеді. Майда балық және су омыртқасыздарымен олардың соңынан суға сүңгіп қоректенеді. Жағалаудағы жарларда терең ін қазып ұялайды. 5-7 жұмыртқа салады. Жыл құсы.

37. Береговая ласточка • Жар қарлығашы
Sand Martin • *Riparia riparia*

Мельче воробья. Сверху темно-бурая, снизу белая с бурой поперечной полоской на груди. Распространена повсеместно. Гнездится большими колониями в береговых обрывах. Кладка из 4-7 яиц. Питается насекомыми, которых ловит в воздухе у водоемов. Перелетная птица.

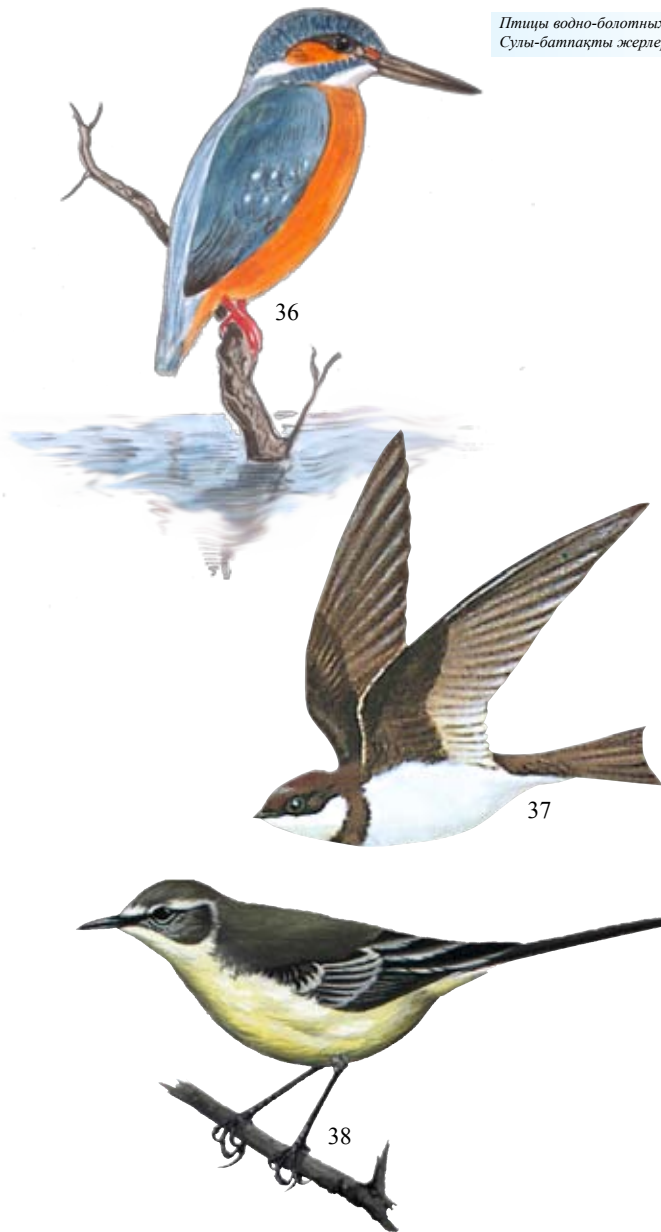
Торғайдан кіші. Арқасы кара көкшіл-сұр, денесінің асты ақ, төсінде көлденен көкшіл-сұр жолағы болады. Барлық жерде тараған. Үлкен шоғыр құрып тік жарларда ұялайды. 4-7 жұмыртқа салады. Насекомдарды суқоймаларының үстінде ұшып жүріп аулап, қоректенеді. Жыл құсы.

38. Желтая трясогузка • Сары қаратамақ (Наурызек)
Yellow Wagtail • *Motacilla flava*

С воробья размером. Весь низ тела ярко-желтый, спина зеленая, голова серая. Гнездится в северной половине Казахстана, на пролете встречается повсеместно. Кладка из 4-6 яиц. Насекомоядная перелетная птица. Вместе с желтой трясогузкой можно встретить тоже окрашенных в желтые и серые тона **черноголовую** (*Motacilla feldegg*, голова черная), **желтоголовую** (*M. citreola*, голова желтая) и **горную** (у самцов горло черное).

Дене мөлшері торғайдай. Дененің асты ашық сары, арқасы жасыл, басы сұр түсті. Қазақстанның солтүстік жартысында ұялайды, ұшып келу және қайту кезінде барлық жерде кездеседі. 4-6 жұмыртқа салады. Насекомқоректі, жыл құсы. Сары қаратамақпен бірге сары және сұр түске боялған **қарабас** (*Motacilla feldegg*, басы қара), **сары бас** (*M. citreola*, басы сары) және **қокала** (аталығының тамағы қара) қаратамақтарды кездестіруге болады.

Птицы водно-болотных угодий
Сулы-батпақты әсерлердің құстары

39. Тростниковая камышевка • Қамыс айқабағы
Eurasian Reed-warbler • *Acrocephalus scirpaceus*

Изящная подвижная птичка, размером мельче воробья. Оперение рыжевато-бурое с более светлым низом тела. Гнездится в тростниковых зарослях озер почти на всей территории Казахстана. В кладке 3-5 яиц. Питается насекомыми и их личинками. Перелетная птица.

Сымбатты, шапшаң қозғалатың құс, дене мөлшері торғайдан кіші. Қауырсындарының түсі жирен-көкшіл, денесінің асты ашықтау. Қазақстанның барлық территориясында көлдердегі ну қамыстар арасында ұялайды. 3-5 жұмыртқа салады. Насекомдар және олардың дернасілдерімен қоректенеді. Жыл құсы.

40. Усатая синица • Мұртты шымшық
Bearded Parrotbill • *Panurus biarmicus*

Меньше воробья. Второе название – усатка, полученное птичкой за широкие черные «усы». Черного цвета и подхвостье, а остальное оперение имеет рыжевато-охристую окраску под цвет тростниковых зарослей, где живет эта птица. Широко распространена. Кладка из 5-8 яиц. Оседла. Летом питается насекомыми и пауками, зимой – семенами из метелок тростника.

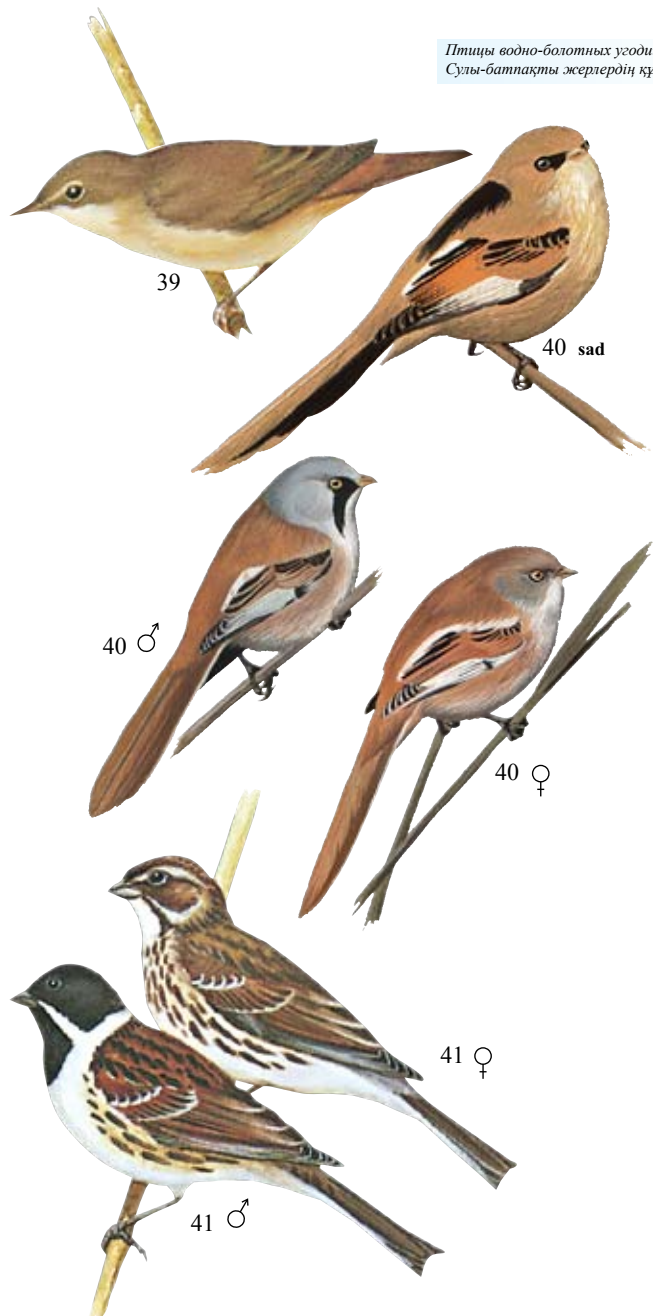
Торғайдан кіші. Аталуы жалпақ кара «мұрттарының» болуына байланысты. Құйрықтасты да кара түсті, қалған қауырсындары осы шымшық тіршілік ететін ну қамыстардың түсіндей - жирен-сарғыштау. Қазақстанда кең тараған. 5-8 жұмыртқа салады. Қонысын аудармай тіршілік етеді. Жазда насекомдар және өрмекшілермен, қыста - қамыстың сыпыртқы гүлдеріндегі дәндермен қоректенеді.

41. Тростниковая овсянка • Қамыс сұлықеші
Reed Bunting • *Emberiza schoeniclus*

Размером с воробья. Оперение верхней стороны тела бурое с рыжими каймами, у самца голова черная с белыми «усами». Самка бледнее, без черных тонов. Распространена по тростниковым озерам. Кладка из 5-6 яиц. Питается семенами растений и насекомыми. Перелетная птица, но в небольшом числе зимует на юго-западе республики.

Дене мөлшері торғайдай. Арқасы көкшіл сұр, жирен әдіпті, аталықтарының басы кара, ақ «мұртты». Аналығы ренсіз, кара түс болмайды. Қазақстанның қамысты көлдерінде тараған. 5-6 жұмыртқа салады. Өсімдік тұқымдары және насекомдармен қоректенеді. Жыл құсы, бірақ республикамыздың оңтүстік-батысында аздапта болса қыстайды.

Птицы водно-болотных угодий
Сулы-батпақты жерлердің құстары

Птицы степи и пустыни

Зона степей в Казахстане занимает около 25% территории республики, располагаясь в полосе между 50-54 гр. с.ш. В растительных ассоциациях, наиболее характерных для степи, ведущее место занимают различные виды ковылей и типчак. В степной зоне встречаются лесные и кустарниковые массивы. Южнее, в полосе между 48-50 гр. с.ш., идет зона полупустынь, для которой характерно чередование злаковой растительности с полынью и солянками. Растительность здесь уже более разреженная. Типичных высокотравных степей в Казахстане осталось очень мало, потому что они формируются на плодородных почвах и почти все давно распаханы. Именно на месте бывших ковыльных степей раскинулись огромные пшеничные поля севера страны. Сухие степи сохранились гораздо лучше, но и они являются очень уязвимыми; в нашей республике их площадь больше, чем в любой другой стране. Казахские степи важны для сохранения этого типа ландшафта в мировом масштабе.

Птицы, характерные для степной зоны: журавль-красавка, дрофа, стрепет, кречетка, пустельга, степной лунь, степной орел, перепел, а из мелких птиц – жаворонки: степной, полевой, черный и белокрылый. Некоторые из степных видов очень редки и нуждаются в охране.

Пустыни в Казахстане занимают громадную территорию – около 40% всей его площади. В зависимости от почвы, выделяют четыре типа пустынь: песчаные, лессовые (глинистые), щебнистые и солончачковые. Для растительного покрова пустынь характерны две особенности: растения не образуют сплошного покрова, находясь в некотором отдалении друг от друга и оставляя непокрытыми значи-

тельные пространства почвы; основную массу растений составляют кустарники и полукустарники, а травы занимают подчиненное положение, тогда как в степях преобладают травы при их дерновинной сомкнутости. Еще одна особенность пустынь и полупустынь – обилие эфемеров и эфемероидов, то есть растений, которые появляются ранней весной, быстро отцветают, дают семена и к лету уже высыхают. Поэтому облик пустынь изменяется очень резко. Пожалуй, самое известное пустынное растение – саксаул, который может расти как в виде кустарника, так и в виде небольшого дерева, с довольно толстым стволом, достигая нескольких метров высоты и образуя своеобразные саксауловые леса. Саксаульники находятся под угрозой из-за незаконных рубок. Типичные пустынные кустарники – жузгун, песчаная акация. Еще один тип пустынного леса – тугай. Так называют густые леса вдоль пустынных рек, состоящие из туранги (один из видов тополей), лоха (джида), облепихи, ивы, с кустарниками барбариса, чингиля, с участками тростника, часто переплетенные повоем и труднопроходимые. Тугайные леса развиты очень локально, по долинам рек Или, Каратала, Сырдарья и некоторых других, и являются очень своеобразным и уязвимым типом экосистем, страдающим в первую очередь из-за пожаров и перевыпаса скота, уничтожающего подрост деревьев.

Для полупустынь и пустынь характерны следующие виды птиц: джек, или дрофа-красотка, курганник, авдотка, каспийский и толстоклювый зуйки, саджа, чернобрюхий и белообрюхий рябки, удод, золотистая и зеленая шурки, домовый сыч, саксаульная сойка, серый сорокопуд, каменки - пустынная и плясунья, пустынная славка, буланный вьюрок, малый и серый жаворонки, и другие. Своеобразно население птиц тугайного турангового леса, для которого особенно типичны ястреб-тювик, буланая совка, бурый голубь, белокрылый дятел, сизоворонка, бухарская синица, саксаульный воробей.

Дала мен шөл құстары

Қазақстанда дала зонасы республика территориясының 25%-на жуығын алып жатыр, солтүстік ендіктің 50-54 градусының арасында орналасқан. Өсімдік ассоциациясында, дала үшін біршама тән, жетекші орында селеу мен бетегенің түрлері алады. Далалық аймақта орманды және бұталы массивтер кездеседі. Оңтүстікке қарай, солтүстік ендіктің 48-50 градусы аралығын шөлейтті зона алып жатыр, бұл үшін, астық тұқымдасты өсімдіктер мен жусандар және сорандардың кезектесіп орналасуы тән. Бұл жерде өсімдіктер біршама сиреген. Қазақстанда биік өсімдікті далалар өте аз қалды, өйткені олар құнарлы топырақтарда калыптасады және бұлар әлде қайда жыртылған. Бұрынғы селеулі даланың орнында еліміздің солтүстігінде кең-байтақ астық егістіктері бой көтерген. Құрғақ далалар біршама жақсы сақталған, бірақ олар өте төзімсіз болып келеді. Республикада олардың ауданы басқа кез-келген елдерден үлкен. Қазақстан далалары әлемдік масштабта осы типтес ландшафтарды сақтау үшін маңызды.

Далалық зонаға тән құстар: ақбас тырна, дуадақ, безгелдек, тарғақ, күйкентай, дала құладыны, дала қыраны, бөдене, ал майда құстардан – дала, түз, қара және аққанат бозторғайлар. Кейбір далалық түрлер өте сирек кездеседі және жан-жақты қорғауды қажет етеді.

Қазақстанда шөлді аймақ өте үлкен территорияны – еліміздің жалпы ауданының 40%-ға жуығын алып жатыр. Топыраққа байланысты шөлдің 4 типін ажыратады: құмды, сазды, қиыршық тасты және сортаңды. Шөл өсімдіктері жамылғысы үшін 2 ерекшелік тән: өсімдік жамылғысы тұтастай болмайды, бір бірінен біршама қашық орналасады және топырақ бетін толықтай жаппайды. Өсімдіктердің негізгі

массасын бұталар мен бұташықтар құрайды, ал шөптесін өсімдіктер аз болады, далалы жерлерде керісінше шөптесін өсімдіктер басым болып келеді. Шөл мен шөлейттің тағы бір ерекшелігі – эфемерлер мен эфемероидтардың көп болуы, яғни ерте көктемде пайда болып, тез гүлдеп, тұқым беріп, жазға қарай құрап кететін өсімдіктер мол болады. Осыған орай шөл бейнесі күрт өзгереді.

Көпшілікке кең таныс шөл өсімдігі – сексеуіл, ол бұта түрінде де, кішігірім ағаш түрінде де, бағанасы біршама жуан, биіктігі бірнеше метрге жететін және өзіндік сексеуіл орманын түзейтін ағаш түрінде де өсетін өсімдік. Сексеуіл ормандары зансыз кесуден жойылып кету жағдайында тұр. Нағыз шөл бұталары – жүзгін, қоянсүйек. Шөл орманының тағы бір типі – тоғай. Тоғай деп шөл өзендерін бойлай өскен, тораңғыдан (теректің бір түрі), жидеден, шырғанақтан, талдан, бөрікарақат бұталарынан, шенгелден, қамыс өскен телімдерден, жиі гүлшырмауықтармен шырмалған және арасынан ит тұмсығы өтпейтін қалың орманды атайды. Тоғай ормандары өте шашырап орналасқан, Іле, Қаратал, Сырдария және басқа да өзендердің аңғарларында шоғырланған және өзіндік ерекшелігі бар экосистеманың төзімсіз типі болып табылады. Ең алдымен өрттен және малды шектен тыс жаудан қорғау керек, өйткені бұлардан жас ағаштар үлкен зардап шегеді.

Шөлейтті және шөлді аймақтар үшін құстардың мынандай түрлері тән: жорға дуадақ, тілеміш, дырду, сарысағақ және қалтатұмсық шүрідектер, қылқұйрық, қарабауыр және ақбауыр бұлдырықтар, бәбісек, сары және жасыл боздақтар, үй байғызы, сексеуіл жорға торғайы, сұр тағанақ, шөл және биіш шакшақайлар, шөл сандуғашы, шөл құнақ, кіші және сұр бозторғайлар және басқалары. Тораңғы тоғайының құстарының да өзіндік ерекшеліктері болады, бұл орман үшін мыңи, шөл жапалағы, қоңыр кептер, аққанат тоқылдақ, көкқарға, сұр көкшымшық, сексеуіл торғайы тән.

42. Степной лунь • Дала құладыны
Pallid Harrier • *Circus macrourus*

Хищная птица немного крупнее вороны. Оперение самца светло-сизое, самки – рыжеваго-коричневое с четко выраженным «лицевым» диском и темными пестринами по низу тела. Гнездится в степях северной половины Казахстана. Кладка из 3-5 яиц. Питается грызунами, мелкими птицами и ящерицами. Перелетная птица.

Қарғадан үлкен жыртықш құс. Аталығының реңі ашық-көгілдір, аналығы - қызғылт-қоңыр, басының алды домалақ және денесінің асты қара теңбілді. Қазақстанның солтүстік бөлігіндегі далалы аймақтарда ұялайды. 3-5 жұмыртқа салады. Кеміргіштермен, майда құстармен және кесірткелермен қоректенеді. Жыл құсы.

43. Курганник • Тілеміш
Long-legged Buzzard • *Buteo rufinus*

Хищная птица средних размеров (почти в 2 раза крупнее вороны). Крылья и хвост широкие. Окраска сильно варьирует, от коричневой до светло-рыжей. Хвост и голова более светлые. Часто парит в воздухе или сидит на столбах в степи. Распространен в основном в южной половине Казахстана. Кладка из 2-5 яиц. Питается преимущественно грызунами, чем приносит пользу сельскому хозяйству. Зимует на юге республики.

Орташа денелі (қарғадан 2 еседей ірі) жыртықш құс. Қанаттары мен құйрығы жалпақ. Реңі өте күшті - қоңырдан ашық жирен түске дейін өзгеріп тұрады. Құйрығы мен басы ақшылдау. Әуеде жиі қалықтайды немесе даладағы бағаналарда отырады. Негізінен Қазақстанның оңтүстік жартысында тараған. 2-5 жұмыртқа салады. Кеміргіштермен қоректеніп, ауыл шаруашылығына пайда келтіреді. Республиканың оңтүстігінде қыстайды.

44. Степной орел • Дала қыраны
Steppe Eagle • *Aquila nipalensis*

Крупный орел (до 5 кг) с размахом крыльев более 2 м. Общая окраска оперения темно-бурая. От сходных видов, **беркута** и **могильника**, отличается более коротким хвостом, в общем однотонным оперением и темной головой. Гнездится на большей части территории Казахстана. Массивное гнездо устраивает на земле или какой-либо возвышенности. В кладке обычно 2 яйца. Питается грызунами, преимущественно сусликами. Перелетная птица.

Ірі денелі (5 кг-ға дейін) қыран, канат құлашының ұзындығы 2 м-ден асады. Жалпы реңі қарасұр-көкшіл. Ұқсас түрлер, **бүркіттен** және **қарақұстан** ерекшелігі – құйрығы біршама қысқа, жалпы реңі біртүсті, басы қаралау. Қазақстанның көптеген жерлерінде ұялайды. Өте үлкен ұяны жерге немесе биіктеу бір жерге орналастырады. Әдетте 2 жұмыртқа салады. Кеміргіштермен, көпшілік жағдайда саршұнақтар, қоректенеді. Жыл құсы.

Птицы степи и пустыни
Дала мен шөл құстары

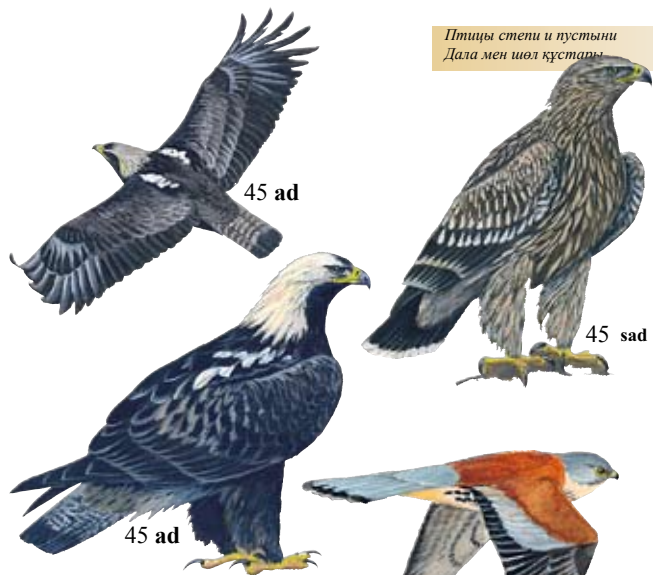

45. Могильник • Қаракұс
Eastern Imperial Eagle • *Aquila heliaca*

Крупный орел с размахом крыльев более 2 м. В переводе с английского – «императорский орел». Общая окраска тела темно-бурая с белыми пятнами на плечах, верх головы светло-охристый. В Казахстане распространен широко, но всюду редок. Гнездится на больших деревьях. В кладке 1-2 яйца. Питается грызунами, птицами и черепахами. Перелетная птица, зимой встречается на юге республики.

Ірі денелі қыран, қанат құлашы 2 м-ден асады. Ағылшынша - «император қыраны». Жалпы реңі - қара-көкшіл, иығында ақ дақтары бар, басының үсті ашық қоңыр-қызыл. Қазақстанда кең тараған, бірақ барлықжерде сирек кездеседі. Үлкен ағаштарда ұялайды. 1-2 жұмыртқа салады. Кеміргіштер, құстар және тасбақалармен қоректенеді. Жыл құсы, қыста республиканың оңтүстігінде кездеседі.

Птицы степи и пустыни
Дала мен шөл құстары

46. Степная пустельга • Дала күйкентайы
Lesser Kestrel • *Falco naumanni*

Небольшой соколок (мельче голубя) с длинным хвостом, очень похожий на обыкновенную пустельгу, от которой самцы отличаются кирпично-рыжим верхом тела без пестрин и голубоватой головой. Характерная особенность поведения, как и у обыкновенной пустельги: часто подолгу зависает в воздухе над одним местом, трепеща крыльями. Широко распространена в Казахстане, исключая песчаные пустыни, но немногочисленна. Гнездится среди скал и камней, на обрывах, в заброшенных зданиях. В кладке 4-6 яиц. Основа питания – насекомые, редко ящерицы, мелкие грызуны и птицы. Перелетная птица.

Майда (кептерден кішілеу) сұңқар, құйрығы ұзын, кәдімгі күйкентайға өте ұқсас, одан аталықтары арқасының қоңыр-қызыл теңбілсіз түсімен және көкшіл реңді басымен ерекшелінеді. Мінез - құлқындағы ерекшелік кәдімгі күйкентай сияқты бір орында ұзақ қалықтап, қанаттарын жиі-жиі қағып, әуеде қозғалмай тұра алады. Қазақстанда, құмды шөлдерден басқа жерлерде, кең тараған бірақ саны аз. Жартастар мен тастардың арасында, жыраларда, иесіз құрылыстарда ұялайды. 4-6 жұмыртқа салады. Негізгі қорегі – насекомдар, сирек кесірткелер, майда кеміргіштер мен құстар. Жыл құсы.

47. Обыкновенная пустельга • Кәдімгі күйкентай
Common Kestrel • *Falco tinnunculus*

Небольшой соколок общей светло-рыжей окраски с темными пестринами. У самца голова и хвост серые. В Казахстане, особенно в степях, распространена широко и многочисленна. Гнездится на деревьях в старых гнездах ворон и грачей, куда откладывает 3-6 яиц. Основная добыча – мелкие грызуны и насекомые. Перелетная птица, зимой встречается на юге республики.

Кішігірім сұңқар, жалпы реңі ашық-қызылт, теңбілдері жоқ. Аталықтарының басы мен құйрығы сұр. Қазақстанда, әсіресе далалы жерлерде, кең тараған және саны көп. Ағаштағы қарғалар мен ақтұмсық қарғалардың ұяларында ұялап, 3-6 жұмыртқа салады. Негізгі жемтігі – майда кеміргіштер мен насекомдар. Жыл құсы, қыста республиканың оңтүстігінде кездеседі.

48. Кобчик • Бөктергі
Red-footed Falcon • *Falco vespertinus*

Мелкий насекомоядный соколок (размером с галку). Взрослый самец темно-сизого цвета с черным хвостом и ярко-рыжими подхвостьем и задней частью брюха. Самка буровато-рыжая. Распространен в лесостепной части северной половины Казахстана. Гнездится на деревьях, нередко образуя небольшие колонии. В кладке 3-4 яйца. Перелетная птица.

Майда насекомкоректі сұңқар (үлкендігі ұзақтай). Ересек аталығының түсі кара-көкшіл, құйрығы кара және құйрықасты мен құрсағының артқы бөлімі ашық қызғылт түсті. Аналығының реңі қоңыр-қызғылт. Қазақстанның солтүстік бөлігінің орманды дала аймағында тараған. Ағашқа, жиі кішірек шоғыр құрып ұялайды. 3-4 жұмыртқа салады. Жыл құсы.

49. Серая куропатка • Сұр шіл
Grey Partridge • *Perdix perdix*

Небольшая курочка (до 600 г), окрашена в скромные серые, коричневые и рыжеватые тона. У петушка на брюхе хорошо заметна коричневая «подкова». Голос – «чирр-чиррик». Основа питания – семена растений. Встречается по всему Казахстану, кроме пустынь и высокогорья. В кладке 4-26, в основном 12-18 яиц. Ведет оседлый образ жизни.

Орташа денелі (600 г-ға дейін) тауықтектес құс, түсі сұр, қоңыр және қызғылт реңді. Әтештерінің құрсағында жақсы байқалатын қоңыр түсті «таға» болады. Дауысы - «шыр-шыррык». Негізгі қорегі - өсімдіктердің тұқымдары. Қазақстанның барлық жерінде, шөл мен биік таулардан басқа жерлерде, кездеседі. 4-26 жұмыртқа салады. Отырықшы құс.

50. Перепел • Бөдене
Common Quail • *Coturnix coturnix*

Самая мелкая из куриных птиц (до 100-150 г). Имеет пестрое маскирующее оперение, более светлое снизу. Весной издает характерный крик «быт-быт-пыл-дык». Распространен по всей территории Казахстана, исключая безводные пустыни. В кладке 5-20, а в основном 8-13 яиц. Питается семенами растений. Перелетная птица.

Тауықтәрізділер ішіндегі ең майда (100-150 г-ға дейін) құс. Теңбіл бүркенішті реңді, денесінің астына қарай ақшыл. Көктемде өздеріне тән «быт-быт-пыл-дык» деп дыбыс шығарады. Қазақстанның барлық территориясында, сусыз шөлдерден басқа, тараған. 5-20, көпшілігі 8-13 жұмыртқа салады. Өсімдіктер тұқымымен қоректенеді. Жыл құсы.

Птицы степи и пустыни
Дала мен шөл құстары

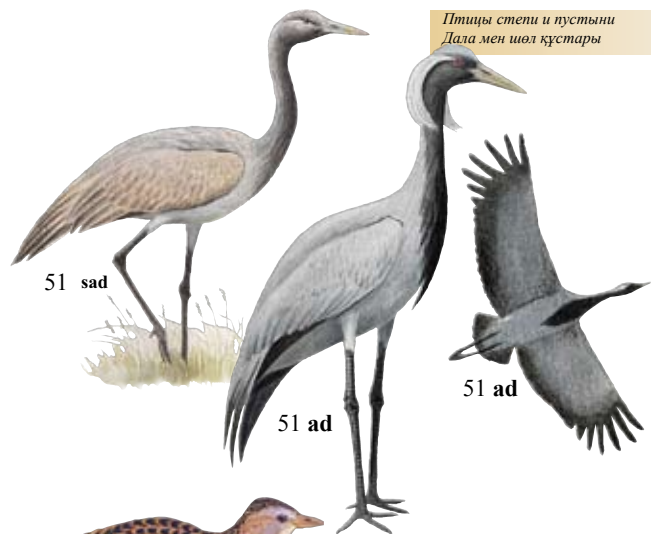

51. Красавка • Ақбас тырна
Demoiselle Crane • *Grus virgo*

Крупная длинноногая птица (до 3 кг). Оперение светло-серое, голова и шея спереди черные. На грудь свисают удлиненные черные перья, по бокам головы пучки белых перьев. Широко распространена в степной и полупустынной зонах Казахстана. Кладка из 2 яиц. Питание смешанное: семена растений и насекомые – главным образом жуки и саранчовые. Перелетная птица.

Ірі денелі (3 кг-ға дейін) ұзын сирақты құс. Түсі ақшыл-сұр, басы мен мойнының алды қара. Төсіне ұзын қара қауырсындар салбырап тұрады, басының екі жағында ақ қауырсындарының шоғы болады. Қазақстанның далалы және шөлейтті аймақтарында кең тараған. 2 жұмыртқа салады. Қорегі аралас: өсімдіктердің тұқымдары және насекомдар, ең бастысы қоңыздар мен көкқасқа шегірткелер. Жыл құсы.

52. Коростель • Шәкілдек
Corncrake • *Crex crex*

Небольшая (с дрозда) птица, окрашена в рыжевато-серые тона с поперечными пестринами по бокам тела. Гнездится на лугах в северной половине Казахстана, а также в горных районах востока и юго-востока республики. Увидеть коростеля почти никогда не удается, взлетает он неохотно, но весной выдает себя громким голосом «крек-крек». В кладке 8-12 яиц. Питается насекомыми, червями, моллюсками и семенами растений. Перелетная птица.

Кішірек (ұлкендігі сайрауықтай) құс, рені қызғылт-сұр, денесінің екі бүйірінде қолденен теңбілдер орналасқан. Қазақстанның солтүстік жартысында шалғындықтарда, сонымен қатар республиканың шығыс және оңтүстік-шығыстағы таулы аудандарында ұялайды. Шәкілдекті көру өте қиын, ол өте аз ұшады, бірақ көктемде ашы «крек-крек» деп дыбыс шығарады. 8-12 жұмыртқа салады. Насекомдар, құрттар, моллюскалар және өсімдіктер тұқымымен қоректенеді. Жыл құсы.

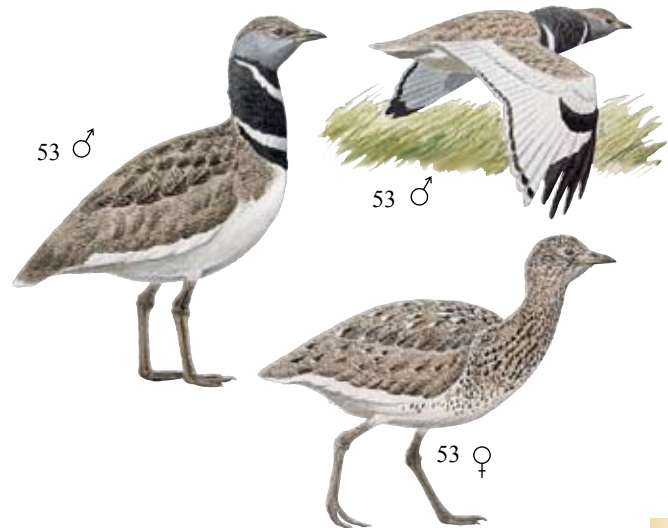

53. Стрепет • Безгелдек
Little Bustard • *Tetrax tetrax*

Самая мелкая из дроф, размером с курицу. Верхняя сторона тела окрашена в песочно-бурые тона, нижняя – белая. Весной у самца на шее чередуются черные и белые полосы, исчезающие летом, и тогда он не отличается от самки. Гнездится на луговых участках в степной и полупустынной зонах Казахстана. Кладка из 3-4 яиц. Питание смешанное – растительная и животная пища. Перелетная птица.

Дуадақтар ішіндегі ең майдасы, үлкендігі тауықтай. Денесінің үстіңгі жағы құмтүстес - қоңыр, асты - ақ. Көктемде аталықтарының мойнында қара мен ақ жолақтар кезектесіп орналасады, жазда жойылады, бұл кезде оны аналығынан ажырату өте қиын. Қазақстанның далалы және шөлейтті аймақтарында, шалғындық жерлерде, ұялайды. 3-4 жұмыртқа салады. Қорегі аралас - өсімдік және жануартекес азықтар. Жыл құсы.

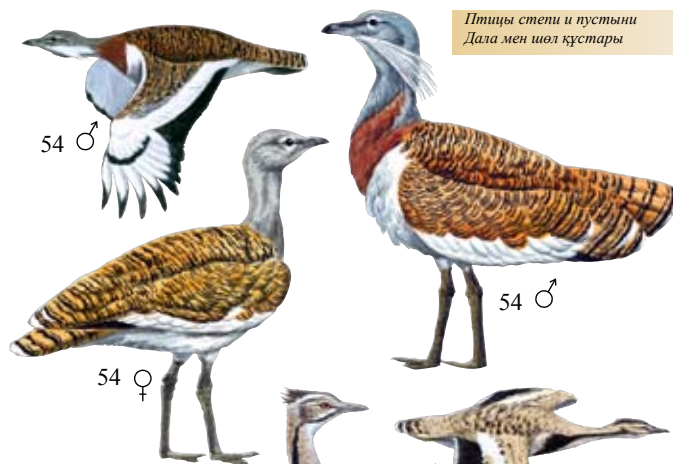

54. Дрофа • Дуадак
Great Bustard • *Otis tarda*

Очень крупная птица, размером с индюка (до 20 кг). Верхняя сторона тела рыжевато-серая, нижняя – беловатая. Весной у самца есть белые «кусы», у самки их нет. Гнездится в степях и полупустынях северной половины Казахстана, местами в подгорных степях юга. Кладка из 2-3 яиц. Питание смешанное: семена и зеленые части растений, насекомые, ящерицы, мелкие грызуны. Перелетная птица, зимой встречается на юге республики.

Ірі денелі құс, үлкендігі құркетауықтай (салмағы 20 кг-ға дейін). Денесінің үстінгі жағы қызғылт-сұр, асты – ақшыл. Көктемде аталықтарында ақ түсті «мұрттары» болады, ал аналықтарында олар жоқ. Қазақстанның солтүстік бөлігіндегі далалы және шөлейтті аймақтарда, оңтүстікте тау бөктерлеріндегі далалы жерлерде ұялайды. 2-3 жұмыртқа салады. Қорегі аралас: өсімдіктердің тұқымы және жасыл бөлімдері, насекомдар, кесірткелер, майда кеміргіштер. Жыл құсы, қыста республиканың оңтүстігінде кездеседі.

Птицы степи и пустыни
Даза мен шөл құстары

55. Дрофа-красотка
Жиек дуадак (жорға дуадак)
Houbara Bustard • *Chlamydotis undulata*

Птица средних размеров (с петуха). Дрофой-красоткой называется из-за пышно черного-белого «воротника» самца, распускаемого весной во время токовых игр. Второе название – джек – произошло от казахского «жек», исходно - «жиек», что обозначает кромку между песками и глинистыми равнинами, где чаще всего и встречается эта птица. Гнездится в пустынях и полупустынях южной половины Казахстана. Кладка из 2-4 яиц. Питание смешанное, как и у дрофы. Перелетная птица.

Орташа денелі (салмағы 2,5 кг-ға дейін) құс. Көктемгі құс ойнақ кезінде аталықтарында жалбыратып жіберетін қара-ақ «жағасы» болатындықтан бұл құсты кейде әсем дуадак деп те атайды. Жиек дуадак аталу себебі, бұл құс көбіне құм мен сазды жазықтың түйіскен жерлерінде жиі кездеседі. Қазақстанның оңтүстік жартысында шөлдер мен шөлейтті жерлерде ұялайды. 2-4 жұмыртқа салады. Токты дуадак тәрізді қорегі аралас. Жыл құсы.

56. Кречетка • Тарғақ
Sociable Lapwing • *Vanellus gregarius*

Кулик средних размеров (с чибиса, но стройнее его). Окраска буровато-серая, выделяются черные темя и брюхо. В небольшом числе населяет степи Северного и Центрального Казахстана. В кладке 4 яйца. Питается насекомыми, главным образом саранчовыми и жуками. Перелетная птица.

Орташа денелі (қызғыштай, бірақ одан сымбатты) шалшықшы құс. Реңі көкшіл-сұр, төбесі мен құрсағы қара. Аздап Солтүстік және Орталық Қазақстанның далаларын мекендейді. Елді мекендердің маңында мал жайылған жерлерде жиі кездеседі. 4 жұмыртқа салады. Насекомдармен, негізінен көкқасқа шегірткелер және қоныздармен, қоректенеді. Жыл құсы.

57. Чибис • Қызғыш

Northern Lapwing • *Vanellus vanellus*

Кулик размером с голубя. Клюв и ноги короткие, на затылке хохолок из узких перьев. Оперение черно-белое. В полете заметны широкие крылья. Характерен заунывный крик, давший название птице. Питается насекомыми и их личинками. Гнездится на берегах водоемов в степной и лесостепной зонах. Кладка из 4 яиц. Перелетная птица, в небольшом числе зимует в Южном Казахстане.

Дене мөлшері кептердей шалшықшы құс. Тұмсығы мен аяқтары қысқа, желкесінде жіңішке қауырсындардан тұратын айдаршасы болады. Рені кара-ак. Ұшқанда жалпак канаттары жақсы байқалады. Өзіне тән шыңғырған дыбыс шығарады. Насекомдар және олардың дернәсілдерімен қоректенеді. Далалы және орманды далалы аймақтардағы суоймаларының жағалауларында ұялайды. 4 жұмыртқа салады. Жыл құсы, аздаған құстар Оңтүстік Қазақстанда қыстайды.

58. Тонкоклювый кроншнеп

Нәзіктұмсық шалшықшы

Slender-billed Curlew • *Numenius tenuirostris*

Уменьшенная копия большого кроншнепа. Отличие в более коротком и менее изогнутом клюве и сердцевидных пятнах на груди. Отличается и голос – дребезжащий свист. Одна из самых редких птиц планеты. Последнее гнездование в Западной Сибири было известно в начале XX века. В Казахстане может быть встречен во время пролета. Все сведения о нем представляют большой научный интерес.

Үлкен шалшықшының кішірейген көшірмесі. Ерекшелігі: тұмсығы қысқа әрі аз иілген және төсінде жүректәрізді дақтары бар. Дауысы да ерекше - дірілдеген ысқырық. Планетадағы ең сирек кездесетін құстардың бірі. Батыс Сібірде ең соңғы ұялауы XX ғасырдың басынан белгілі. Қазақстанда ұшып келу және қайту кезінде кездесіп қалуы мүмкін. Ол жайындағы барлық деректер ғылым үшін үлкен жаңалық.

59. Большой кроншнеп • Үлкен шалшықшы

Eurasian Curlew • *Numenius arquata*

Самый крупный кулик (до 1 кг). Клюв очень длинный, дугообразно загнутый вниз. Общая окраска оперения серовато-бурая с белой поясницей. Голос – громкий мелодичный свист. Гнездится в степях северной половины Казахстана. В кладке 4 яйца. Питается насекомыми, лягушками и ящерицами. Перелетная птица.

Ең ірі (1 кг-ға дейін) шалшықшы құс. Тұмсығы өте ұзын, доғатәрізді төмен қарай иілген. Жалпы рені сұрғыш-көкшіл, белі ақ. Дауысы - қатты әдемі ысқырық. Қазақстанның солтүстік жартысындағы далаларда ұялайды. 4 жұмыртқа салады. Насекомдар, бақалар және кесірткелермен қоректенеді. Жыл құсы.

Птицы степи и пустыни
Дала мен шөл құстары

60. Чернобрюхий рябок • Қарабауыр бұлдырық
Black-bellied Sandgrouse • *Pterocles orientalis*

Крупнее голубя (до 500 г). Общая окраска песочно-желтая с темными пестринами, на брюхе большое черное пятно, через зоб проходит узкая черная полоска. Живет в пустынях и полупустынях южной половины Казахстана. В кладке 3 яйца. Питается растительной пищей. Перелетная птица, но в небольшом числе зимует на юге республики.

Кептерден үлкендеу (500 г-ға дейін). Жалпы реңі құмтүстес-сарғыш, кара теңбілді, құрсағында үлкен кара дақ болады, жемсауы арқылы жіңішке кара жолақ өтеді. Қазақстанның оңтүстік жартысында шөл мен шөлейтті жерлерде мекендейді. 3 жұмыртқа салады. Өсімдіктестес азықпен қоректенеді. Жыл құсы, бірақ аздап республиканың оңтүстігінде қыстайды.

Птицы степи и пустыни
Даға мен шөл құстары

61. Бурый голубь • Қоңыр кептер
Pale-backed Pigeon • *Columba eversmanni*

Внешне напоминает сизого голубя, но мельче и тусклее, с желтым кольцом вокруг глаза. Гнездится в обрывах и дуплах деревьев (в основном туранги) на юге и юго-востоке Казахстана. В кладке 2 яйца, в году может быть до трех выводков. Питается семенами растений. Перелетная птица.

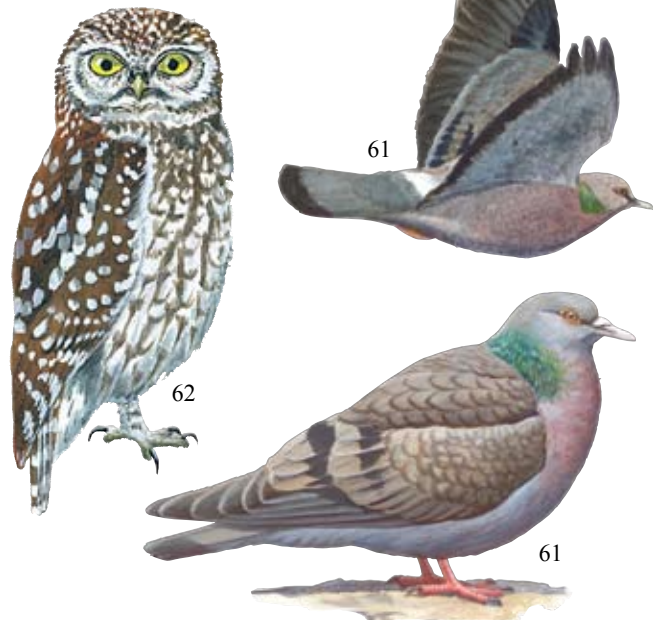
Пішіні көк кептерге ұқсас, бірақ одан кішірек әрі реңі күңгірттеу, көзінің айналасында сары сақина болады. Қазақстанның оңтүстігі мен оңтүстік-шығысында тік жарлар мен ағаштар (негізінен тораңғылар) қуысында ұялайды. 2 жұмыртқа салады, жылына үшке дейін жұмыртқалауы мүмкін. Өсімдіктердің тұқымымен қоректенеді. Жыл құсы.

62. Домовый сыч • Байғыз
Little Owl • *Athene noctua*

Небольшая сова (с дрозда). Окраска буровато-рыжеватого-серая с многочисленными белыми пятнами и пестринками. От сплюшки отличается отсутствием перьевых «ушек». Живет в открытых местностях южной половины Казахстана, часто в населенных пунктах, брошенных зимовках. Кладка из 3-6 яиц. Питается мелкими грызунами, птицами, ящерицами и жуками. Оседел.

Майда (сайрауықтай) жапалак. Реңі көкшіл-жирен-сұр, көптеген ақ дақтары мен теңбілдері болады. Маубастан ерекшелігі қауырсынды «құлақтары» болмайды. Қазақстанның оңтүстік жартысында жиі иесіз қыстауларда, елді мекендерде тіршілік етеді. 3-6 жұмыртқа салады. Майда кеміргіштер, құстар, кесірткелер және қоңыздармен қоректенеді. Отырықшы құс.

63. Обыкновенный козодой • Кәдімгі тентекқұс
Eurasian Nightjar • *Caprimulgus europaeus*

Размером с горлицу. Оперение рыхлое и мягкое буровато-серо-коричневых тонов с многочисленными полосками и пестринами. Неподвижно сидящая птица напоминает кусок древесной коры. Ноги очень короткие, клюв с большим разрезом рта. Полет легкий и бесшумный. Весной самцы издают характерную брачную трель. Распространен повсеместно. Гнездо располагается на земле, в кладке 2 яйца. Насекомоядная перелетная птица.

Мөлшері түркөптердей. Қауырсындануы бос және ренінде көкшіл-сұр-қоңыр араласқан көптеген жолақтары мен тенбілдері бар. Қозғалмай отырған құс ағаш қабығын елестетеді. Аяқтары өте қысқа, езуі өте үлкен. Ұшуы жеңіл әрі дыбыссыз. Көктемде аталықтары өздеріне тән күй ойнақ үнін шығарады. Кең тараған. Ұясын жерге салады. Ұяда 2 жұмыртқа болады. Насекомқоректі жыл құсы.

64. Сизоворонка • Көкқарға
European Roller • *Coracias garrulus*

Размером с галку. Большая часть оперения окрашена в голубой цвет, спина рыжая, концы крыльев черные. Народное название – синяя галка. Широко распространена в Казахстане, но более обычна в южных районах. Гнездится в норах обрывов, дуплах, кладка из 4-6 яиц. Питается насекомыми, мелкими грызунами и ящерицами. Перелетная птица.

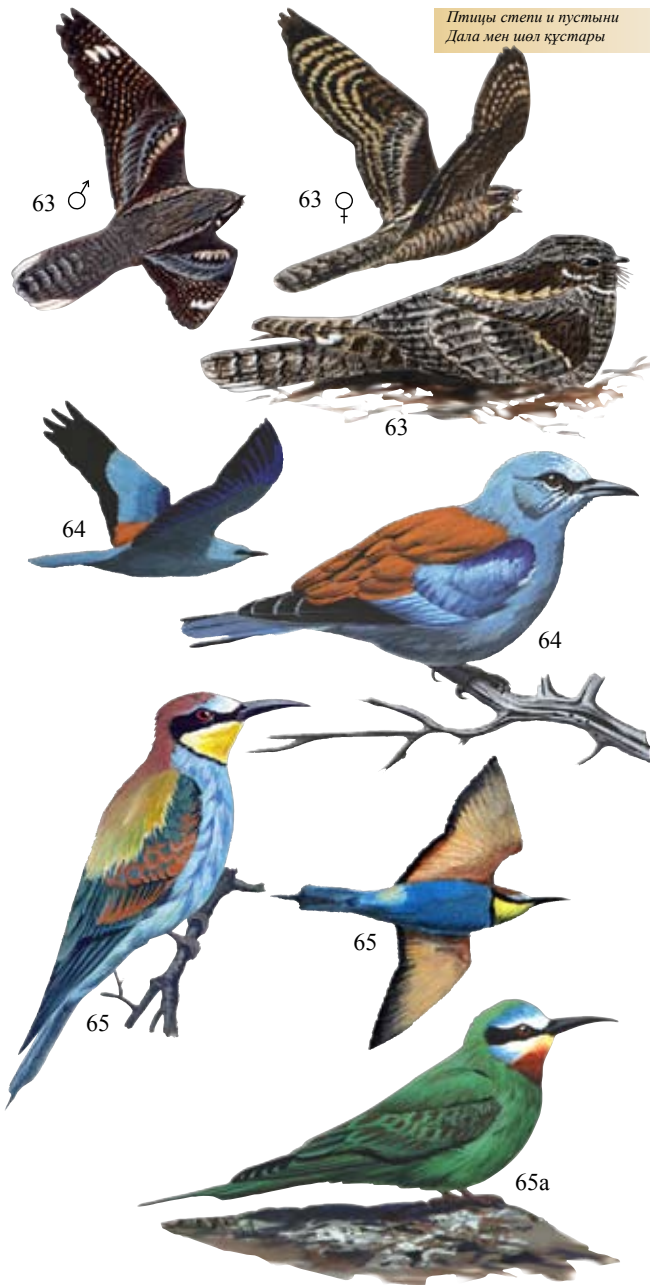
Дене мөлшері ұзақтай. Денесінің көп бөлімі көкшіл түсті, арқасы жирен, қанаттарының ұшы қара. Кей жерлерде – көк ұзақ деп те ағайды. Қазақстанда кең тараған, деседе оңтүстік аудандарда біршама көп. Тік жарлардағы індерде, қуыстарда ұялайды, 4-6 жұмыртқа салады. Насекомдар, майда кеміргіштер және кесірткелермен қоректенеді. Жыл құсы.

65. Золотистая шурка • Сары боздақ
European Bee-eater • *Merops apiaster*

Размером со скворца, с длинным хвостом и клювом. Оперение яркое, тропическое, из голубых, зеленых, желтых и рыжих тонов; близкий вид, зеленая шурка (*Merops persicus*) (65a), почти полностью окрашена в зеленый цвет. Гнездится колониями в обрывистых берегах по южным районам Казахстана. Кладка из 5-8 яиц. Насекомоядная перелетная птица.

Дене мөлшері қараторғайдай, құйрығы мен тұмсығы ұзын. Реңі ашық (тропиктік) көкшіл, жасыл, сары және жирен, осындай ерекшеліктерімен реңі тұтастай жасыл түсті болып келетін өзіне ұқсас түрден жасыл боздақтан (*Merops persicus*) (65a) ажыратылады. Қазақстанның оңтүстік аударында тік жарларда шоғырланып ұялайды. 5-8 жұмыртқа салады. Насекомқоректі жыл құсы.

Птицы степи и пустыни
Даға мен шөл құстары

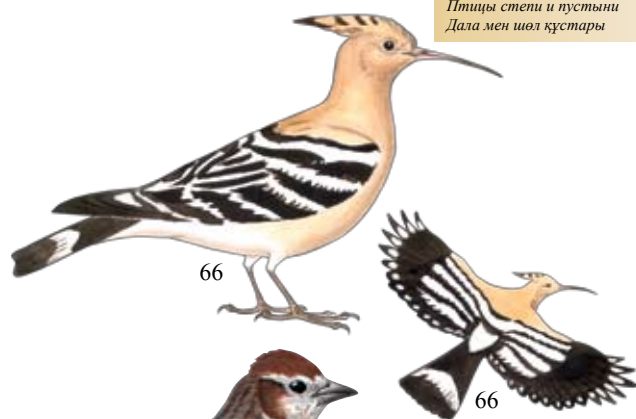

66. Удод • Бэбісек**Eurasian Hoopoe • *Upupa epops***

Небольшая (с дрозда) пестро окрашенная птица с большим рыжим хохлам на голове, который может распускать как веер. Крылья широкие, из-за чего летящий удод похож на гигантскую бабочку. Голос – монотонное «уп-уп-уп». В Казахстане встречается повсюду. Питается насекомыми. Кладка из 5-8 яиц. Перелетная птица.

Майда (сайрауықтай) теңбіл түсті құс, басында үлкен жирен айдаршасы болады, ол желпуіш сияқты жазыла алады. Қанаттары жалпақ, осыған орай ұшып бара жатқан бэбісек алып көбелекке ұқсас болады. Дауысы – бір ырғақты «уып-уып-уып». Қазақстанда барлық жерде тараған. Насекомдармен қоректенеді. 5-8 жұмыртқа салады. Жыл құсы.

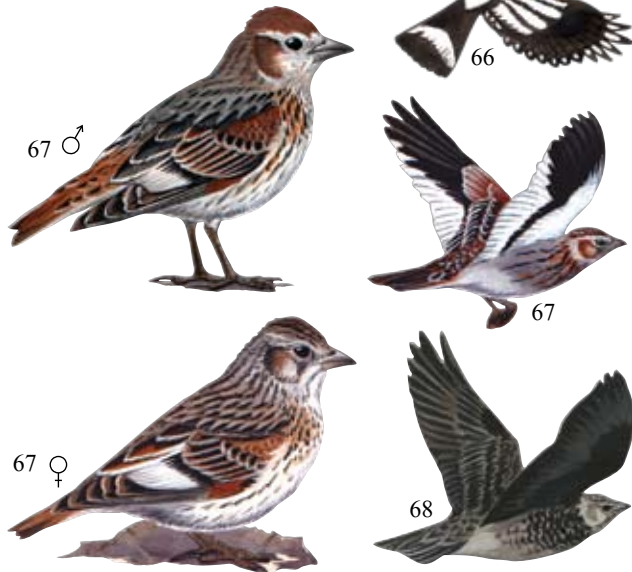

Птицы степи и пустыни
Дала мен шөл құстары

67. Белокрылый жаворонок • Аққанат бозторғай**White-winged Lark • *Melanocorypha leucoptera***

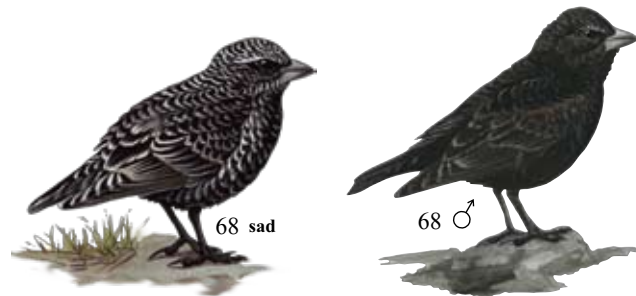
Немного крупнее воробья и чуть крупнее полевого жаворонка, от которого отличается рыжевато-коричневыми участками оперения и широкими белыми полосами на крыльях. Обитает в степях северной половины Казахстана. Кладка из 5-8 яиц. Питается семенами растений, но птенцов выкармливает насекомыми. Перелетная птица, в небольшом числе зимует на Мангышлаке и в Северной Прикаспии.

Торғайдан және түз бозторғайынан сәл үлкен, одан қызғылт-қоңыр түсті қауырсындарының және қанаттарында жалпақ ақ жолақтарының болуымен ерекшелінеді. Қазақстанның солтүстік жартысындағы далалы аймақта мекендейді. 5-8 жұмыртқа салады. Өсімдіктердің тұқымдарымен қоректенеді, бірақ балапандарын насекомдармен асырайды. Жыл құсы, аздап Маңғыстауда және Солтүстік Каспий өңірінде қыстайды.

68. Черный жаворонок • Қара бозторғай**Black Lark • *Melanocorypha yeltoniensis***

Крупный жаворонок, размером почти со скворца. Самец сплошь черный, самка буровато-серая. Обитает в степях северной половины Казахстана. Кладка из 4-6 яиц. Питается семенами растений и насекомыми, птенцов выкармливает исключительно насекомыми. Ведет оседло-кочующий образ жизни.

Ірі денелі (қараторғайдай) бозторғай. Аталығы шымқай қара, аналығы көкшіл-сұр. Қазақстанның солтүстік жартысындағы далалы аймағында мекендейді. 4-6 жұмыртқа салады. Өсімдіктердің дәндері және насекомдармен қоректенеді, балапандарын тек насекомдармен асырайды. Отырықшы-көшпелі тіршілік етеді.

69. Полевой жаворонок • Түз бозторғайы
Eurasian Skylark • *Alauda arvensis*

Всем известный певец весны. Размером немного больше воробья, окрашен в серовато-бурые тона с более светлым брюшком. Распространен по всему Казахстану, исключая высокогорье и безводные пустыни. Кладка из 4-6 яиц. Питание смешанное: насекомые, семена и зеленые части растений. Перелетная птица, в небольшом числе зимует на юге республики.

Баршаға белгілі көктем сайрағышы. Дене мөлшері торғайдан сәл үлкен, реңі көкшіл-сұр түсті, құрсағы ашықтау. Қазақстанның барлық жерінде, биік таулар мен сусыз шөлдерден басқа жерлерде, тараған. 4-6 жұмыртқа салады. Қорегі аралас: насекомдар, өсімдіктердің тұқымдары мен жасыл бөлімдері. Жыл құсы, аздап республикамыздың оңтүстігінде қыстайды.

70. Туркестанский жулан • Қызылқұйрық тағанақ
Turkestan Shrike • *Lanius phoenicuroides*

Заметно крупнее воробья, с более длинным хвостом. Оперение окрашено в песочно-бурые тона; темя, хвост и поясница ярко-рыжие. У сходного вида, европейского жулана (*Lanius collurio*), хвост черно-белый. Гнездится в кустарниковых зарослях по южной половине Казахстана. В кладке 5-8 яиц. Питается насекомыми, мелкими грызунами и ящерицами, которых накалывает про запас на колючие ветки. Перелетная птица.

Торғайдан біршама үлкендеу, құйрығы біршама ұзын. Реңі құмтүстес-көкшіл; төбесі, құйрығы мен белі ашық-жирен. Өзіне ұқсас жасылбас тағанактан (*Lanius collurio*) ерекшелігі құйрығы қарала. Қазақстанның оңтүстік жартысында бұталы шіліктерде ұялайды. 5-8 жұмыртқа салады. Насекомдармен, майда кеміргіштер және кесірткелермен қоректенеді, бұларды ағаш тікенектеріне түйреп жинайды. Жыл құсы.

71. Розовый скворец • Ала қараторғай
Rosy Starling • *Sturnus roseus*

Величиной с обыкновенного скворца, но хорошо отличается от него розовым оперением с черными головой, хвостом и крыльями. У самца на голове длинный черный хохол. Самка розовато-бурая без хохла. Широко распространен в южной половине Казахстана. Гнездование колонияльное, в кладке 4-6 яиц. Насекомоядная перелетная птица. Осенью стаи в большом количестве поедают ягоды и могут вредить виноградникам на юге.

Дене мөлшері кәдімгі қараторғайдай, бірақ одан қызғылт қауырсыны бар, басы, құйрығы мен қанаттары қара болуымен ерекшелінеді. Аталығының басында ұзын қара айдаршасы болады. Аналығы қызғылт-сұр түсті, айдары болмайды. Қазақстанның оңтүстік бөлігінде кең тараған. Шоғыр құрып ұялайды, 4-6 жұмыртқа салады. Насекомқоректі, жыл құсы. Күзде өте көп мөлшерде жидектермен қоректенеді және оңтүстікте жүзімдікке зиян келтіруі мүмкін.

Птицы степи и пустыни
Даза мен шөл құстары

72. Черноголовый чекан • Қарабас шақшақ
Common Stonechat • *Saxicola torquata*

Размером несколько меньше воробья. У самцов голова, горло, спина, крылья и хвост черные, на крыльях и боках шеи белые пятна, нижняя сторона тела ярко-рыжая. Самки окрашены в скромные буровато-охристые тона. Широко распространен в степной, лесостепной и предгорной зонах Казахстана. Кладка из 4-6 яиц. Насекомоядная перелетная птица.

Үлкендігі торғайдан біршама кіші. Аталықтарының басы, тамағы, аркасы, қанаттары мен құйрығы қара, қанаттары мен мойнының екі жағына ақ дақтары бар. Денесінің асты ашық қызғылт. Аналықтары қоңыр-қызғылт түсті. Қазақстанның далалы, орманды далалы және тау етектері аймақтарында кең тараған. 4-6 жұмыртқа салады. Насекомқоректі жыл құсы.

73. Обыкновенная каменка
Кәдімгі тасшымшық (шақшақай)
Northern Wheatear • *Oenanthe oenanthe*

Размером с воробья. Самец довольно яркий: спина серая, грудь охристая, брюхо и надхвостье белые, крылья и конец хвоста черные, через глаза проходит черная полоска. Самка бледнее. Широко распространена в Казахстане. Кладка из 5-8 яиц. Насекомоядная перелетная птица.

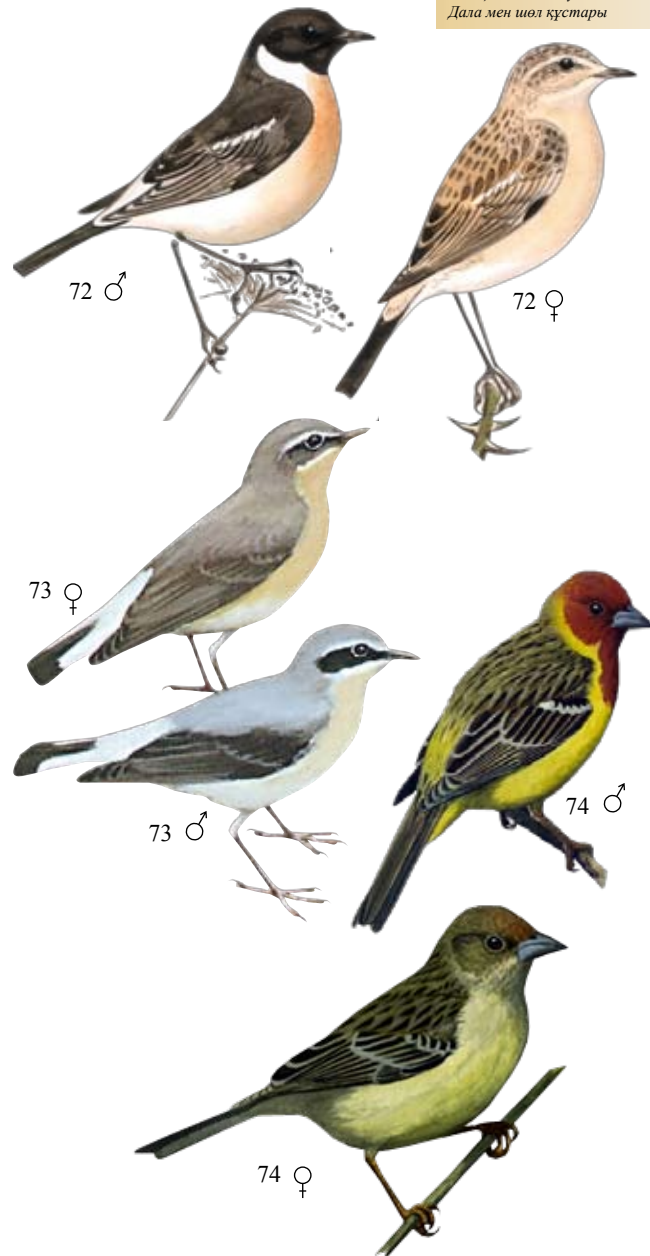
Дене мөлшері торғайдай. Аталығы біршама ашық түсті: аркасы сұр, төсі қоңыр-қызыл, құрсағы мен құйрық үсті ақ, қанаттары мен құйрығының ұшы қара, көзі арқылы қара жолақ өтеді. Аналығы бозғылт. Қазақстанда кең тараған. 5-8 жұмыртқа салады. Насекомқоректі, жыл құсы.

74. Желчная овсянка • Сарғалдақ сарыторғай (сұлықеш)
Red-headed Bunting • *Emberiza bruniceps*

Размером с воробья. Самец отличается ярко-желтым оперением с коричневато-рыжей головой и желто-зеленой передней частью спины. Самка бледнее, коричневато-песочного цвета. Распространена в степях, пустынях и горах почти по всему Казахстану. В кладке 4-6 яиц. Питается насекомыми и семенами растений. Перелетная птица.

Дене мөлшері торғайдай. Аталығының рені ашық-сары, басы қоңыр-қызғылт және аркасының алдыңғы бөлімі сары-жасыл. Аналығы бозғылт, қоңыр-сарғыш түсті. Қазақстанның барлық далалы, шөлді және таулы жерлерінде тараған. 4-6 жұмыртқа салады. Насекомдар және өсімдіктердің тұқымдарымен қоректенеді. Жыл құсы.

Птицы степи и пустыни
Дала мен шөл құстары

Птицы леса

Лесов в Казахстане немного – они занимают менее 5% его территории, включая леса среди пустынь - саксаульники и тугаи (пойменные заросли) по долинам рек. Но некоторые лесные птицы включены в этой книге в раздел по степи и пустыне, а здесь речь пойдет о типичных лесах. Они распространены как по северу страны, в виде больших или меньших массивов среди лесостепи и несколько южнее в виде островных и ленточных сосновых боров, так и по горам востока и юго-востока. О типах горных лесов - лиственных, смешанных и хвойных - коротко сказано в разделе по птицам гор. В сосновых борах степи и сухой степи, кроме собственно сосны, обычны береза, тополь, ива, местами образующие и участки чисто лиственного леса. Кое-где в лесах встречаются озера, небольшие болота. Крупнейшие боры – Аманкарагай в Костанайской области, Семипалатинские ленточные боры по долине Иртыша, Шалдайский бор в Павлодарской области и др. Леса Северного Казахстана – колочного (в виде отдельных массивов) типа, перемежающиеся со степными (в основном распаханными) участками и множеством озер, образованы большей частью березой и осиной. Все леса Казахстана подлежат сохранению, промышленные рубки в них запрещены. Многие участки леса являются особо охраняемыми природными территориями.

Для леса, как местообитания, характерна сложная структура и ярусность – практически все леса, кроме высоких деревьев, включают и подрост, то есть заросли кустарников и подрост деревьев; увеличивают разнообразие местообитаний и поляны, обычно высокотравные. Чем более разнообразен лес, чем больше в нем древесных пород, старых дуплистых деревьев, кустарников, опухшек, тем больше в нем и птиц. У типично лесных видов птиц обычно довольно широкие крылья, удлиненный хвост, позволяющие маневрировать среди ветвей – из хищных птиц это, например, ястреба. Одна из наиболее специализированных групп – дятлы, расклеивающие кору и старую древесину в поисках личинок насекомых и живущие в дуплах, с крепким долотообразным клювом и специальным строением лапы для передвижения по вертикальным стволам. В каждом ярусе леса кормятся свои птицы – на земле это, например, дрозды и соловьи, в кустарниках – славки и пеночки, на ветках деревьев – синицы и зяблики, на стволах деревьев – дятлы, поползень, пищуха, в воздухе ловят насекомых мухоловки и т.п. Кроме перечисленных, некоторые из типичных жителей лесов и вообще древесных насаждений - чеглок, сплюшка, ушастая сова, сойка, грач, серая и черная вороны, кукушка, тетерев, вяхирь, иволга, обыкновенный шегол, клест-еловик, снегирь, зяблик, зеленушка, обыкновенная чечевича и др.

Орман құстары

Қазақстанда ормандар көп емес – олар оның 5%-н кем территориясын алып жатыр, бұған шөл ортасындағы ормандар – сексеуіл ормандары мен өзен аңғарларындағы тоғайлар (су жайылмалары шіліктері) жатады. Бірақ кейбір орман құстары бұл кітапта дала мен шөл құстары бөлімдеріне енгізілген, мұнда тек нағыз орман құстары жайында ғана сөз болады. Ормандар еліміздің солтүстігінде орманды дала зонасында үлкен не кіші массивтер түрінде, оңтүстікке қарай шоқ және созыла орналасқан қарағайлы ормандар түрінде, осы сияқты шығыс пен оңтүстік-шығыс тауларында да тараған. Тау ормандарының типтері – жалпақ жапырақты, аралас және қылқан жапырақты ормандар – жайында біз қысқаша түрде тау құстары бөлімінде айтқанбыз. Дала мен

құрғақ даланың қарағайлы ормандарында, оларға тән қарағайдан басқа, қайың, терек, тал, кейбір жерлерде таза жапырақты орман телімдерін түзейді. Ормандарда бірін-саран көлшіктер, кішірек батпақты жерлер де кездеседі. Үлкен қарағайлы ормандар – Қостанай облысындағы Аманкарагай, Семейдегі Ертіс аңғарындағы созыла орналасқан қарағайлы ормандар, Павлодар облысындағы Шалдай қарағайлы орманы және басқалары. Солтүстік Қазақстан ормандары – шоқ ормандар (жекеден массивтер түрінде) типі, бұлар далалық телімдер (негізінен жыртылған) және көптеген көлдермен араласып кеткен, көп жағдайда қайың мен теректен тұрады. Қазақстанның барлық ормандары сақтауға жатады, оларда өндірістің кесу жұмыстарын жүргізуге тиым салынған. Ормандардың көптеген телімдері ерекше қорғалатын табиғат территориялары болып табылады.

Орман үшін, мекендеу орны ретінде, күрделі құрылым мен ярустық тән – барлық ормандарға, биік ағаштардан басқаларына, шағын тоғай, яғни бұта шіліктері мен жас ағаштар өскіндері де жатады. Өртүрлі мекендеу орындары мен алаңқайлары, әсіресе биік өсімдікті, саны артады. Орман әртүрлі болған сайын, онда сүректі ағаштар тұққымы, қуысы көп ескі ағаштар, бұталар, ормандар шетіндегі алаңдар көп болған сайын, онда құстарда көп болады. Нағыз орман құстарының әдетте қанаттары біршама жалпақ, құйрығы ұзарған, яғни бұтақтар арасында мәнерлі ұшуға мүмкіндік береді – жыртықш құстардан, мысалы, бұл – қаршығатектестер. Біршама маманданған топ – тоқылдақтар, бұлар ағаш қабығы мен ескі сүректі ағаштарды шоқып, ондағы насекомдардың дернәсілдерін іздейтін және ағаш қуыстарында тұратын, қашаутарызді күшті тұмсықты және ағаш бағанасы бойымен тік бағытта қозғалу үшін аяқтары арнайы құрылысты құстар. Орманның әрбір ярусында өз құстары қоректенеді – жерде бұлар, мысалы, сайрауықтар мен бұлбұлдар, бұталарда – сандуағаштар мен сарықастар, ағаш бұтақтарында – көкшымшықтар мен жаурауықтар, ағаш бағаналарында – тоқылдақтар, көктекелер, пиқылдақтар, ауада насекомдарды шыбыншылар аулайды және т.т. Жоғарыда аталғандардан басқа, кейбір ормандар мен егде ағаштарда жағалтай, маубас жапалақ, құлақты жапалақ, сауысқан, ақтұмсық қарға, ала және қара қарғалар, көкек, құр, дыркептер, мысықторғай (сарғалдақ), пайыз торғай, шырыша қайшыауызы, суықторғай, жаурауық, жасыл туылжық, кәдімгі құралай және басқалары да мекендейді.

75. **Черный коршун • Қара кезкқұйрық**
Black Kite • *Milvus migrans*

Средних размеров хищник (в 1,5 раза крупнее вороны). Оперение однотонное темно-коричневое, почти черное. Единственная из наших хищных птиц, у которой конец хвоста вильчатый (с вырезкой). Широко распространен в Казахстане. В кладке 2-4 яйца. Всезаен, играет санитарную роль, питаясь падалью. Перелетная птица.

Дене мөлшері орташа (қаргадан 1,5 еседей үлкен) жыртқыш. Рені бірдей қара-қоңыр, тіпті қара түсті деуге де болады. Басқа жыртқыш құстардан ерекшелігі-ұзын айыр құйрықты. Қазақстанда кең тараған. 2-4 жұмыртқа салады. Қорек талғамайды, өлексемен қоректеніп, санитарлық роль атқарады. Жыл құсы.

76. **Перепелятник • Қырги**
Eurasian Sparrowhawk • *Accipiter nisus*

Мелкий ястреб (с голубя), очень похожий по внешнему виду и оперению на **тетеревиатника** (*Accipiter gentilis*), вдвое более крупного. Типичный признак – узкие поперечные полоски по нижней стороне тела. Гнездится по всему Казахстану, кроме пустынной зоны, на пролете встречается повсеместно. На юге ведет оседлый образ жизни. Кладка из 3-6 яиц. Питается мелкими птицами. Иногда используется в качестве ловчей птицы при охоте на перепелов.

Майда (үлкендігі кептердей) қырги, сыртқы пішіні және рені жағынан өзінен екі еседей үлкен **қаршығаға** (*Accipiter gentilis*) өте ұқсас. Қазақстанның барлық территориясында, шөлді аймақтан басқа, кездеседі. Оңтүстікте отырықшы. 3-6 жұмыртқа салады. Майда құстармен қоректенеді. Кейде бөденелерді аулауда аңшылық құс ретінде пайдаланылады.

77. **Большой подорлик • Шаңқылдақ қыран**
Greater Spotted Eagle • *Aquila clanga*

Небольшой орел. Оперение темно-бурое, издали кажется почти черным. Похож на степного орла, но молодые птицы хорошо отличаются многочисленными белыми пятнами по верхней стороне тела и крыльев (отсюда английское название Spotted Eagle – «пятнистый орел»). Встречается в западных, восточных и южных районах Казахстана, но везде редок. Кладка из 1-2 яиц. Перелетная птица. Питается животной пищей: грызунами, птицами, земноводными и рептилиями.

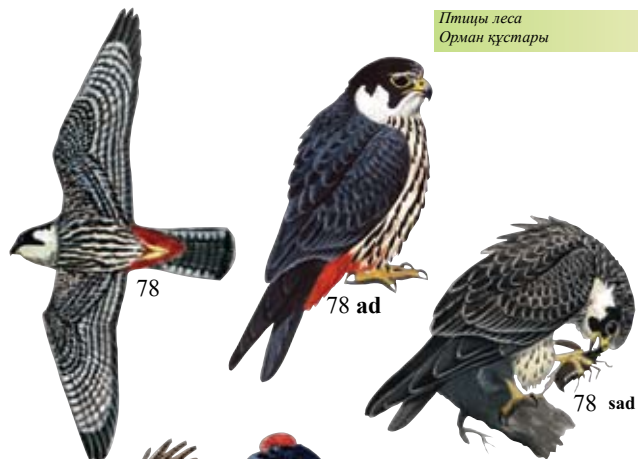
Орташа денелі қыран. Рені қара-көкшіл, алыстан қарағанда қара түсті болып көрінеді. Пішіні дала қыранына ұқсас, бірақ жастарының арқа жағы мен қанатының үстінде көптеген ақ дақтары болады (осыған байланысты оның ағылшынша аты “тенбіл қыран” – Spotted Eagle). Қазақстанның батыс, шығыс және оңтүстік аудандарында тараған, бірақ саны барлық жерде аз. 1-2 жұмыртқа салады. Жыл құсы. Қорегі - кеміргіштер, құстар, рептилиялар және қосмекенділер.

78. Чеглок • Жағалтай
Eurasian Hobby • *Falco subbuteo*

Соколок размером с голубя. Верхняя часть тела темно-сизая, нижняя – светлая с черными продольными пестринами. Подхвостье и «штаны» ярко-рыжие, от клюва к шее идут черные «усы». Обладает стремительным полетом. Питается мелкими птицами и насекомыми. Широко распространен. Кладка из 2-4 яиц. Перелетная птица.

Үлкендігі кептердей сұңқар. Арқасы кара-көк, құрсағы- ақшыл кара, ұзына бойы орналасқан дақты. Құйрықасты және “балағы” ашық кызғылт, тұмсығынан мойнына қарай “мұрты” салбырап тұрады. Өте шапшаң ұшуға қабілетті. Майда құстар және насекомдармен қоректенеді. Кең тараған. 2-4 жұмыртқа салады. Жыл құсы.

Птицы леса
Орман құстары

79. Тетерев • Құр
Black Grouse • *Tetrao tetrix*

Размером с домашнюю курицу (до 1,5 кг). Оперение петуха (косача) черное с фиолетовым отливом, подхвостье белое, брови ярко-красные. Основной признак – лировидный хвост. Тетерка пестрая, маскирующей окраски. Встречается в равнинных и горных лесах Казахстана. Кладка из 4-13 яиц. Весной петухи устраивают шумные турниры. Питается ягодами, семенами и мягкими растительными кормом. Оседел.

Дене мөлшері үй тауығындай (1,5 кг-ға дейін). Қоразының реңі кара күлгін түсті, құйрық асты - ақ, басы - қан-қызыл. Негізгі белгісі - құйрығы лиратәрізді. Мекінені теңбіл, бүркенішті реңді. Қазақстанның жазықтағы және таудағы ормандарында кездеседі. 4-13 жұмыртқа салады. Көктемде әтештері шулы бәсекелер ұйымдастырады. Жидектер, тұқымдар және өсімдіктердің жұмсақ бөліктерімен қоректенеді. Отырықшы құс.

80. Дупель • Маңқы
Great Snipe • *Gallinago media*

Кулик, похожий по окраске на бекаса, но значительно крупнее его. Хорошо от него отличается и характером полета – относительно медленным и тяжелым, без резких бросков в стороны. Птица лесных болот, ведущая ночной образ жизни. Гнездится в северных районах Западного и Восточного Казахстана. Питается беспозвоночными.

Реңі бойынша таукүдіретке ұқсас, бірақ одан үлкендеу шалшықшы құс. Одан ұшу манеріменде ерекшелінеді: жай және ауыр ұшады, жан-жағына кілт бұрылмайды. Орман батпағының құсы, түнде тіршілік етеді. Батыс және Шығыс Қазақстанның солтүстік аудандарында ұялайды. Омыртқасыздармен қоректенеді.

81. Вяхрь • Дыркептер

Common Wood-pigeon • *Columba palumbus*

Самый крупный голубь (до 600 г) однотонной сизой окраски с бросающимися в глаза белыми пятнами на крыльях и шее. Распространен в лесостепной зоне Северного и Западного Казахстана, а также на юго-востоке республики. Кладка из 2 яиц. Питается семенами растений и ягодами. Перелетная птица.

Ең ірі (салмағы 600 г-ға жетеді) кептер, реңі бір түсті көкшіл-сұр, көзге қанаттары мен мойнындағы ақ дақтар бірден түседі. Солтүстік және Батыс Қазақстанның орманды дала аймағында, сонымен қатар республикамыздың оңтүстік-шығысында тараған. 2 жұмыртқа салады. Өсімдіктердің тұқымдары және жидектерімен қоректенеді. Жыл құсы.

82. Обыкновенная кукушка • Кәдімгі көкек

Common Cuckoo • *Cuculus canorus*

Средних размеров птица (мельче сороки), известная своим голосом – кукованием. Большая часть тела серого цвета, на груди и брюхе поперечные полосы – как «тельняшка». Встречаются самки рыжего цвета. Летящую кукушку можно спутать с ястребом-перепелятником. Распространена повсеместно. Является гнездовым паразитом, подкладывая свои яйца в гнезда мелких воробьиных птиц. Питается насекомыми. Перелетная птица.

Дене мөлшері орташа (сауысканнан кіші) құс, дауысы көпшілікке таныс – көкектеу. Тұлғасының көпшілік бөлігі сұр, төсінде және қурсағында ала жолақтар бар. Жирен түсті аналықтары да кездеседі. Ұшып бара жатқан көкекті қырғимен шатастыруға да болады. Барлық жерде тараған. Ұя паразиті болып табылады, өйткені өзінің жұмыртқаларын майда торғайтәрізді құстардың ұяларына салады. Насекомдармен қоректенеді. Жыл құсы.

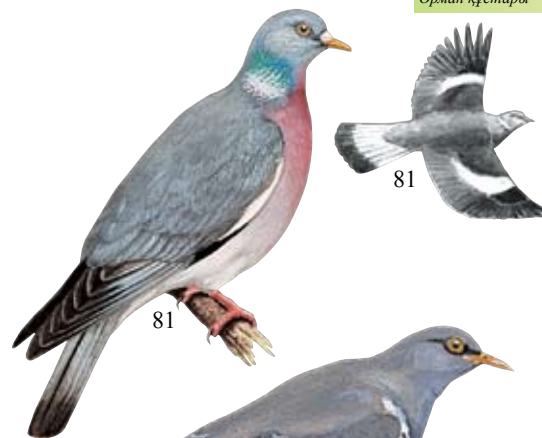
83. Сплюшка • Маубас жапалақ

Common Scops-owl • *Otus scops*

Маленькая сова (чуть больше скворца). Окраска рыжевато-серая под цвет коры. На голове перьевые «ушки». Глаза желтые. Свое название получила из-за грустного посвиста «сплюю-сплюю». Живет в равнинных и горных лесах Казахстана. Гнездится в дуплах, постройкиках человека и старых сорочьих гнездах. Кладка из 4-5 яиц. Питается насекомыми, мелкими грызунами и птицами. Перелетная птица.

Кішкентай (қараторғайдан сәл үлкен) жапалақ. Реңі қызғылт-сұр, ағаш қабығының түсіне ұқсас. Басында қауырсынды «құлақтары» бар. Көзі сары. Орысша аталуы «сплюю-сплюю» дегендей көңілсіз үн. Қазақстанның жазық және тау ормандарында мекендейді. Қуыста, адам жасаған құрылыстарда және сауысқандардың ескі ұяларында ұялайды. 4-5 жұмыртқа салады. Насекомдар, майда кеміргіштер және құстармен қоректенеді. Жыл құсы.

Птицы леса
Орман құстары

84. Ушастая сова • Құлақты жапалак
Long-eared Owl • *Asio otus*

Сова средних размеров (с ворону), с выраженным лицевым диском и «ушками», лапы оперены до когтей. Оперение серовато-желтовато-бурое. У сходного вида, **болотной совы** (*Asio flammeus*), «ушки» не заметны. Ведет ночной образ жизни. Кладка из 4-6 яиц. Питается мышевидными грызунами, реже птицами. Перелетная птица, в небольшом числе зимует на юге Казахстана.

Дене мөлшері орташа (үлкендігі қарғадай) жапалак, басы дөңгелек және «құлақтары» байқалады, табаны тырнақтарына дейін қауырсынды. Рені сұр-сарғыш-көкшіл. Бұған ұқсас **батпақ жапалағының** (*Asio flammeus*) «құлақтары» байқалмайды. Түнде тіршілік етеді. 4-6 жұмыртқа салады. Тышқантәрізді кеміргіштермен, сиректе болса құстармен қоректенеді. Жыл құсы, аздап Қазақстанның оңтүстігінде қыстайды.

85. Большой пестрый дятел • Үлкен шұбар тоқылдак
Greater Spotted Woodpecker • *Dendrocopos major*

Размером с дрозда. Обладает острым долотообразным клювом и жестким хвостом. Оперение состоит из чередования черных и белых участков, подхвостье и затылок ярко-красные. У самки верх головы черный. Голос - резкое «ки-кик». Распространен в лесах северной половины Казахстана. Гнездится в дуплах деревьев, куда откладывает 5-8 яиц. Питается насекомыми и их личинками. Оседел.

Үлкендігі сайрауықтай. Тұмсығы кашаутәрізді өткір, құйрығы қатты. Рені – кара және ақ учаскелері алмасып отырады, құйрықасты мен желкесі қан-қызыл. Аналығының басының үсті кара. Дауысы – қатты «ки-кик» деген дыбыс. Қазақстанның солтүстік жартысындағы ормандарда тараған. Ағаш қуыстарында ұялайды, 5-8 жұмыртқа салады. Насекомдар және олардың дернәсілдерімен қоректенеді. Отырықшы құс.

86. Лесной конек • Орман жадырағы
Tree Pipit • *Anthus trivialis*

Размером с воробья, но выглядит стройнее. Окраска однотонная буровато-серая с крупными темными пестринами на груди. Обитает в горных и равнинных лесах Северного, Восточного и Южного Казахстана, где гнездится по опушкам. В кладке 4-6 яиц. Насекомоядная перелетная птица.

Үлкендігі торғайдай, бірақ біршама сымбатты көрінетін құс. Рені біртүстес: көкшіл-сұр. Төсінде үлкен дақтары болады. Солтүстік, Шығыс және Оңтүстік Қазақстанның таулы және жазықтық ормандарында, олардың шеттеріне қарай, мекендейді. 4-6 жұмыртқа салады. Насекомқоректі жыл құсы.

Птицы леса
Орман құстары

87. Чернолобый сорокопуд • Кіші тағанак
Lesser Grey Shrike • *Lanius minor*

Размером со скворца. Верхняя сторона тела серая. Через лоб и бока головы проходит широкая черная полоса. Крылья черные с белым «зеркальцем», хвост черный, но крайняя пара рулевых белая. Нижняя сторона тела розовато-белая. Обитает в Казахстане повсеместно, но наиболее обичен в южной половине. Тяготеет к селениям и районам земледелия. В кладке 5-7 яиц. Пищей служат насекомые, в основном жуки. Перелетная птица.

Үлкендігі қараторғайдай. Арқасы сұр түсті. Маңдайынан және басының екі жағынан жалпақ кара жолақ өтеді. Қанаты кара, “айнасы” ақ, құйрығы кара, бірақ шеткі бағыттаушы қауырсындары ақ. Денесінің асты қызғылт-ақ. Қазақстанда кең тараған, бірақ оңтүстік бөлігінде көп. Елді мекендер мен егіншілік дамыған аудандарға жақындау қоныстанады. 5-7 жұмыртқа салады. Қорегі насекомдар, негізінен қоңыздар. Жыл құсы.

88. Иволга • Мысықторғай (сарғалдақ)
Eurasian Golden Oriole • *Oriolus oriolus*

Размером с дрозда. Самец ярко-желтый с черными крыльями, самка зеленовато-желтая с темными пестринами на груди. Широко распространена. Увидеть ее трудно, обычно иволга издает громкие флейтовые звуки, сидя высоко в кронах деревьев. Кладка из 3-5 яиц. Питается насекомыми, в том числе гусеницами бабочек. Перелетная птица.

Үлкендігі сайрауықтай. Аталығының түсі ашық-сары, қанаттары - кара, аналығы жасыл-сары түсті, төсінде кара дақтары бар. Қазақстанда кең тараған. Оны көру қиын, әдетте сарғалдақ торғай ағаш сүлбесінің басында отырып қатты шырылдаған дыбыстар шығарады. 3-5 жұмыртқа салады. Насекомдармен, солардың ішінде көбелектердің жұлдызқұрттарымен қоректенеді. Жыл құсы.

89. Сорока • Сауысқан
Black-billed Magpie • *Pica pica*

Всем известная черно-белая с длинным хвостом птица. Распространена повсеместно, часто гнездится в непосредственной близости от жилья человека. Многие знают и ее большие шарообразные гнезда, устроенные среди ветвей деревьев. Кладка из 5-8 яиц. Всеядная птица. Ведет оседлый образ жизни.

Көпшілікке таныс кара-ала түсті құйрығы ұзын құс. Барлық жерде тараған, көбіне адам қоныстарына жақын ұялайды. Көптеген адамдарға оның ағаштардың бұтақтарының арасында орналасқан шартәрізді ұялары жақсы таныс. 5-8 жұмыртқа салады. Қорек талғамайды. Отырықшы құс.

Птицы леса
Орман құстары

90. Грач • Таған (ақтұмсық қарға)
Rook • *Corvus frugilegus*

Иссиня-черная птица, размером с ворону и похожая на нее. От **серой вороны** отличается однотонной черной окраской, а от **черной вороны** – белесым почти голым основанием клюва. Распространен повсеместно. Гнездится большими шумными колониями. Кладка из 4-5 яиц. Всеядная перелетная птица, зимующая частично в южной половине Казахстана.

Көкшіл-қара түсті құс, денесінің үлкендігі жағынан қарғадай және оған ұқсас. **Ала қарғадан** ерекшелігі - түсі біркелкі қара, ал **қара қарғадан** айырмашылығы - тұмсығының түбі – ақ әрі жаланаш. Барлық жерде тараған. Орман шеттері, орман алқаптары мен парктарда шулап үлкен шоғыр құрып ұялайды. 4-5 жұмыртқа салады. Қорек талғамайтын құс, аздап Қазақстанның оңтүстік жартысында кыстайды.

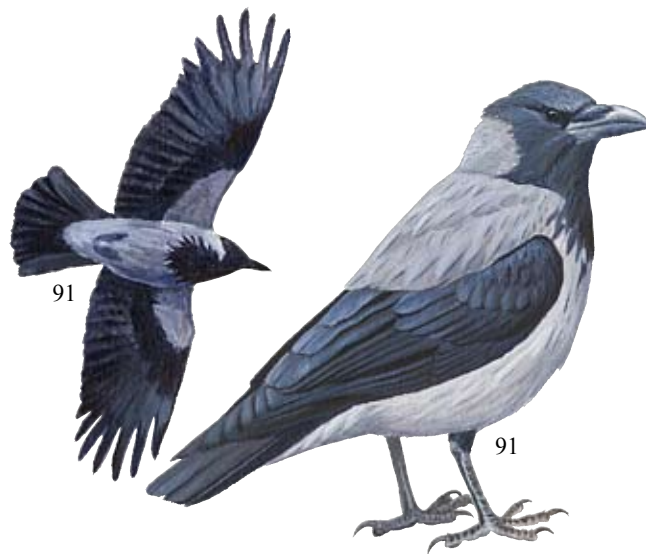

Птицы леса
Орман құстары

91. Серая ворона • Ала қарға
Hooded Crow • *Corvus cornix*

Всем известная, серая с черными головой, хвостом и крыльями, птица. Похожа на нее **черная ворона** (*Corvus corone*), но все ее оперение черное, как у грача. Гнездится в северной половине Казахстана, зимует в южной. Кладка из 4-6 яиц. Всеядная птица, зимой в городах ее часто можно увидеть даже на помойках.

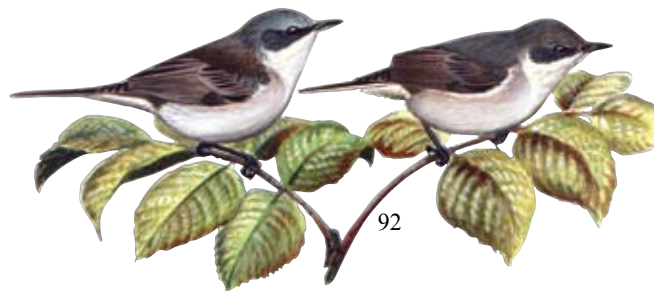
Көпшілікке таныс, жалпы реңі сұр, басы, құйрығы және канаттары қара болып келген құс. Пішіні жағынан бұған **қара қарға** (*Corvus corone*) ұқсас, бірақ соңғысының түсі, ақтұмсық қарға сияқты, шымқай қара. Қазақстанның солтүстік жартысында ұялайды, оңтүстігінде кыстайды. 4-6 жұмыртқа салады. Қорек талғамайды, қыста қалаларда оны тіпті боктықта да өте жиі кездестіруге болады.

92. Славка-завирушка • Боз сандуғаш
Lesser Whitethroat • *Sylvia curruca*

Мелкая певчая птичка (в 1,5 раза меньше воробья). Верхняя часть тела серая, нижняя – беловатая, горло белое, щеки и «шапочка» темные. В Казахстане обитает практически повсюду, где есть кустарниковые заросли. Кладка из 3-6 яиц. Насекомоядная перелетная птица.

Майда (торғайдан 1,5 есе кіші) үншіл құс. Денесінің үстіңгі жағы сұр, асты - ақшыл, тамағы - ақ, басында күнгірт телпегі бар және жағы да қонырлау. Қазақстанда бұталы шіліктер бар барлық жерде мекендейді. 3-6 жұмыртқа салады. Насекомқоректі жыл құсы.

93. Пеночка-теньковка • Саяшыл сарықас
Common Chiffchaff • *Phylloscopus collybita*

Одна из самых мелких наших птиц (6-10 г). Оперение однотонное буровато-серое, нижняя сторона тела светлее верхней. Обитает в северной половине Казахстана, на пролете встречается по всей территории. Кладка из 5-8 яиц. Насекомоядная перелетная птица.

Біздің құстарымыздың ішіндегі майдаларының (6-10 г) бірі. Рені біртектес көкшіл-сұр, денесінің астыңғы жағы арқасына карағанда ақшылдау. Қазақстанның солтүстік жартысында мекендейді, ұшып келу және қайту мерзімдерінде барлық территорияда кездеседі. 5-8 жұмыртқа салады. Насекомкоректі жыл құсы.

94. Желтоголовый королек • Сарыбас шөже
Goldcrest • *Regulus regulus*

Самая маленькая наша птичка (вес всего 4-8 г). Верх тела зеленоватый, низ – беловатый. Через темя проходит продольная желтая полоска, по краям обрамленная черным. Гнездится в горных лесах на востоке и юго-востоке Казахстана. Кладка из 8-10 яиц. Питается насекомыми. На юге ведет оседлый образ жизни, в Северном Казахстане зимуют сибирские королики.

Біздегі ең кішкентай (салмағы бар-жоғы 4-8 г) құс. Арқасы жасылдау, құрсағы - ақшыл. Төбе арқылы ұзынша сары жолақ өтеді, оның шеттері кара түспен көмкерілген. Қазақстанның шығысы мен оңтүстік-шығысындағы орманды тауларда ұялайды. 8-10 жұмыртқа салады. Насекомдармен қоректенеді. Оңтүстікте отырықшы, Солтүстік Қазақстанда сібірлік шөжелер қыстайды.

95. Райская мухоловка • Жұмақ шыбыншы
Asian Paradise-flycatcher • *Terpsiphone paradisi*

Похожа на тропических птиц. Телом чуть крупнее воробья, но обладает очень длинным ступенчатым, рыжим хвостом. Спина рыжая, брюхо белое, голова и хохолок иссиня-черные. Гнездится только в горных лиственных лесах Южного Казахстана. В кладке 4-5 яиц. Насекомоядная перелетная птица.

Тропикалық құстарға ұқсас. Денесі торғайдан сәл үлкендей, бірақ құйрығы ұзын сатылы, қызғылт түсті. Арқасы қызғылт, құрсағы ақ, басы мен айдары көкшіл – қара. Тек Оңтүстік Қазақстанның жалпақ жапырақты тау ормандарында ұялайды. 4-5 жұмыртқа салады. Жәндіккоректі жыл құсы.

Птицы леса
Орман құстары

96. Серая мухоловка • Сұр шыбыншы
Spotted Flycatcher • *Muscicapa striata*

Размером с воробья. Оперение буровато-серое с темными продольными пестринами на голове и груди. Населяет леса и парки, гнездится в дуплах и прочих укрытиях. В кладке 4-6 яиц. Насекомоядная перелетная птица.

Үлкендігі торғайдай. Реңі көкшіл-сұр, басы мен төсінде ұзына бойы орналасқан кара теңбілдері болады. Ормандар мен парктерде мекендейді, қуыстар мен басқа таса жерлерде ұялайды. 4-6 жұмыртқа салады. Насекомқоректі жыл құсы.

97. Обыкновенный соловей • Кәдімгі бұлбұл
Thrush Nightingale • *Luscinia luscinia*

Немного крупнее воробья, с более длинным хвостом. Общий окрас тела коричневатый, горло и брюшко беловатые, хвост рыжий. Распространен на западе, севере и востоке Казахстана. В южных районах его заменяет сходный вид – **южный соловей** (*Luscinia megarhynchos*). Кладка из 4-6 яиц. Насекомоядная перелетная птица. Лучший певец среди наших птиц.

Торғайдан сәл үлкен, құйрығы біршама ұзын. Жалпы реңі қоңырлау, тамағы мен құрсағы ақшылдау, құйрығы - жирен. Қазақстанның батысы, солтүстігі және шығысында тараған. Оңтүстік аудандарында оны оған ұқсас - **оңтүстік бұлбұлы** (*Luscinia megarhynchos*) алмастырады. 4-6 жұмыртқа салады. Насекомқоректі жыл құсы. Біздің құстарымыздың арасында жақсы үншіл құс.

98. Деряба • Қылғытпа сайрауық (ақшыл қанат сайрауық)
Mistle Thrush • *Turdus viscivorus*

Крупный дрозд оливково-серой окраски, более темной сверху. На груди, брюхе и боках тела крупные темно-бурые пестрины. Голос – характерное трещание. Обитает в лесах, как равнинных, так и горных. Кладка из 4-6 яиц. Питается ягодами, насекомыми и моллюсками. Перелетная птица, но на юге и юго-востоке Казахстана зимует.

Көкшіл-сұр түсті ірі сайрауық, аркасы қаралау. Төсінде, құрсағында және тұлғаның екі жағында үлкен қара-көкшіл дақтары бар. Ормандарда, жазықтағы және таудағы, мекендейді. 4-6 жұмыртқа салады. Жидек, насекомдар және моллюскалармен қоректенеді. Жыл құсы, бірақ Қазақстанның оңтүстігі мен оңтүстік-шығысында қыстайды.

99. Ополовник • Кезқұйрық шымшық
Long-tailed Tit • *Aegithalos caudatus*

Мелкая, похожая на шарик с длинным ступенчатым хвостом, птица. Голова и нижняя часть тела белые, а верхняя сторона, крылья и хвост – черные. Обитает в лесной зоне на равнине и в предгорьях. Кладка из 10-12 яиц. Питается насекомыми. Оседло-кочующая птица.

Майда, сатылы ұзын құйрықты, шартәрізді домалақ құс. Басы мен денесінің астыңғы бөлігі ақ, үстіңгі жағы, қанаттары мен құйрығы - кара. Жазықтағы орманды аймақ пен тау бөктерлерінде мекендейді. 10-12 жұмыртқа салады. Насекомдармен қоректенеді. Отырықшы-көшпелі құс.

Птицы леса
Орман құстары

100. Московка • Шөре шымшық
Coal Tit • *Parus ater*

Самая маленькая наша синичка (намного меньше воробья). Общая окраска темная, голова черная с большими белыми пятнами на щеках и затылке. Гнездится в горных хвойных лесах востока и юго-востока Казахстана. Кладка из 6-10 яиц. Питается насекомыми, которых без устали весь световой день ищет в кронах хвойных деревьев. Оседла.

Біздегі ең кішкентай (торғайдан екі есе кіші) шымшық. Жалпы реңі кара (кейде кара шымшық деп те атайды), басы кара, жақтары мен желкесінде үлкен ақ дақтары болады. Қазақстанның шығысы мен оңтүстік-шығысындағы таулы қылқан жапырақты ормандарда ұялайды. 6-10 жұмыртқа салады. Насекомдармен қоректенеді, оларды күні бойы тыным таппай қылқан жапырақты ағаштардың сұлбесінен іздейді. Отырықшы.

101. Зяблик • Жаурауық
Eurasian Chaffinch • *Fringilla coelebs*

Размером с воробья. Самец с голубоватым теменем и затылком и коричневой спиной, а самка в общем буровато-серая. Общий характерный признак – белые «эполеты» на плечах и желтоватые полосы вдоль крыла. Лесная и парковая певчая птица. В кладке 4-6 яиц. Питается семенами растений, но птенцов выкармливает насекомыми. Перелетная птица, но частично зимует на юге Казахстана.

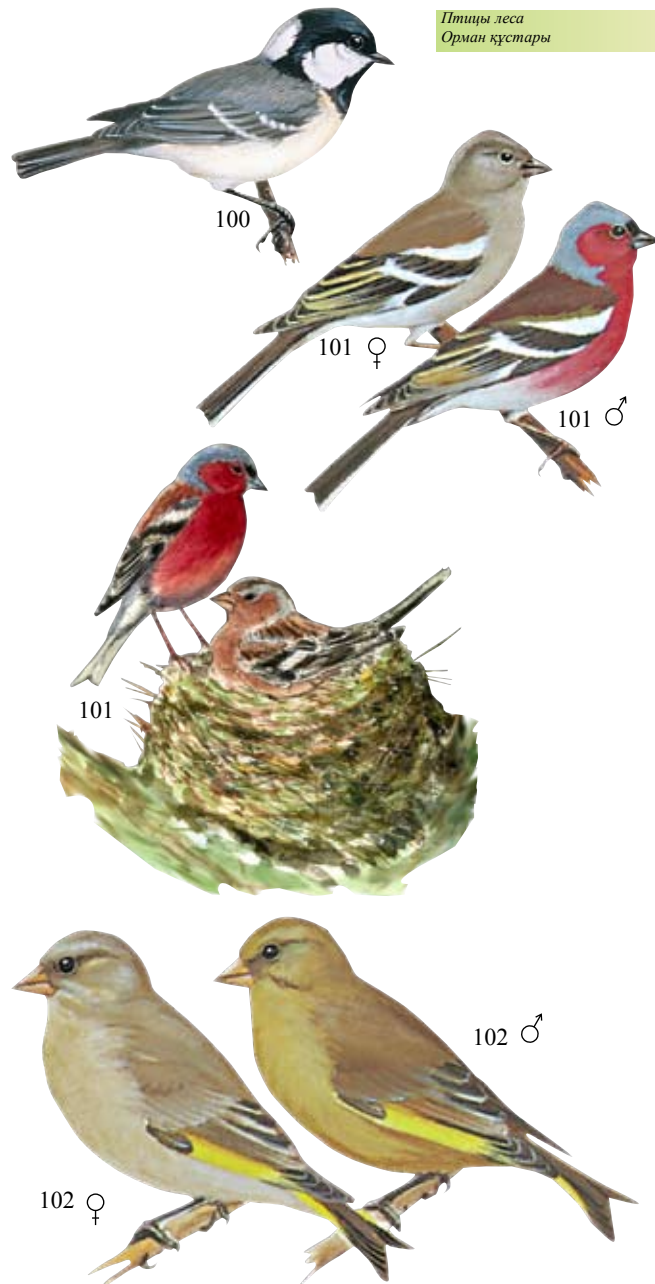
Үлкендігі торғайдай. Аталығының төбесі мен желкесі көкшіл, арқасы қоңыр, ал аналығының жалпы реңі көкшіл-сұр. Жалпы тән белгі - иықтарында ақ жолағы және қанатының ұзына бойы сарғыш жолағының болуы. Орман және парктің үншіл құсы. 4-6 жұмыртқа салады. Өсімдіктердің дәнімен қоректенеді, бірақ балапандарын насекомдармен асырайды. Жыл құсы, десе де Қазақстанның оңтүстігінде жиі қыстайды.

102. Зеленушка • Жасыл туылжық
European Greenfinch • *Carduelis chloris*

Размером с воробья. Самец желто-зеленый с ярко-желтыми пятнами на крыльях, самка – зеленовато-бурая. Птица лесной и лесостепной зон, обычно также в городских парках. В кладке 4-6 яиц. Преимущественно растительноядна. Перелетно-кочующая птица, на юге Казахстана зимует.

Үлкендігі торғайдай. Аталығының түсі сары-жасыл, қанаттарында ашық сары дақтары болады, аналығы - жасылдау-көкшіл. Орман және орманды-дала аймақтарының, сол сияқты қала парктерінің құсы. 4-6 жұмыртқа салады. Көбіне өсімдікқоректі. Жыл құсы, көшпелі тіршілік етеді, Қазақстанның оңтүстігінде қыстайды.

Птицы леса
Орман құстары

103. Обыкновенный щегол • Кәдімгі пайыз
European Goldfinch • *Carduelis carduelis*

Ярко окрашенная певчая птица, размером с воробья. Легко узнаваема по контрастному черно-бело-желто-красному оперению. Сходный вид, **седоголовый щегол (*Carduelis caniceps*) (103а)**, отличается отсутствием черной «шапочки». Гнездится в лесной и лесостепной зонах. Кладка из 4-5 яиц. Зерноядная оседло-кочующая птица.

Ашық түсті, үлкендігі торғайдай үншіл құс. Рені кара-ақ-сары-қызыл түсті, осыған орай онай тануға болады. Бұған ұқсас **бозбас пайыздан (*Carduelis caniceps*) (103а)** ерекшелігі басында кара қауырсындары болмайды. Орманды және орманды-дала аймақтарында ұялайды. 4-5 жұмыртқа салады. Дәнкоректі отырықшы-көшпелі құс.

104. Коноплянка • Шоңайнақ
Eurasian Linnet • *Carduelis cannabina*

Размером с воробья, на которого очень похожа самка. Самец более нарядный: на лбу и по бокам груди красные пятна, голова светло-серая, спина коричневая. Второе название – реполов. Обитает в северной половине Казахстана. Кладка из 5-6 яиц. Зерноядная перелетная птица, частью зимующая в южной половине республики.

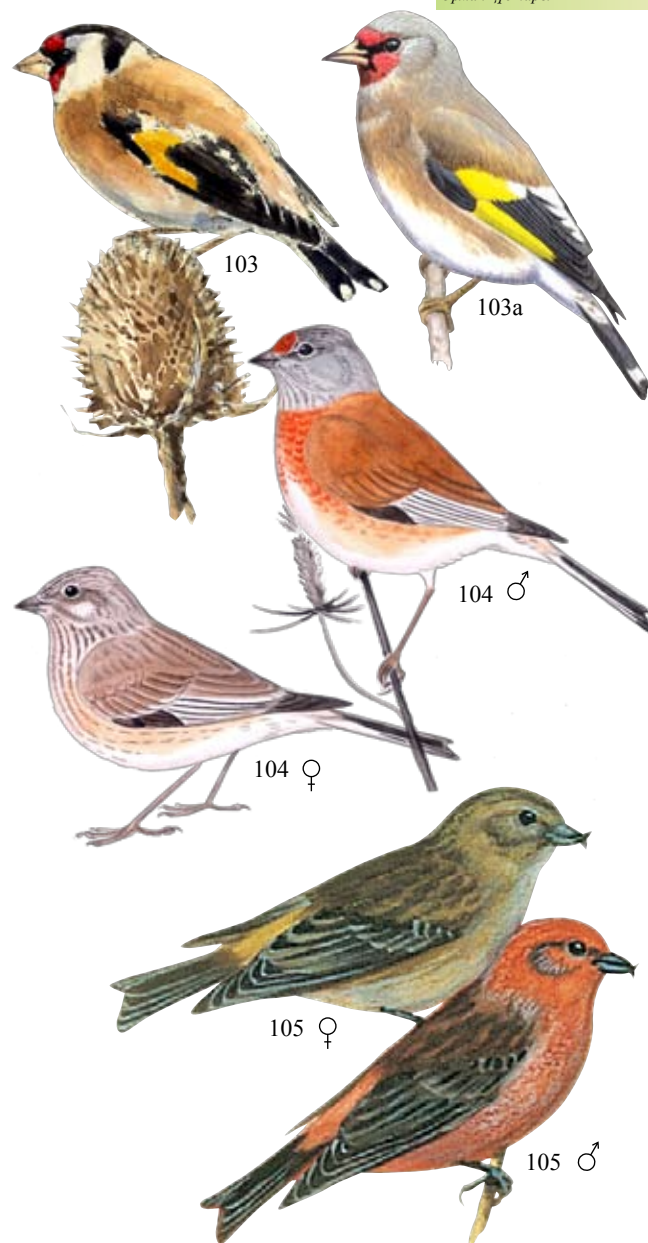
Үлкендігі торғайдай, әсіресе аналығы оған өте ұқсас. Аталығы біршама ренді: мандайында және төсінің екі жағында қызыл дақтар болады, басы - ашық сұр, арқасы - қоңыр. Басқаша аталуы - ошағаншы торғай. Қазақстанның солтүстік жартысында мекендейді. 5-6 жұмыртқа салады. Дәнкоректі құс. Жыл құсы, республиканың оңтүстік жартысында қыстайды.

105. Клест-еловик • Шыршашыл қайшыауыз
Red Crossbill • *Loxia curvirostra*

Немного крупнее воробья. Самец красный, самка зеленовато-желтая. Характерный признак – перекрещенные концы клюва, что позволяет клесту легко доставать семена из хвойных шишек. Гнездится в хвойных равнинных и горных лесах Казахстана. Кладку из 3-5 яиц самка насиживает поздней осенью, а птенцы вылупляются к зиме, когда созревает обильный урожай шишек. Ведет оседло-кочевой образ жизни.

Торғайдан сәл үлкен. Аталығы қызыл, аналығы жасыл-сары түсті. Өзіне тән белгі - тұмсықтарының ұшы айқасқан, осы арқылы қылқан жапырақты ағаштардың бүрінен тұқымдарын онай алады. Қазақстанның жазықтағы және таудағы шыршалы ормандарында ұялайды. Ұядағы 3-5 жұмыртқасын аналығы күздің соңында шайқайды, балапандары қыста, бүрлер пісіп жетілген кезде, жұмыртқадан шығады. Отырықшы - көшпелі тіршілік етеді.

Птицы леса
Орман құстары

106. Обыкновенная чечевица • Кәдімгі құралай
Common Rosefinch • *Carpodacus erythrinus*

Размером с воробья, от которого отличается ярко-красной головой и грудью. Остальное оперение красновато-бурое. Самка окрашена скромнее – в серовато-бурые тона. Самец обладает красивым свистом, передаваемым как «ты витю видел» или «чече-ви-ца». В Казахстане распространена широко, не гнездится только в пустынях и полупустынях. В кладке 4-5 яиц. Питается семенами и ягодами растений, а также насекомыми. Перелетная птица.

Үлкендігі торғайдай, одан ашық қызыл түсті басы мен төсі арқылы ажыратылады. Қалған жерлері қызыл-қоңыр. Аналығының түсі көкшіл-сұр. Аталығы әдемі ысқырады, орыс тілінде “ты витю видел” немесе “чече-ви-ца” дегендей үн шығарады. Қазақстанда кең тараған, тек шөлді және шөлейтті жерлерде ғана ұяламайды. 4-5 жұмыртқа салады. Өсімдіктердің жидектері және дәндері, сол сияқты насекомдармен қоректенеді. Жыл құсы.

107. Снегирь • Кәдімгі суықторғай
Eurasian Bullfinch • *Pyrrhula pyrrhula*

Немного крупнее воробья. Самец безошибочно узнается по толстому клюву, черной шапочке, серой спине и ярко-красной груди. Самка снизу розовато-серая, сверху – буроватая. Гнездится в хвойных и смешанных лесах Северного и Восточного Казахстана. Кладка из 4-6 яиц. Питается семенами, ягодами и почками растений. Ведет оседло-кочующий образ жизни.

Торғайдан сәл үлкен. Аталығы жалпақ тұмсығы, кара телпегі, сұр аркасы және ашық - қызыл төсі арқылы оңай анықталады. Аналығының денесінің асты қызғылт сұр, үсті - көкшілдеу. Солтүстік және Шығыс Қазақстанның аралас және қылқан жапырақты ормандарында ұялайды. 4-6 жұмыртқа салады. Өсімдіктердің тұқымдары, жидектері және бұршіктерімен қоректенеді. Отырықшы-көшпенді тіршілік етеді.

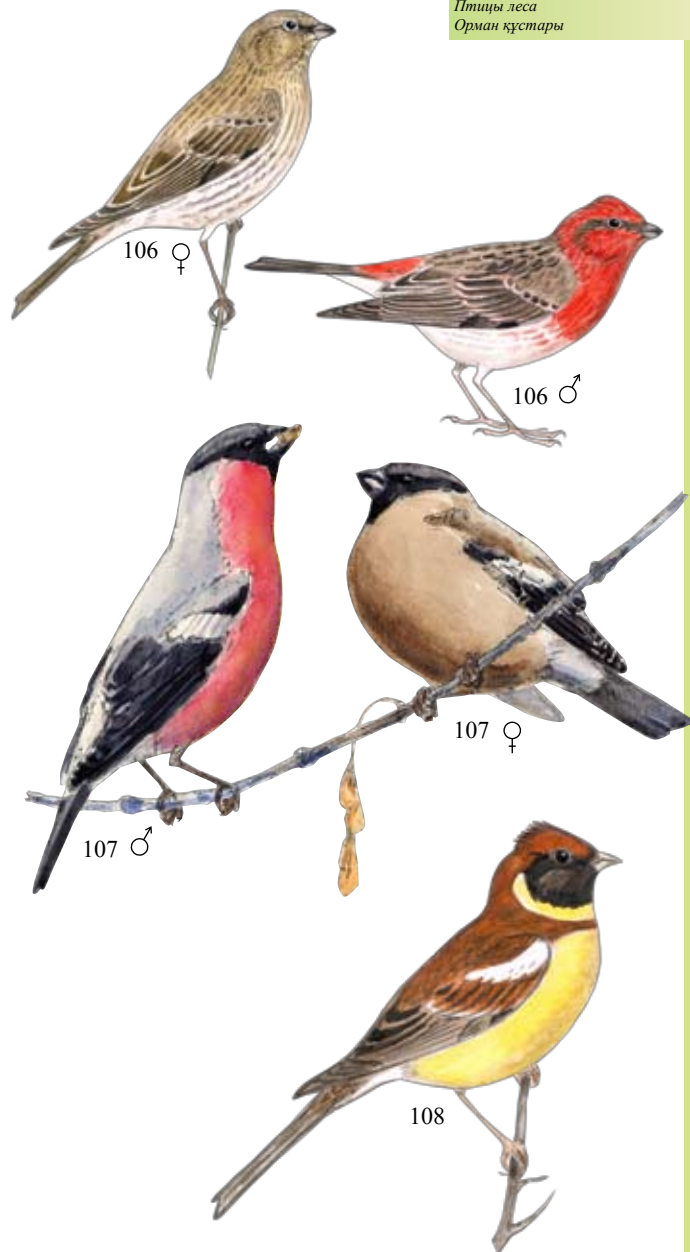
108. Дубровник • Еменшіл сұлықеш
Yellow-breasted Bunting • *Emberiza aureola*

Овсянка, размером с воробья. Ярко окрашена: верх тела темно-каштановый, низ – лимонно-желтый с бурой поперечной полосой на зобе. Горло, лоб и щеки черные. Гнездится на лугах Восточного и Северного Казахстана. В кладке 4-6 яиц. Питается насекомыми и семенами растений. Перелетная птица.

Үлкендігі торғайдай сұлықеш. Ашық түсті: аркасы қоңыр-қызылт. Асты – лимондай сары, жемсауында көлденен қоңыр жолағы бар. Тамағы, маңдайы және ұрты кара. Шығыс және Солтүстік Қазақстанның шалғындарында ұялайды. 4-6 жұмыртқа салады. Насекомдармен және өсімдіктердің дәндерімен қоректенеді. Жыл құсы.

Птицы леса
Орман құстары

Птицы гор

Горные хребты тянутся в основном по южной и восточной границам Казахстана: это горы Западного и Северного Тянь-Шаня, Джунгарско-Алатау, Саура и Тарбагатай, Алтаа с их выходящими на равнины отрогами. В стране есть и целый ряд низкогорных массивов среди равнин Центрального Казахстана, но их орнитофауна не носит столь специфически горного характера. Что касается «настоящих», то есть достаточно высоких гор, то для них прежде всего характерна вертикальная зональность, то есть изменение природных условий и растительности вместе с высотой. Чем больше высота, тем ниже летние температуры и больше осадков: так, полупустыни, окружающие горы Тянь-Шаня, ближе к подножьям сменяются степью (сейчас почти полностью превращенной в сельскохозяйственные угодья), затем идет пояс кустарников и лиственного леса, выше – от 1500-1700 м над ур.м. – переходящего в смешанные и хвойные леса (в Западном Тянь-Шане это высокоствольные арчевники), за которыми следует субальпийский пояс лугов и стелющихся арчевников (примерно от 2700 м), затем – альпийские луга, а венчают все скалы и ледники пояса вечных снегов, или нивального (от 4000 м и выше).

Кроме вертикальной зональности, большую роль в горах играет экспозиция склона, то есть обращен ли он, например, на юг, и постоянно прогревается солнцем, или обращен на север и практически всегда находится в тени; от этого зависят температура и влажность и, соответственно, растительность. Южные склоны на средних высотах, как правило, открытые травянистые, с кустарниками по ложинам, а северные – покрыты лесом. В горах есть множество мелких и средних рек, ручьев и родников, с соответствующей околородной растительностью. Благодаря такой смене условий с высотой и экспозицией склонов, а также разной обводненности, для гор типична мозаика местообитаний с соответствующей сменой населения птиц. Для хребтов от Западного Тянь-Шаня до Джунгарского Алатау из лиственных деревьев наиболее характерны дикая яблоня и абрикос (родоначальники

культурных сортов), осина, боярышник, рябина, береза, из хвойных – в Западном Тянь-Шане древовидная арча, а в Северном Тянь-Шане – ель Шренка, или тяньшанская; в Джунгарии к ней примешивается пихта. На Алтае наиболее заметны уже береза, осина, черемуха, а хвойные представлены обычными для тайги сибирской елью, пихтой, лиственницей, кедром.

Горные леса и высокогорье в южной половине Казахстана – это своего рода острова прохладного климата, хвойных лесов и вечной мерзлоты среди знойных пустынь и сухих степей, где встречаются такие тяжелые виды птиц, как тетерев, ястребиная сова, мохноногий сыч, трехпалый дятел, московка ... На Алтае в субальпийском поясе встречается такой, например, северный вид, как тундрная куролатка. Практически исключительно в горах встречаются кумай, бородач, гималайский (на Алтае – алтайский) улар, клушица, альпийская галка, альпийская и гималайская завирушки, горный конек, черногрудая красношейка, стенолаз, расписная синичка, гималайский выорлок, арчовый дубонос и арчовая чечевица и др., у воды – серпоклюв, обыкновенная и бурая оляпки, синяя птица.

Для горных птиц обычны вертикальные кочевки – в зависимости от погоды и кормовых условий, особенно в холодное время года, многие птицы спускаются вниз, а затем возвращаются вверх, или, реже, наоборот.

Своеобразна и фауна невысоких скалистых гор, довольно сухих, с зарослями кустарников и деревьями только у источников воды; вертикальная зональность здесь выражена слабо. Это, например, хребет Каратау в Западном Тянь-Шане, отроги Северного Тянь-Шаня – Чу-Илийские горы, Торайгыр, Богуты и др., Джунгарского Алатау – Шолак, Матай и др. Здесь типичны беркут, балобан, кеклик, пестрый и синий каменный дрозды, каменка-плешанка, большой скалистый поползень, овсянки – скальная и Стюарта, и др.

Мы включили в этот раздел виды, типичные для высокогорий или скалистых участков. Некоторые виды птиц горных лесов и кустарников могут быть найдены в разделе «Птицы леса».

Тау құстары

Тау жоталары негізінен Қазақстанның оңтүстік және шығыс шекаралары бойынша созылып жатыр. Бұлар – Батыс және Солтүстік Тянь-Шань таулары, Жоңғар Алатауы, Саур мен Тарбағатай, Алтай және олардың жазыққа қарай еніп жатқан сілемдері. Елімізде Орталық Қазақстанның жазықтарында орналасқан бірнеше аласа тау массивтері де бар, бірақ олардың орнитофаунасы таулық сипатқа аса тән емес. “Нағыз”, яғни біршама биік тауларға келсек, оларға, ең алдымен, тік аймақтық тән, яғни биіктікке байланысты табиғат жағдайлары мен өсімдіктер дүниесі өзгеріске ұшырайды. Биіктік өскен сайын жазғы температура төмен болады және жауын-шашын көп болады. Мысалы, Тянь-Шань тауларын қоршап жатқан шөлейтті жерлер, тау етектеріне жақындағанда даламен алмасады (қазір толықтай ауылшаруашылық жерлеріне айналған), сонан соң бұталар мен жапырақты ормандар белдеуі, ол теңіз деңгейінен 1500-1700 м биіктікте аралас және қылқан жапырақты ормандарға (Батыс Тянь-Шаньда бұл бағаналы аршалар) өтеді, одан ары шалғындар мен жатаған аршалардың субальпі белдеуі (шамамен 2700м-н бастап), ары қарай – альпі шалғындықтары орналасады, ең соңында мәңгі қарлар, немесе нивальді (4000 м-ден жоғары) белдеумен аяқталады.

Тік аймақтықтан басқа, тауларда тау беткейлерінің орналасуы да үлкен рольге ие, яғни ол, мысалы оңтүстікке қараған және күн жақсы қыздырады, немесе солтүстікке қараған және әруақытта көлеңкеде қалады. Бұлардан температура мен ылғалдылық тәуелді және оларға сәйкес өсімдіктер де тәуелді болады. Орташа биіктіктегі оңтүстік беткейлер, әдетте, аласа шөп өскен ашық, сайлары бұталы, ал солтүстік орманды болып келеді. Тауларда көптеген кіші және орташа өзендер, жылғалар мен бұлақтар көп, өсімдіктері де оларға сәйкес болады. Биіктік пен беткейлердің осылайша орналасуына байланысты жағдайлардың алмасуы, сол сияқты су көздерінің әртүрлі болуы тауларда мекендеу орталығының түрлі болуы тән, осыған сәйкес құстардың орналасуы да алмасады. Батыс Тянь-Шаньнан Жоңғар Ала-

тауыны дейінгі тау жоталары үшін жапырақты ағаштардан жабайы алма мен өрік (мәдени сорттардың тегі), көк терек, долана, шетен, қайың, қылқан жапырақтылардан – Батыс Тянь-Шаньда ағаш арша, ал Солтүстік Тянь-Шаньда Шренк, немесе Тянь-Шань шыршасы, Жоңғар Алатауында оған самырсын қосылады. Алтайда қайың, көк терек, мойыл біршама басым, ал қылқан жапырақтылардан тайғаға тән Сібір шыршасы, самырсын, балқарағай, майқарағай кездеседі.

Қазақстанның оңтүстік жартысындағы тау ормандары мен биік таулар - табиғаты қатал шөлдер мен құрғақ далалардың ортасындағы климаты салқын, ормандары қылқанды және мәңгі мұздықты аралдар болып табылады. Бұл жерлерде құр, қаршығарен жапалақ, жүнбалақ байғыз, ұшсаусақты тоқылдақ, қара шымшық..... сияқты құстардың тайгалық түрлері кездеседі. Алтайдың субальпі белдеуінде, мысалы, тундра шілі сияқты солтүстік түрде кездеседі. Тек тауларда құмай, сақалтай, гималай (Алтайда – алтай) ұлары, қызылтұмсық шауқарға, сарытұмсық ұзақ, сұржөн және қаратұмсық содырғылар, тау жадырағы, қаратөс бұлбұл, жарқұс, әсем шымшық, аршашыл құнақ, арша ементұмсығы және арша құралайы және т.т., суда – орақтұмсық, кәдімгі және қоңыр сушылқаралар, көкқұс мекендейді.

Тау құстары үшін тік бағытта қоныс аудару тән – ол ауа-райы мен қоректену жағдайына, әсіресе жылдың суық мерзімінде, байланысты көптеген құстар төмен түседі, сонан соң жоғары қайтады, немесе, сиректе болса, керісінше төмендейді.

Аса биік емес жартасты, біршама құрғақ, бұталар мен ағаштар тек қана су көздері маңында өскен, тік аймақтық анық байқалмайтын таулардың фаунасында да ерекшеліктер болады. Бұл, мысалы Батыс Тянь-Шаньдағы Қаратау жотасы, Солтүстік Тянь-Шань сілемдері – Шу-Іле таулары, Торайғыр, Бөгеті және басқалары, Жоңғар Алатауында – Шолақ, Матай және т.т. Бұл жерлерде бүркіт, ителгі, кекілік, көкала және алабажақ сайрауықтар, қасқа шақшақай, үлкен құз көктекесі, жартас және татрең сұлыкештер және басқалар тән.

Біз бұл бөлімге тек биік таулар мен жартасты телімдерге ғана тән түрлерді енгіздік. Тау ормандары мен бұталарының кейбір құстарын “Орман құстары” бөлімінен табуға болады.

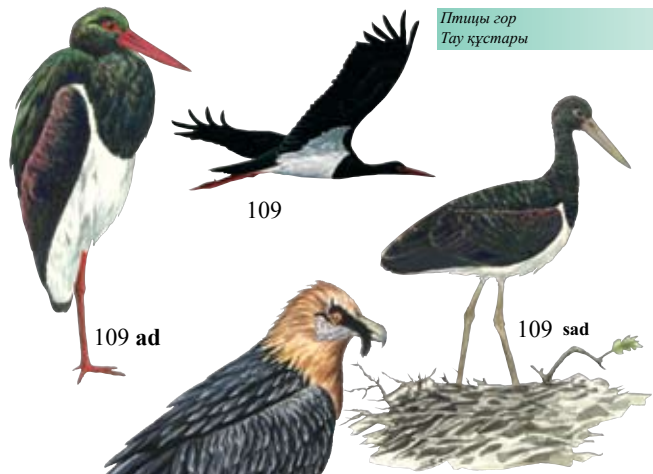
109. Черный аист • Қара дегелек

Black Stork • *Ciconia nigra*

Крупная птица с длинными ногами и клювом. Голова, шея, верхняя сторона тела, крылья и хвост черные с зеленоватым отливом. Низ тела белый. Клюв и ноги красные. Гнездится в горных районах республики. В кладке до 5-6 яиц. Питается рыбой, земноводными, пресмыкающимися и беспозвоночными. Перелетная птица.

Ұзын сирақты және ұзын тұмсықты ірі құс. Басы, мойны, денесінің, қанаттарының және құйрығының үсті жасыл қара. Денесінің асты ақ. Тұмсығы және аяқтары қызыл. Республикамыздың таулы аудандарында ұялайды. 5-6 жұмыртқа салады. Балықтармен, космекенділермен, бауырымен жорғалаушылармен және омыртқасыздармен қоректенеді. Жыл құсы.

110. Бородач • Сақалтай

Lammergeier • *Gypaetus barbatus*

Одна из самых крупных хищных птиц (вес более 6 кг, размах крыльев около 3 м). Голова и нижняя сторона тела белые, верх черный со светлыми пестринами. Низ тела у взрослых часто охристый из-за «купания» в красных глинах. Под клювом жесткие черные щетинки, образующие «бороду». В полете бросаются в глаза узкие длинные крылья и клинообразный хвост. Населяет горные хребты юга и юго-востока Казахстана. В кладке 1-2 яйца. Питается падалью. Оседл.

Ең ірі жыртқыш құстардың бірі (салмағы 6 кг-нан артық, қанат құлашының ұзындығы 3 м-ге жуық). Басы және денесінің асты ақ, үсті қара, ақшыл тенбілді. Ересектерінің денесінің асты қызыл топыраққа «шомылғандықтан» жиі қоңыр қызғылт болады. Тұмсығының астында «сақал» түзейтін қатты қара қылтықтары бар. Ұшу кезінде жіңішке ұзын қанаттары мен сынатәрізді құйрығы көзге бірден түседі. Қазақстанның оңтүстігі мен оңтүстік-шығысындағы тауларда мекендейді. 1-2 жұмыртқа салады. Өлексемен қоректенеді. Отырықшы құс.

111. Стервятник • Жұртшы

Egyptian Vulture • *Neophron percnopterus*

Средней величины хищная птица, самая мелкая из группы грифов. Оперение белое с черными концами крыльев (молодые птицы темно-бурые). Передняя часть головы («лицо») и горло голые, оранжевого цвета. Заостренные перья затылка и шеи образуют «воротник». Хвост узкий клиновидный. Клюв длинный и тонкий, заканчивающийся крючком. Характерная птица предгорий и невысоких безлесных гор южной половины Казахстана. В кладке 1-2 яйца. Перелетная птица-падальщик.

Дене мөлшері орташа келген жыртқыш құс, тазкаралар тобындағы құстардың ең майдасы. Қауырсындануы ақ, қанаттарының ұшы қара (жас құстарда қара-көкшіл). Басының алдыңғы жағы («беті») және тамағы жалаңаш, қызғылт-сары түсті. Желкесі мен мойнындағы үшкір қауырсындары «жаға» түзейді. Құйрығы жіңішке, сынатәрізді. Тұмсығы ұзын және жіңішке, ұшы иілген. Қазақстанның оңтүстік жартысындағы ормансыз аласа таулар мен тау бөктерлеріне тән құс. 1-2 жұмыртқа салады. Жыл құсы - өлексемен қоректенеді.

112. Черный гриф • Тазқара

Cinereous Vulture • *Aegypius monachus*

Очень крупный хищник (до 12 кг, размах крыльев до 3 м) с широкими крыльями и коротким закругленным хвостом. Оперение буровато-черное, «лицо» и передняя часть шеи голые, с густым «воротником» из перьев. Гнездится в горах Южного и Юго-Восточного Казахстана, но на кочевках встречается повсеместно. В кладке 1 яйцо. Питается преимущественно падалью, являясь птицей-санитаром.

Өте ірі (салмағы 12 кг-ға, қанат құлашы 3 м-ге дейін) жыртқыш, қанаты жалпақ, құйрығы қысқа әрі доғал. Реңі көкшіл-қара, басы мен мойны көгілдір-сұр, қауырсынсыз, “жағасы” қалың мамықтан тұрады. Оңтүстік және Оңтүстік-Шығыс Қазақстанның тауларында ұялайды, бірақ қонысын аударғанда барлық жерде кездеседі. 1 жұмыртқа салады. Басты қорегі - өлексе, санитарлық қызмет атқарады.

113. Кумай • Құмай

Himalayan Vulture • *Gyps himalayensis*

Очень крупный хищник, весом до 8-10 кг, размах крыльев около 3 м. Общая окраска светло-палевая с темными окончаниями перьев на спине и плечах. Голова и шея покрыты плотным белым пухом. Молодые птицы темно-бурые. Очень похож на белоголового сипа (*Gyps fulvus*) (113a), взрослые птицы которого отличаются от взрослых кумаев отсутствием белого цвета на нижней стороне крыльев, рыжевато-коричневым верхом тела и «воротником» из пуха, а не из тонких перьев. Обитает в высокогорье Тянь-Шаня. Ведет оседлый образ жизни. В кладке 1 яйцо. Питается падалью.

Өте үлкен жыртқыш құс, салмағы 6-10 кг-ға жетеді, қанат құлашының ұзындығы 3 м-ге жуық. Жалпы реңі ақшыл – сұр, арқасындағы және иығындағы қауырсындарының ұшы қаралау. Басы мен мойны тығыз ақ мамықпен жабылған. Жас құстар қара-көкшіл. Ақбас құмайға (*Gyps fulvus*) (113a) өте ұқсас, бұлардың ересектерінің ересек құмайлардан ерекшелігі қанаттарының астыңғы жағында ақ түс болмайды және денесінің үсті қызғылт-қоңыр түсті болып келеді. Тянь-Шанның биік тауларында мекендейді. Отырықшы құс. 1 жұмыртқа салады. Өлексемен қоректенеді.

114. Беркут • Бүркіт

Golden Eagle • *Aquila chrysaetus*

Самый крупный орел (до 6 кг) с размахом крыльев до 2,5 м. Общая окраска тела темно-бурая, верх головы рыжий. У молодых птиц на нижней стороне крыльев и хвоста яркие белые пятна. Распространен широко, но редок. В кладке обычно 2 яйца. Питается мелкими и средними зверями и птицами: зайцами, сурками, сусликами, кекликами, уларами и прочими. Оседлый образ жизни. В Казахстане традиционно используется как ловчая птица при охоте на зайцев, лисиц и др..

Ең үлкен қыран (салмағы 6 кг-ға жуық), қанат құлашының ұзындығы 2,5 метрдей. Жалпы реңі қара-көкшіл, басының үсті қызғылт. Жас құстардың қанатының және құйрығының астыңғы жағында анық ақ дақтары болады. Кең тараған, бірақ сирек. Әдетте 2 жұмыртқа салады. Майда және орташа аңдар және құстармен: қояндармен, суырлар, сарышұнақтар, кекіліктер, ұларлар және басқаларымен қоректенеді. Отырықшы. Қазақстанда қояндарға, түлкілерге және басқаларға салу үшін қолда ұстайды.

Птицы гор
Тау құстары

115. Балобан • Ителгі

Saker Falcon • *Falco cherrug*

Крупный сокол массивного телосложения (крупнее вороны). Оперение верха тела темно-бурое с рыжеватыми каемками, часто с сизым налетом. Низ тела охристо-беловатый с каплевидными бурими пятнами. От щек по бокам шеи идут темные «кусы». Гнездится по равнинам и низкогорьям на значительной части территории Казахстана. В кладке от 3 до 5 яиц. Питается грызунами, птицами, реже пресмыкающимися и крупными насекомыми. Используется как ловчая охотничья птица. В последние годы численность балобанов резко снизилась.

Денесі мығым ірі сұңқар (қаргадан үлкен). Денесінің үсті қара-сұр, шеттері қызғылт, жиі көкшіл. Астыңғы жағы ақшылдау қоңыр-қызғылт, тамшытәрізді сұр дақтары бар. Ұртынан бастап мойынның екі жағымен қара “мұрты” салбырап тұрады. Қазақстанның көпшілік аудандарындағы жазықты жерлер мен аласа тау бөктерлерінде ұялайды. 3-5 жұмыртқа салады. Кеміргіштер және құстармен, сирек бауырымен жорғалаушылар және ірі насекомдармен қоректенеді. Саятшылық құс ретінде ұстайды. Соңғы жылдары ителгілердің саны күрт төмендеп кетті.

116. Гималайский улар • Гималай ұлары

Himalayan Snowcock • *Tetraogallus himalayensis*

Крупная куриная птица (с гуся), весом до 3 кг. Верхняя сторона тела серая с мелким струйчатым рисунком, нижняя – темно-серая. Бока головы, горло и зоб белые, на зобе черные поперечные пятна. Ведет оседлый образ жизни в альпийской зоне горных хребтов юга и юго-востока Казахстана. На Алтае живет более светлый вид – **алтайский улар** (*Tetraogallus altaicus*), занесенный в Красную книгу. В кладке 5-16, в основном 6-9 яиц. Поедает листья, цветы, корешки и семена травянистых растений.

Ірі тауықтөкес құс (үлкендігі қаздай), салмағы 3 кг-ға жетеді. Денесінің үстіңгі жағы сұр, майда тамшы тәрізді өрнегі бар, асты – қара-сұр. Басының екі жағы, тамағы және жемсауы ақ, жемсауында қара көлденен дақтары болады. Қазақстанның оңтүстігі мен оңтүстік-шығысындағы таулы жоталардың альпі зонасында отырықшы тіршілік етеді. Алтайда біршама ақшыл түсті түрі – **алтай ұлары** (*Tetraogallus altaicus*) мекендейді, ол Қызыл кітапқа тіркелген. 5-16, көпшілік жағдайда 6-9 жұмыртқа салады. Шөптесін өсімдіктердің жапырақтары, гүлдері, тамырлары және дәндерімен қоректенеді.

117. Кеклик • Кекілік

Chukar • *Alectoris chukar*

Куриная птица, размером с серую куропатку (до 700 г). Легко узнается по темным поперечным полоскам на боках тела. От глаз к зобу идет темно-бурое ожерелье. Голос – типичное квохтанье «ке-ке-лик». Обитает в горах Южного, Юго-Восточного и Восточного Казахстана, а также на Мангышлаке. Гнездится среди скал. Кладка из 10-20 яиц. Питается растительной (семена, ягоды, луковички) и животной (насекомые, моллюски) пищей. Оседел.

Тауықтекес құс, дене мөлшері сұр шілдей (700 г-ға дейін). Денесінің екі жағында көлденен қаралау жолағының болуы арқылы оңай анықтауға болады. Көзден жемсауға қарай қара-көкшіл алқасы болады. Дауысы - «ке-ке-лік» деген дыбыс. Оңтүстік, Оңтүстік-шығыс және Шығыс Қазақстан тауларында, сол сияқты Манғыстауда да мекендейді. Жартастардың арасында ұялайды. 10-20 жұмыртқа салады. Өсімдіктестес (тұқым, жидек, жуашық) және жануартектес (насекомдар, моллюскалар) азықтармен қоректенеді. Отырықшы құс.

Птицы гор
Тау құстары

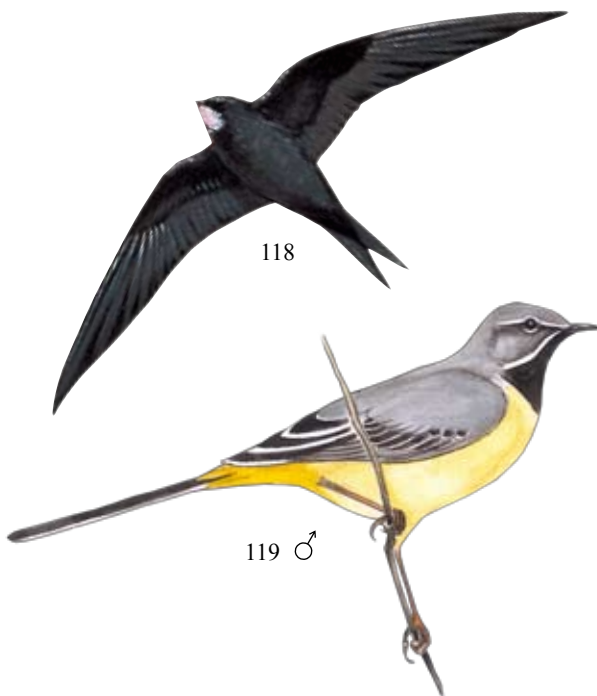
118. Черный стриж

Қара ұзынқанат қарлығаш (сұрқарлығаш)

Common Swift • *Apus apus*

Крупнее воробья, с острыми длинными крыльями. Горло беловатое, остальное оперение черно-бурое. В полете напоминает ласточку. Голос – пронзительный визг. Широко распространен. Гнездится в укрытиях: дуплах, скалах, обрывах, городских зданиях. Кладка из 2-3 яиц. Перелетная птица.

Торғайдан үлкендеу, қанаттары үшкір әрі ұзын. Тамағы ақшыл, қалған жерлері қара-көкшіл. Ұшқанда қарлығашты еске түсіреді. Дауысы - ащы шырыл. Қазақстанда кең тараған. Таса жерлерде, қуыстарда, жартастарда, тік жарларда, қала ғимараттарында ұялайды. 2-3 жұмыртқа салады. Жыл құсы.

119. Горная трясогузка • Тау шақшақайы (наурызегі)

Grey Wagtail • *Motacilla cinerea*

Размером с воробья, но с удлинённым телом и хвостом. Ярко окрашена: верх головы, шея и спина пепельно-серые, надхвостье желто-зеленое. Низ тела ярко желтый. На горле у самцов черное пятно. Подвижная птица, часто бегаёт, вертикально покачивая хвостом, откуда и произошло название рода «трясогузка» («трясущая гузкой»). Гнездится по берегам горных рек и озер на юге и востоке Казахстана, но на пролете встречается повсюду. В кладке 4-5 яиц. Кормится насекомыми и другими беспозвоночными.

Үлкендігі торғайдай, бірақ денесі мен құйрығы ұзын. Ашық түсті: басының үсті, мойны және арқасы күлгін-сұр, құйрықтүсті сары-жасыл. Аталықтарының тамағында қара дағы болады. Құйрығын тік бұландатып, жиі жүгіретін, тынымсыз құс. Осыған орай туысының орысша атауы “трясогузка” (“құйрығын селкілдететін”, ал кейбір жерлерде бұл құсты “көтікүл” деп те атайды). Қазақстанның оңтүстігі мен шығысындағы тау өзендерінің жағалауларында ұялайды, ұшып келу-қайтуда барлық жерлерде кездеседі. 4-5 жұмыртқа салады. Насекомдар және басқа да омыртқасыздармен қоректенеді.

120. Альпийская галка • Сарытұмсық шауқарға
Yellow-billed Cough • *Pyrrhonorax graculus*

Черная птица с желтым почти прямым клювом. Немного крупнее галки. Гнездится в высокогорьях южной половины Казахстана (Тянь-Шань, Джунгарский Алатау), а также на Алтае. Сходный вид, **кдлушица** (*Pyrrhonorax pyrrhonorax*), отличается красным изогнутым клювом. Кладка из 4-6 яиц. Питается насекомыми, главным образом жуками. Оседлая птица.

Тұмсығы тік, сары, кара түсті құс. Ұзактан сәл үлкендеу. Қазақстанның оңтүстік бөлігіндегі биік тауларда (Тянь-Шань, Жоңғар Алатауы), сол сияқты Алтайда ұялайды. Ұқсас түр – **қызыл тұмсық шау қарғаның** (*Pyrrhonorax pyrrhonorax*) қызыл тұмсығы иілген. 4-6 жұмыртқа салады. Насекомдармен, негізінен қоңыздармен, қоректенеді. Отырықшы құс.

121. Обыкновенная оляпка • Сушылқара
White-throated Dipper • *Cinclus cinclus*

Птица, величиной с дрозда, но с коротким хвостом. Оперение темно-бурое, горло и грудь белые. У сходного вида, **бурой оляпки** (*Cinclus pallasi*) (121a), все тело темно-бурое. Обитает по горным рекам Восточного и Юго-Восточного Казахстана. Кладка из 4-6 яиц. Питается водными беспозвоночными, которых собирает как на берегу, так и на дне реки, ныряя в воду. Ведет оседлый образ жизни.

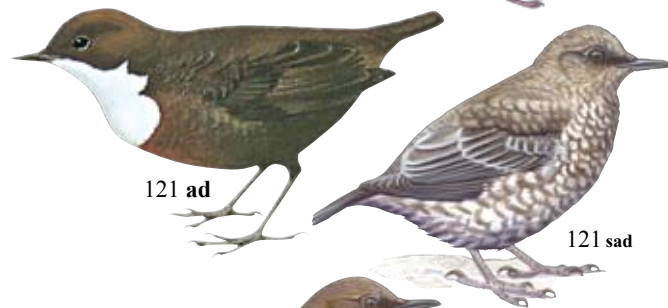
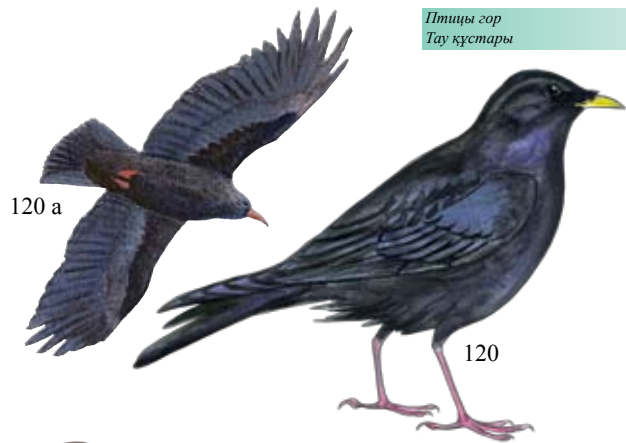
Үлкендігі сайрауықтай, бірақ құйрығы қысқа құс. Реңі кара-көкшіл, тамағы мен төсі ақ. Өзіне ұқсас **қоңыр сушылқараның** (*Cinclus pallasi*) (121a) реңі тұтастай кара-сұр. Шығыс және Оңтүстік-шығыс Қазақстанның таулы өзендерінің жағалауларында мекендейді. 4-6 жұмыртқа салады. Су омыртқасыздарын жағадан, суға сүңгіп су түбінен жинап, қоректенеді. Отырықшы.

122. Крапивник • Үңгірек
Winter Wren • *Troglodytes troglodytes*

Очень маленькая птичка (весит 7-10 г). Оперение рыжевато-бурое с поперечным рисунком. Хвостик всегда задорно вздернут. Гнездится в лесистых горах и предгорьях юга и юго-востока Казахстана. В кладке 5-6 яиц. Питается насекомыми и их личинками. Оседлая птица.

Өте кішкентай (салмағы 7-10 г) құс. Реңі қызғылт-көкшіл, көлденен теңбілді. Құйрығын тұрақты түрде көтеріп тұрады. Қазақстанның оңтүстігі мен оңтүстік-шығысындағы тау бөктерлерінде және орманды тауларда ұялайды. 5-6 жұмыртқа салады. Насекомдар және олардың дернәсілдерімен қоректенеді. Отырықшы құс.

Птицы гор
Тау құстары

123. Черногорлая завирушка • Қаратамақ содырғы
Black-throated Accentor • *Prunella atrogularis*

Немного меньше воробья, с тонким клювом. Верхняя часть тела рыжевато-коричневая, нижняя – охристо-беловатая, горло, щеки и темя черные. Гнездится в горах юго-востока и востока Казахстана. В кладке 4-6 яиц. Питается насекомыми, но зимой поедает и семена растений. Перелетная и частично зимующая на Тянь-Шане птица.

Торғайдан сәл кішілеу, тұмсығы жіңішке. Денесінің үстінгі жағы қызғылт-қоңыр, асты - ашық сарғыш қоңыр, тамағы, жақтары және төбесі - қара. Қазақстанның оңтүстік-шығысы мен шығысындағы тауларда ұялайды. 4-6 жұмыртқа салады. Насекомдармен қоректенеді, қыста өсімдіктердің тұқымында жей береді. Жыл құсы, кейде Тянь-Шанда қыстап та қалады.

124. Расписная синичка • Әсем шымшық
White-browed Tit-warbler • *Leptopoeile sophiae*

Очень маленькая птичка (с пеночку). Оперение яркое, состоит из сочетания голубого, синего, фиолетового и красного цветов. Гнездится в высокогорье Юго-Восточного Казахстана не ниже 2500 м над ур. м. В кладке 5-8 яиц. Насекомоядная оседлая птица. В сильные морозы и после снегопадов нередко спускается в предгорья.

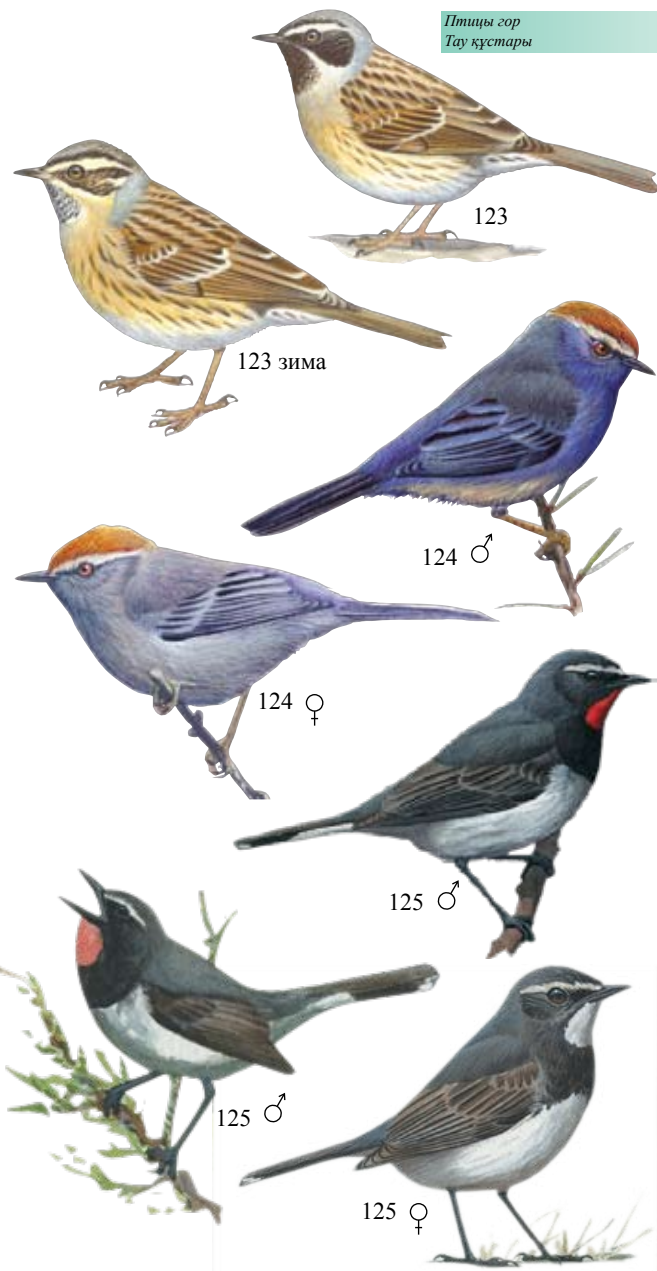
Өте кішкентай (үлкендігі сарықастай) құс. Рені ашық, көгілдір, көк күлгін және қызыл түспен үйлескен. Оңтүстік-Шығыс Қазақстанның биік тауларында теңіз деңгейінен 2500 м биіктікте ұялайды. 5-8 жұмыртқа салады. Насекомқоректі жыл құсы. Өте қатты суықта және қар жауғаннан кейін тау етектеріне түседі.

125. Черногрудая красношейка • Қаратөс бұлбұл
White-tailed Rubythroat • *Luscinia pectoralis*

Меньше и изящнее воробья. Самец яркий с темно-серой спиной, белым брюшком, черным зобом и красным горлом. У самки горло не красное. Населяет высокогорья Южного и Юго-Восточного Казахстана. В кладке 4-6 яиц. Насекомоядная перелетная птица.

Торғайдан кіші, бірақ сымбатты. Аталығының рені ашық, арқасы қоңырлау, құрсағы ақ, жемсауы қара және тамағы қызыл. Аналығының тамағы қызыл болмайды. Оңтүстік және Оңтүстік-шығыс Қазақстанның биік тауларын мекендейді. 4-6 жұмыртқа салады. Насекомқоректі, жыл құсы.

Птицы гор
Тау құстары

126. Красноспинная горихвостка

Қызылжон қызылқұйрық (отқұйрық)

Rufous-backed Redstart • *Phoenicurus erythronotus*

Размером с воробья. Самцы ярко окрашены: голова и щеки пепельно-серые, спина и надхвостье красновато-рыжие, хвост рыжий, брюхо и полоска на крыле белые, остальной низ тела ярко-рыжий. Самка серовато-бурая с рыжим надхвостьем и хвостом. Гнездится в горных лесах и субальпийском поясе Тянь-Шаня и Алтая. В кладке 4-6 яиц. Насекомоядная птица, но зимой переходит на питание ягодами. Часть птиц зимует в Южном Казахстане, встречаясь в тугаях Семиречья.

Үлкендігі торғайдай. Аталықтары ашық түсті: басы мен мойнының арты күлгін-сұр, аркасы мен құйрықүсті қызыл-жирен, құйрығы қызғылт, құрсағы мен канатындағы жолағы ақ, денесінің қалған бөлігі ашық-жирен. Аналығы көкшіл-сұр, құйрықүсті мен құйрығы қызғылт. Тянь-Шань мен Алтайдың субальпі белдеулері мен таулы ормандарында ұялайды. 4-6 жұмыртқа салады. Насекомқоректі құс, бірақ қыста жидектермен қоректенуге көшеді. Бір бөлігі оңтүстік Қазақстанда, Жетісудың тоғайларында қыстайды.

126 ♂

127. Каменка-пleshанка • Қасқа тасшымшық (шақшақай)

Pied Wheatear • *Oenanthe pleschanka*

Размером с воробья. Самцы контрастно окрашены: грудь, живот, надхвостье и верх головы белые, остальные части тела – черные. Самка однотонно темно-бурая с белым надхвостьем. Населяет всю территорию Казахстана. Гнездится в укрытиях, кладка из 4-6 яиц. Насекомоядная перелетная птица.

Үлкендігі торғайдай. Аталықтарының реңі әртүрлі: төсі, құрсағы, құйрықүсті және басының үсті ақ, денесінің басқа жерлері – кара. Аналығы бір түсті кара-көкшіл, құйрықүсті – ақ. Қазақстанның барлық территориясында мекендейді. Көзден таса жерлерде ұялайды, 4-6 жұмыртқа салады. Насекомқоректі жыл құсы.

127 ♂

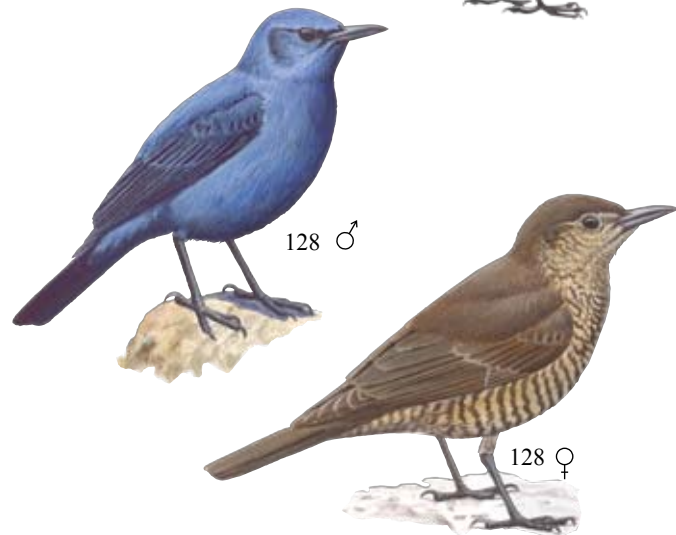
127 ♀

128. Синий каменный дрозд • Көк сайрауық

Blue Rock-thrush • *Monticola solitarius*

Некрупный дрозд величиной со скворца. Самец синий с темными крыльями, издалека иногда кажется почти черным; самка бурая с темным чешуйчатым рисунком снизу. Обитает в безлесных горах на большей части территории Казахстана, кроме северных районов. Кладка из 4-6 яиц. Насекомоядная перелетная птица.

Аса үлкен емес сайрауық (қараторғайдай). Аталығының түсі көкшіл, қанаты қаралау, алыстан қап-қара сияқты, аналығының аркасы сұр, бауыры кара қабырсақты өрнекті. Қазақстанның көпшілік территориясында, солтүстік аудандардан басқа, ормансыз тауларда мекендейді. 4-6 жұмыртқа салады. Насекомқоректі жыл құсы.

128 ♂

128 ♀

129. Синяя птица • Көккүс**Blue Whistling-thrush • *Myophonus caeruleus***Птицы гор
Тау құстары

Крупный дрозд лилово-синего цвета, с громкой флейтовой песней, не заглушаемой даже шумом горных рек, возле которых обычно гнездится. В Казахстане живет только в горах Тянь-Шаня. В кладке 4-6 яиц. Питается насекомыми, моллюсками, ящерицами. Перелетная птица, но единицы могут оставаться и на зиму.

Күлгін - көк түсті ірі сайрауық, үні қатты, тау өзенінің шуылы да баса алмайды. Қазақстанда тек Тянь-Шань тауларында ғана мекендейді. 4-6 жұмыртқа салады. Насекомдар, моллюскалар, кесірткелермен қоректенеді. Жыл құсы, бірақ бірен-сарандары қыстап қалады.

130. Большой скалистый поползень • Үлкен көктеке**Eastern Rock-nuthatch • *Sitta tephronota***

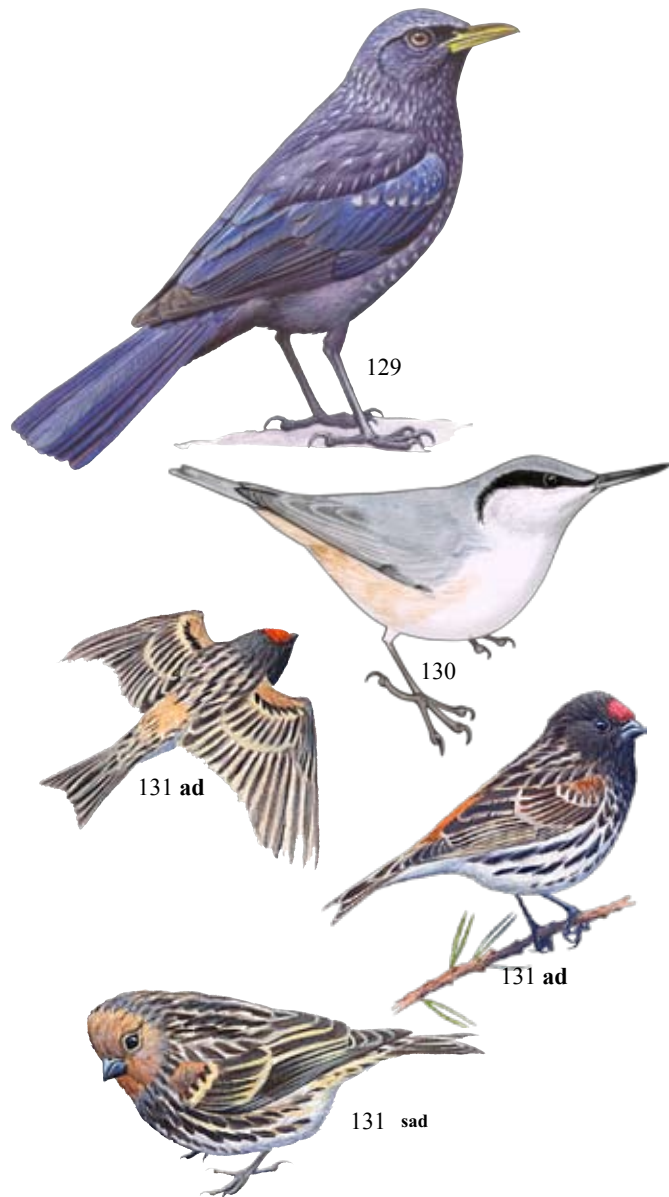
Размером чуть больше воробья, плотного коренастого сложения с коротким хвостом и большой головой. Верх тела пепельно-серый, брюхо рыжеватое, горло и щеки белые. Через глаз идет черная полоска. Очень подвижная и крикливая птица. Живет в скалистых горах Тянь-Шаня. Гнездо из глины в виде узкогорлого сосуда крепится к скале. В кладке обычно 5-7 яиц. Питается насекомыми, семенами и ягодами. Оседел.

Үлкендігі торғайдан сәл ірілеу, денесі тығыршықтай, құйрығы қысқа және басы үлкен құс. Денесінің үсті күлгін-сұр, құрсағы қызғылт, тамағы мен ұрты ақ. Көзінің үстімен қара жолақ өтеді. Өте тынымсыз және айқайлағыш құс. Тянь-Шаньның жартасты тауларында мекендейді. Аузы тар ыдыс сияқты ұясын саздан жасайды. 5-7 жұмыртқа салады. Насекомдармен, дән және жидектермен қоректенеді. Отырықшы.

131. Красношапочный вьюрок • Қызылтелпекті қунақ**Fire-fronted Serin • *Serinus pusillus***

Заметно меньше воробья. Общее оперение темно-бурое, чернеющее на передней части тела. Лоб ярко-красный. Второе название – королевский вьюрок. Гнездится у верхней границы леса на юге и юго-востоке Казахстана. В кладке 3-5 яиц. Питается семенами растений. Оседел.

Торғайдан біршама кіші. Жалпы реңі қара-көкшіл, денесінің алдына қарай қараяды. Басында ашық қызыл «телпек» болады. Кей жерлерде әсем құнақ деп те ағайды. Қазақстанның оңтүстігі мен оңтүстік-шығысындағы таулы жерлерде орманның жоғары шекарасында ұялайды. 3-5 жұмыртқа салады. Өсімдіктердің тұқымымен қоректенеді. Отырықшы.

**132. Гималайский вьюрок • Аршашыл қунақ (арша қунағы)
Plain Mountain-finch • *Leucosticte nemoricola***

Размером с воробья, на самку которого похож и по буровой окраске оперения. В полете отличается длинными острыми крыльями. Подвижная общественная птица. Населяет субальпийский пояс горных хребтов юга и востока Казахстана. Гнездо строит на земле в естественных укрытиях, в кладке 4-6 яиц. Питается семенами растений. Ведет оседлый образ жизни.

Үлкендігі торғайдай, реңі көкшіл түсті болғандықтан аналық торғайға ұқсас. Ұшу кезінде ұзын үшкір қанаттары көзге бірден түседі. Топтанып тіршілік ететін өте мазасыз құс. Қазақстанның оңтүстігі мен шығысындағы тау жоталарының субальпі белдеуінде мекендейді. Ұясын жерге, көзден тыс орындарға орналастырады, 4-6 жұмыртқа салады. Өсімдіктердің дәндерімен қоректенеді. Отырықшы құс.

**133. Арчовая чечевица • Арша құралайы
Red-mantled Rosefinch • *Carpodacus rhodochlamys***

Крупнее воробья. У самца оперение розоватое с серебристым отливом на голове. Самка темно-бурая с пестринами по низу тела. Голос – громкий гнусавый крик «жъвии»). Как видно из названия, эта чечевица живет в арчовых зарослях хребтов Тянь-Шаня и Джунгарского Алатау, на восток до Саура. В кладке 4-5 яиц. Поедает семена, ягоды и почки растений. Ведет оседлый образ жизни, но зимой спускается в предгорья.

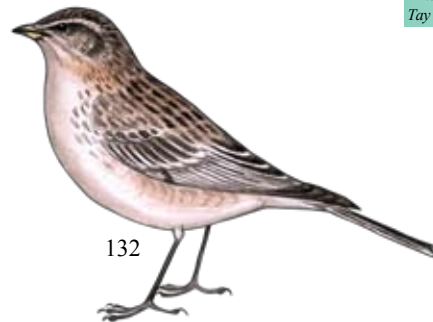
Торғайдан үлкендеу. Аталығының қауырсындарында күлгін түс басым, басы күмістүсті. Аналығы кара-көкшіл, денесінің асты теңбілді. Дауысы – жуан, “жъвии” деген ашы дауыс. Аты айтып тұрғандай-ақ бұл құралай Тянь-Шань мен Жонғар Алатауының жоталарындағы қалың аршаларда шығыста Саурға дейін кездеседі. 4-5 жұмыртқа салады. Өсімдіктердің дәндері, жидектері және бұршіктерімен қоректенеді. Отырықшы, бірақ қыста тау етектеріне түседі.

**134. Арчовый дубонос • Арша ементұмсығы
White-winged Grosbeak • *Mycerobas carnipes***

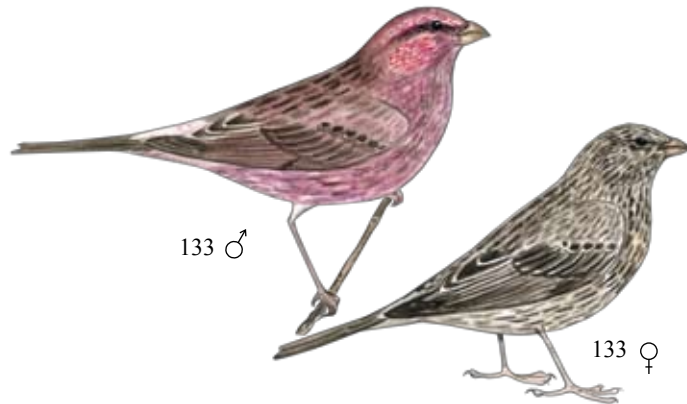
Крупная певчая птица (с дрозда), с мощным клювом. У самца голова и передняя часть туловища черные, брюхо и надхвостье зеленовато-желтые, на крыльях белые зеркальца. У самки черный цвет заменен темно-серым, а желтый намного туслее. Населяет арчовые заросли высокогорий Южного и Юго-Восточного Казахстана. Кладка из 3-5 яиц. Питается семенами, почками и ягодами растений. Оседл.

Ірі денелі (сайрауықтай) сайрағыш құс, тұмсығы күшті. Аталығының басы мен тұлғасының алдыңғы жағы қара, құрсағы мен құйрықүсті сары-жасыл, қанаттарында ақ «айнасы» болады. Аналығының кара реңі кара-сұр түспен, ал сарысы біршама күңгірт болады. Оңтүстік және Оңтүстік-шығыс Қазақстанның биік тауларын мекендейді. 3-5 жұмыртқа салады. Өсімдіктердің тұқымдары, бұршіктері және жидектерімен қоректенеді. Отырықшы.

Птицы гор
Тау құстары

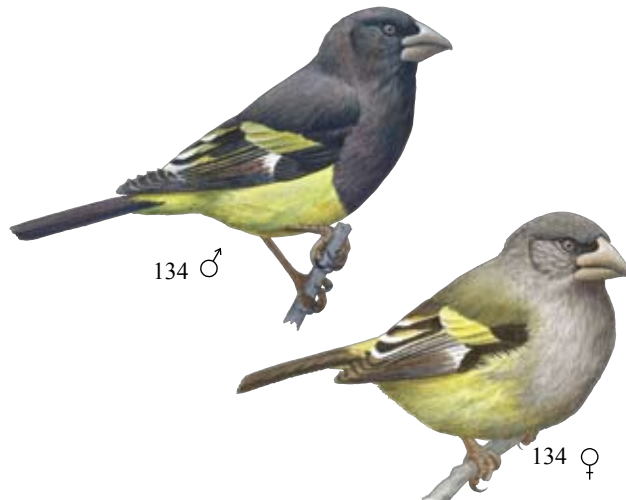

132

133 ♂

133 ♀

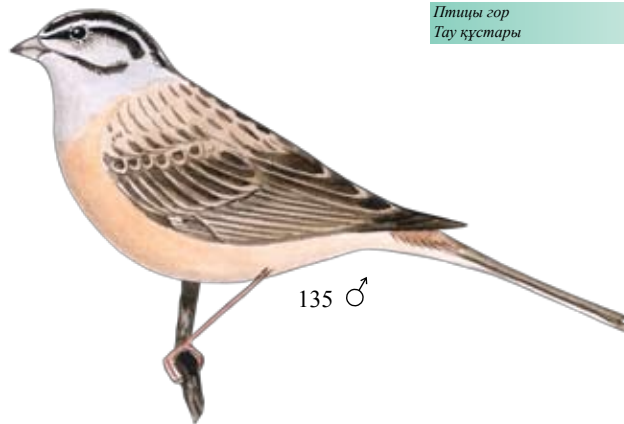
134 ♂

134 ♀

135. Горная овсянка • Тау сұлықеші
Rock Bunting • *Emberiza cia*

Размером с воробья, но более стройного телосложения. От других овсянок отличается голубовато-серой головой, испещренной продольными темными полосками. Верх тела светло-бурый с темными штрихами, низ – каштановый, горло и зоб голубовато-серые. Обитает в горах Южного и Юго-Восточного Казахстана на скалистых склонах с редким кустарником. Кладка из 4-5 яиц. Питается как растительными кормами, так и насекомыми. Зимой часть птиц отлетает на юг, часть остается в районах гнездования.

Үлкендігі горғайдай, бірақ біршама тығыз денелі. Басқа сұлықештерден айырмашылығы басы көкшіл-сұр, ұзына бойы қара жолақтар өтеді. Денесінің үсті ақшыл-сұр, қара сызықтары бар, асты – қоңыр-қызғылт, тамағы мен жемсауы көкшіл-сұр. Оңтүстік және Оңтүстік- шығыс Қазақстанның тауларында бұталар сирек өскен жартасты беткейлерде мекендейді. 4-5 жұмыртқа салады. Өсімдіктер және насекомдармен қоректенеді. Қыста құстардың бір бөлігі оңтүстікке ұшып кетеді, бір бөлігі ұялаған жерлерінде қалады.

Птицы гор
Тау құстары

Где бы мы ни жили – в маленьком поселке среди степи или в миллионном городе – мы повсюду можем встретить птиц. Конечно, человек для своего проживания создает особый ландшафт, состоящий из домов различной высоты, конструкции и из различных материалов, из улиц, по которым идут или редкие машины и перегоняется скот, или несущие нескончаемые потоки транспорта, из огородов позади домов или из парков и скверов, из ферм на окраинах поселков или огромных промышленных зон. Для птиц это – вертикально расчлененные местообитания, чем-то напоминающие лес, с худшими или лучшими условиями для гнездования и сбора корма. В поселки и даже крупные города проникает часть лесных (гнездящихся на деревьях) видов, реже – обитателей кустарниковых зарослей, еще реже – птиц открытых пространств. Но есть и группа птиц, для которых город – родной дом. Более того, вдали от человека такие виды, за исключением большой синицы и еще очень немногих, практически не живут. Они осваивают новые для себя регионы, проникая туда вместе с населенными пунктами или вслед за отдельными домами и фермами. Такие птицы называются синантропами (от греческого «син» - вместе и «антропос» - человек).

Гнездятся они, как правило, в зданиях – на чердаках, в полостях конструкций, а также в других укрытиях и подобиях дупел, реже – на деревьях, и кормятся либо зерном и т.п., как голуби, либо всеядны. Некоторые из них, используя особенности города как постоянного источника пищи и тепла, размножаются по несколько раз за сезон, вплоть до морозов – это, например, сизый голубь, малая горлица, майна. Исключение – деревенская ласточка, строящая глиняные гнезда под карнизами, питающаяся летающими насекомыми и делающая одну кладку в год. Но в последнее время ее численность в крупных населенных пунктах резко упала. Фауна птиц небольших поселков более сходна с фауной ландшафтов, где они находятся, а для городов повсеместно типичны сизый голубь, обыкновенный скворец, белая трясогузка, большая синица, домовый воробей, а в южной половине страны еще и малая и кольчатая горлицы, майна, черный дрозд. Впрочем, последние виды постепенно (а майна – быстро) продвигаются на север. Население птиц любого города или поселка – это смесь видов местообитаний, окружающих город, и синантропов. Чаще всего попадающиеся на глаза птицы – соседи горожан и представлены в этом разделе.

Біз қай жерде тұрсақта – мейлі дала ортасындағы кішкентай ауыл болсын, немесе миллион халқы бар қала болсын – кез-келген жерден құстарды кездестіруімізге болады. Әдетте адам өмір сүру үшін өзіне ерекше ландшафт жасайды, ол - биіктігі, құрылысы әртүрлі және түрлі материалдардан жасалған үйлер, бірден-саран машиналар жүретін немесе мал айдайтын, не болмаса транспорт легі толастамайтын көшелер, үй артындағы бақшалар, немесе парктар мен скверлер, ауыл шетіндегі фермалар немесе алып өндіріс аймақтары. Құстар үшін бұлар – тік бағытта бөлшектенген мекендеу орындары, ұялау және қорегін табатын азды-көпті болсада, нашар және жақсы жағдайларымен, еске түсіретін ормандар. Ауылдарға, сол сияқты үлкен қалаларға орман құстарының бір бөлігі (ағашта ұялайтын), сирек – бұталы жықпылдарда мекендейтіндер, өте сирек – ашық алаң құстары енеді. Қала туған үйіндей болатын құстардың да тобы бар. Тіпті бұл құстар, үлкен көкшымшықты және басқа да аздаған түрлерді есептемегенде, елді мекенсіз тіршілік етпейді. Олар жаңа аймақтарды меңгереді, ол жерлерге елді мекендермен бірге енеді немесе жекеленген үйлер мен фермалар салынған жерлерге барып қоныстанады. Мұндай құстарды синантропты (гректің “син” –бірге және “антропос” – адам) құстар деп атайды.

Олар әдетте үйлердің шатырына, қуыстарға, сонымен қатар басқа да баспаналарға, мысалы ағаш қуысы сияқты, сирек – ағаштарға ұялайды, не дәнмен, кептерлер сияқты, не болмаса кез-келген қорек түрімен қоректенеді. Олардың кейбіреулері, қаланы тұрақты қорек және жылу көзі ретінде пайдаланып, бір маусымда, аяз түскенге дейін, мысалы көк кептер, кіші түркептер, саржағал сияқты, бірнеше рет көбееді. Ернеу астына саз балшықтан ұя салатын, ұшып жүріп насекомдармен қоректенетін және жылына бір-ақ рет көбееюге қатысатын қыстау қарлығашы ғана бұл айтылғанға жатпайды. Бірақ соңғы кездері оның саны үлкен елді мекендерде күрт азайды. Кішігірім ауылдардың құстарының фаунасы сол ауыл орналасқан ландшафтың фаунасына ұқсас болып келеді. Қалаларға, барлық жерлерде, көк кептер, кәдімгі қараторғай, ақ наурызек, үлкен көкшымшық, үй торғайы, ал еліміздің оңтүстік жартысында кіші және қарғылы түркептерлер, саржағал, кара сайрауық тән. Соңғылары бірте-бірте (саржағал тез) солтүстікке қарай жылжуда. Кез-келген қаланың немесе ауылдың құстары – қаланы қоршаған мекендеу орындарының түрлері мен синантропты түрлердің қоспасы. Көзге тым жиі түсетін құстар – қала тұрғындарының көршілері - осы бөлімде қарастырылады.

136. Сизый голубь • Кок кептер
Rock Pigeon • *Columba livia*

Одна из самых распространенных и известных всем птиц. Дикие голуби гнездятся в глинистых обрывах, на скалах и брошенном жилье человека в южной половине Казахстана. Полуодичавшие и полудомашние голуби живут во всех населенных пунктах республики, нередко создавая проблемы для коммунального хозяйства. В год делают до 2-3 кладок, по 2 яйца. Оседел.

Көпшілікке танымал және кең тараған құстардың бірі. Жабайы кептерлер Қазақстанның оңтүстік бөлігінде сазды тік жарларда, жартастарда және бос қалған үйлерде ұялайды. Жартылай жабайы және жартылай үйретілген кептерлер республиканың барлық елді мекендерде мекендейді, үй жай шаруашылығына келеңсіз жағдайлар туғызады. 2 –3 жұмыртқа салады. Негізгі қорегі - өсімдік дәндері. Отырықшы құс.

137. Кольчатая горлица • Сақиналы түркептер
Eurasian Collared-dove • *Streptopelia decaocto*

Небольшой голубь, мельче и стройнее сизого. Общая окраска песочная, с розовым оттенком на груди. На шее узкое черное полукольцо в белом ободке. Обитает в южных, юго-восточных и северо-западных районах Казахстана, где гнездится в населенных пунктах и ведет оседлый образ жизни. В последние десятилетия расселяется на северо-восток. В году до трех кладок из 2 яиц. Основной корм – семена растений.

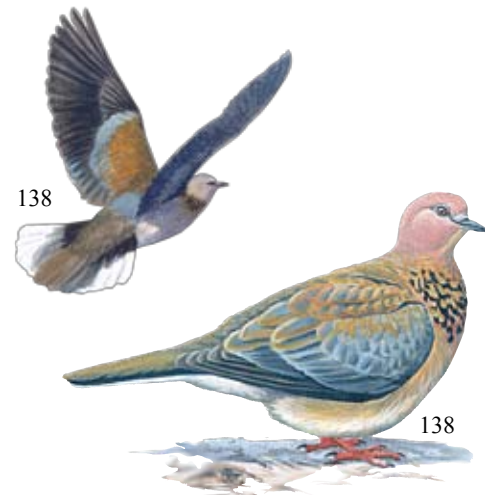
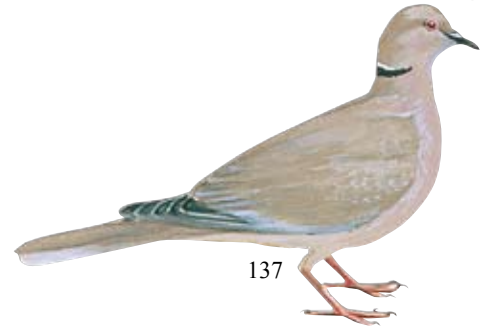
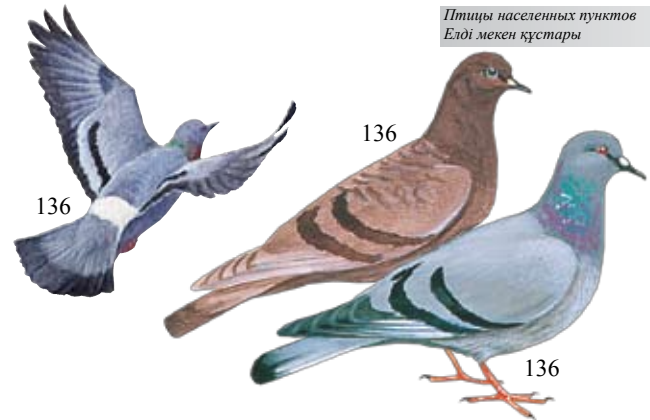
Аса үлкен емес (көк кептерден кіші әрі сымбатты) кептер. Жалпы реңі құмтүстес, төсі қызғылттау. Мойнында жіңішке кара сақинасы болады, оның шеті ақ түспен жиектелген. Қазақстанның оңтүстік, оңтүстік-шығыс және солтүстік-батыс аудандарында мекендейді, елді мекендерде ұялайды, отырықшы құс. Жылына 3-ке дейін 2 жұмыртқадан салады. Негізгі қорегі - өсімдіктер тұқымы.

138. Малая горлица • Кіші түркептер
Laughing Dove • *Streptopelia senegalensis*

Маленькая изящная птица из голубиных. Второе название – египетская горлица. Оперение буровато-рыжее с розовым оттенком на груди. Характерная птица населенных пунктов юга и юго-востока Казахстана. Отличается высокой плодовитостью, в году до 5-7 кладок из 2 яиц. Питается семенами растений. Оседлая птица.

Кептерлер отрядына жататын кішкентай сымбатты құс. Екінші аты - мысыр түркептері. Реңі көкшіл - жирен, төсі - қызғылт. Қазақстанның оңтүстігі мен оңтүстік-шығысындағы елді мекендерге тән құс. Жоғары өсімталдығымен ерекшелінеді, жылына 5-7-ге дейін әрқайсысында 2 жұмыртқадан салады. Өсімдік тұқымдарымен қоректенеді. Отырықшы құс.

Птицы населенных пунктов
Елді мекен құстары

139. Деревенская ласточка • Қыстау қарлығашы
Barn Swallow • *Hirundo rustica*

Размером с воробья. Верх тела иссиня-черный, низ – белый. На лбу и горле красноватые пятна. От других ласточек отличается длинными перьями хвоста – косицами, что дало ей второе название – касатка. Гнездится в постройках человека, в основном в сельской местности. Кладка из 4-6 яиц. Перелетная птица.

Үлкендігі торғайдай. Дененің үсті - көкшіл кара, асты - ак. Маңдайында және тамағында қызғылт дағы бар. Басқа қарлығаштардан айырмашылығы құйрық қауырсындары ұзын, екінші аты - қосрең қарлығаш. Адам жасаған құрылыстарда, негізінен ауылдық жерлерде ұялайды. 4-6 жұмыртқа салады. Жыл құсы.

140. Белая трясогузка • Қаратамақ торғай (наурызек)
White Wagtail • *Motacilla alba*

Размером с воробья, но стройнее, с длинным хвостом, которым постоянно покачивает. На серо-белом оперении выделяются черные «шпачка» и «галстук». Распространена в северной половине Казахстана. У сходного вида, **маскированной трясогузки** (*Motacilla personata*) (140a), живущей в южных районах, почти вся голова черная, кроме белой «маски». Кладка из 4-6 яиц. Питается насекомыми. Перелетная птица.

Үлкендігі торғайдай, бірақ сымбатты, құйрығы ұзын, ол ылғи селтілдеп тұрады. Көкшіл-ак реңінде кара «телпек» пен «қарғыбау» ерекшелінеді. Қазақстанның солтүстік жартысында тараған. Бұған ұқсас оңтүстік аудандарда мекендейтін **қарамойын торғайдың** (*Motacilla personata*) (140a) басы тұтастай кара, маскасы ак. 4-6 жұмыртқа салады. Насекомдармен қоректенеді. Жыл құсы.

141. Обыкновенный скворец • Қараторғай
Common Starling • *Sturnus vulgaris*

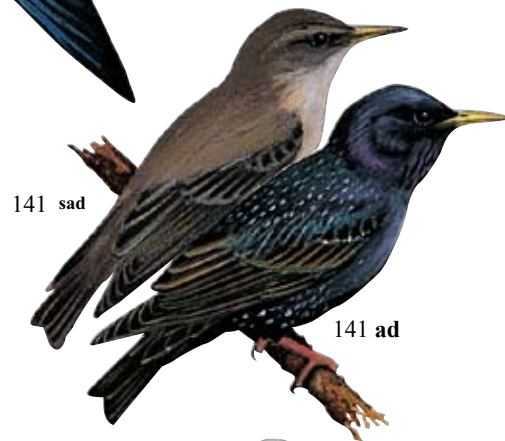
Этот певец весны известен всем, поскольку живет рядом с человеком и часто пользуется изготовленными им скворечниками. Он по своему красив своим черным с пурпурным и зеленым отливом оперением. Молодые птицы однотонно бурые. В кладке 5-7 яиц. Питается и выкармливает птенцов насекомыми, но осенью стаи совершают набеги на виноградники. Перелетная птица.

Бұл көктемнің жыршысы бәрімізге таныс, өйткені ол адамдарға жақын тіршілік етеді және олар дайындаған үйшіктерді жиі пайдаланады. Ол өзінің кара жылтыр және жасылдау реңімен сымбатты. Жас құстар біртектес көк-шулан түсті. 5-7 жұмыртқа салады. Насекомдармен қоректенеді және балапандарында осылармен асырайды, бірақ күзде жүзімдіктерге де шабуыл жасайды. Жыл құсы.

Птицы населенных пунктов
Елді мекен құстары

139

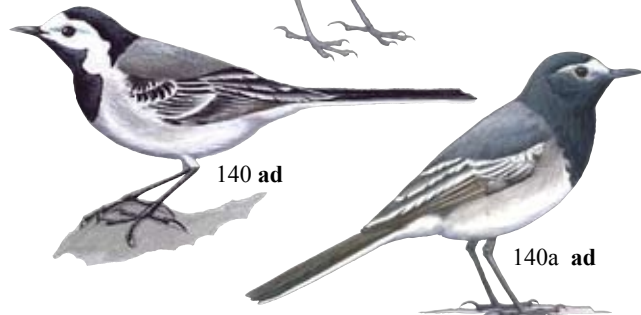

141 sad

141 ad

140 sad

140 ad

140a ad

142. Майна • Сарыжағал қараторғай
Common Myna • *Acridotheres tristis*

Крупнее скворца. Второе название – индийский скворец. Окраска коричнево-бурая, голова и шея черные. На хвосте и крыльях яркие белые пятна. Крикливая нахальная птица. Распространена в южных и юго-восточных районах Казахстана. Кладка из 3-6 яиц. Всеядна, но летом больше поедает насекомых, а осенью – ягоды. Живет оседло.

Қараторғайдан үлкендеу. Екінші аталуы - үнді қараторғайы. Реңі қоңыр-көкшіл, басы мен мойны қара. Құйрығында және қанаттарында шымқай ақ дақтары бар. Қатты дыбыс шығарады, озбыр құс. Қазақстанның оңтүстік және оңтүстік-шығыс аудандарында тараған. 3-6 жұмыртқа салады. Қорек талғамайды, бірақ жазда насекомдармен, ал күзде жидектермен қоректенеді. Отырықшы құс.

Птицы населенных пунктов
Елді мекен құстары

143. Галка • Ұзақ
Eurasian Jackdaw • *Corvus monedula*

Размером с голубя. Окраска темно-серая, почти черная, затылок пепельно-серый. В Казахстане распространена повсеместно. Гнездится в укрытиях: дуплах, норах, постройках человека. Кладка из 4-6 яиц. Питается разнообразной растительной и животной пищей. Птенцов выкармливает насекомыми, в основном жуками. Зимует на юге Казахстана, где образует смешанные стаи с воронами и грачами.

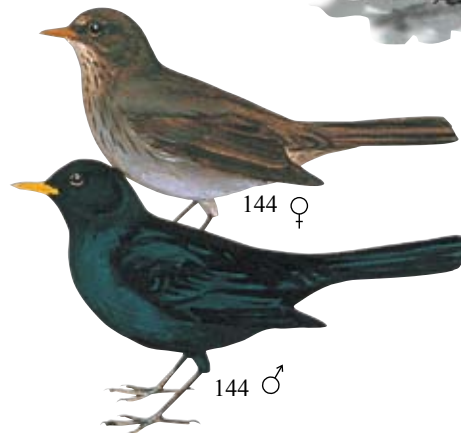
Үлкендігі кептердей. Реңі қара-сұр, қара, желкесі күлгін-сұр. Қазақстанның барлық жерінде тараған. Қуыстар, індер, құрылыстар сияқты таса жерлерде ұялайды. 4-6 жұмыртқа салады. Әр түрлі өсімдік - және жануартекес азықпен қоректенеді. Балапандарын насекомдармен, негізінен қоныздармен, асырайды. Қазақстанның оңтүстігінде қарғалар және актұмсық қарғалармен аралас топ құрып қыстайды.

144. Черный дрозд • Қара сайрауық
Eurasian Blackbird • *Turdus merula*

Средних размеров дрозд. Самец весь черный с желтым клювом, самка темно-бурая. Песня громкая, из красивых флейтовых звуков. Живет в южной половине Казахстана, в горных лесах, городских садах и парках. В кладке 4-6 яиц. Питается ягодами, червями и насекомыми. Оседлая птица.

Орташа денелі сайрауық. Аталығы шымқай қара, тұмсығы сары, аналығы қоңыр-көкшіл. Сыбызғы дыбысындай қатты әдемі ән салады. Қазақстанның оңтүстік жартысында тау ормандарында, қала бауларында және парктарда кездеседі. 4-6 жұмыртқа салады. Жидектер, құрттар және насекомдармен қоректенеді. Отырықшы құс.

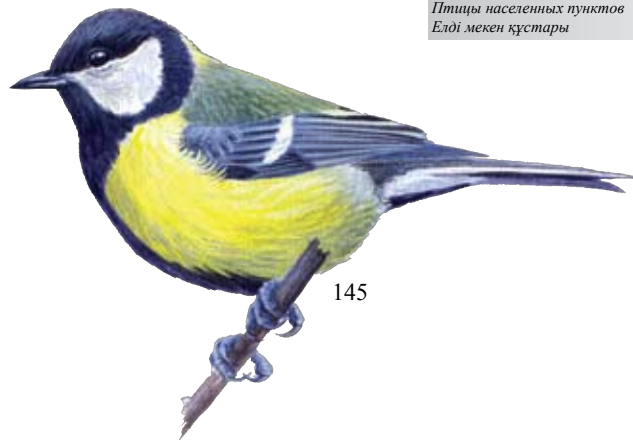

145. Большая синица

Сарыбауыр шымшық (үлкен көк шымшық) Great Tit • *Parus major*

Размером с воробья. Общеизвестная птица наших городов и сел. Живет также и в лесах, где есть дуплистые деревья. Узнается по серовато-зеленой спине, желтому брюшку с черной продольной полосой и черной голове с белыми щеками. Кладка из 8-12 и более яиц. Питание смешанное: летом – насекомые, зимой – семена растений и угощения со стола человека. Оседлая птица.

Үлкендігі торғайдай. Біздің қалаларымыз пен ауылдарымызға жақсы таныс құс. Сол сияқты қуыс ағаштары бар ормандарында да тіршілік етеді. Арқасы жасыл, құрсағы сары әрі қара ұзына бойы орналасқан жолағы бар, басы қара, жағы - ақ. 8-12 және оданда көп жұмыртқа салады. Қорегі аралас: жазда - насекомдар, қыста - өсімдіктердің тұқымдары мен азық-түлік қалдықтары. Отырықшы құс.

145

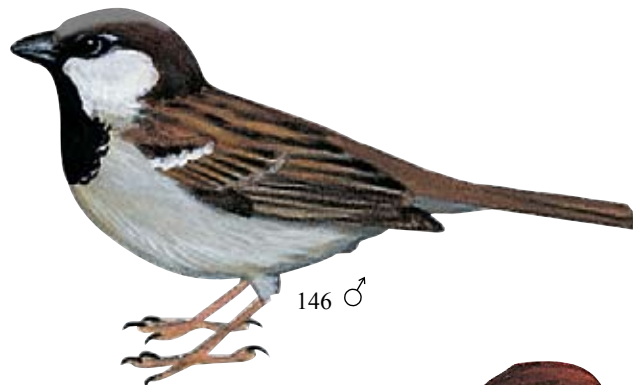
Птицы населенных пунктов
Елді мекен құстары

146. Домовый воробей • Үй торғайы

House Sparrow • *Passer domesticus*

Все знают эту птицу, но не каждый может отличить самца от самки. А это просто: самка однотонно буровато-серая с пестринками, а у самца голова пепельная с коричневым затылком и горло черное. Птица зерноядная, но птенцов выкармливает насекомыми. В году несколько кладок по 4-6 яиц. Ведет оседлый образ жизни.

Бұл құсты көпшілік біледі, бірақ әркім аталығы мен аналығы ажырата алмайды. Ал бұл оп-онай: аналығы біртектес теңбілді көкшіл сұр, ал аталықтарының басы күлгін, желкесі қоңыр және тамағы қара. Дәнқоректі құс, бірақ балапандарын насекомдармен асырайды. 4-6 жұмыртқа салып жылына бірнеше рет ұялайды. Отырықшы құс.

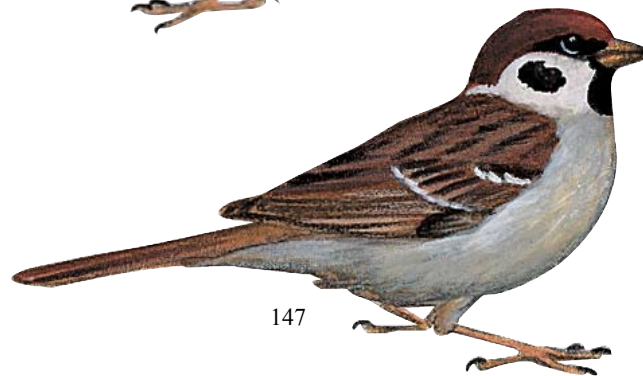
146 ♂

147. Полевой воробей • Жауторғай

Eurasian Tree Sparrow • *Passer montanus*

Немного меньше домового воробья и отличается от него коричневым верхом головы, черными пятнами на белых щеках и белым ошейником. Самец и самка сходно окрашены. Более «деревенская» птица, чем домовый, живущий в основном в городах. Кладка из 5-6 яиц. Живет оседло.

Үй торғайынан сәл кішірек және одан айырмашылығы басының үсті қоңыр, ақ түсті жағында қара дақтары бар және қарғысы ақ. Аталығы мен аналығының реңі ұқсас. Негізінен қалалы жерлерде мекендейтін үй торғайына қарағанда жауторғай ауылды жерлерде көбірек кездеседі. 5-6 жұмыртқа салады. Отырықшы.

147

Силуэты некоторых хищных птиц, обитающих в Казахстане
Қазақстанда мекендейтін кейбір жыртқыш құстардың бейнесі

Скопа Балықшы тұйғын

Бородач Сақалтай

Черный коршун
Кезқұйрық

Курганник Жамансары

Кумай Құмай

Беркут Бүркіт

Орлан-белохост
Аққұйрықты субүркіт

Обыкновенный осоед
Аражегіш

Шахин Бидаек

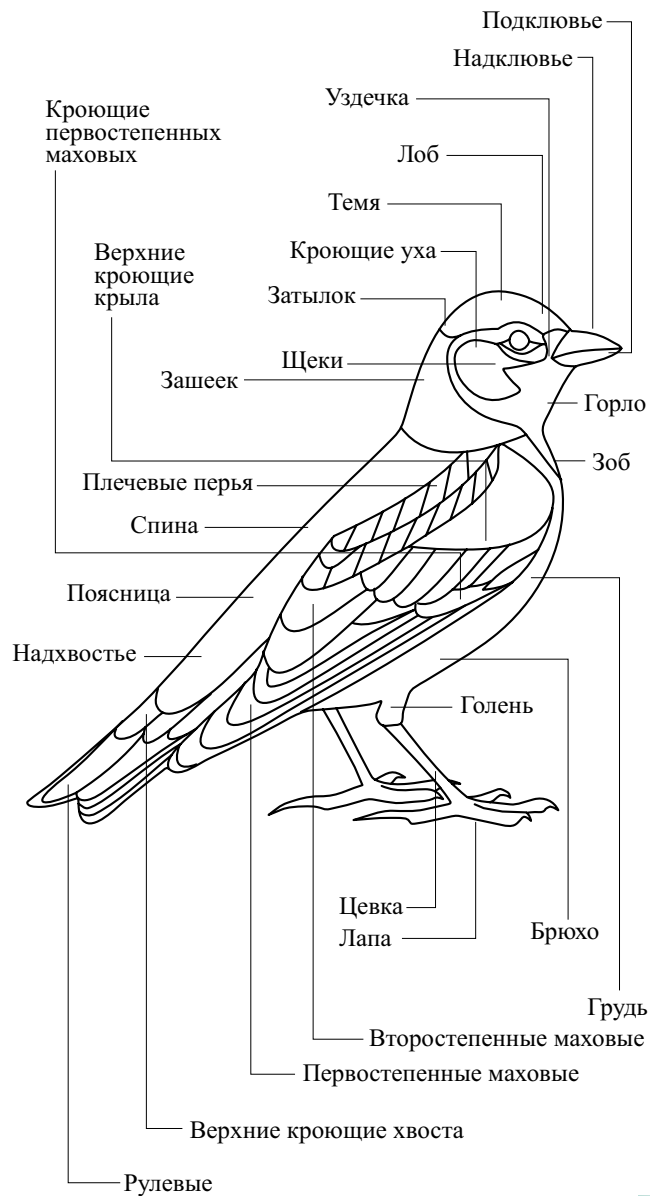

Обыкновенная пустельга
Күйкентай

Степной лунь
Дала құладыны

Тетеревятник Қаршыға

Части тела птицы
Құстардың дене бөлімдері

Ключевые орнитологические территории

Ключевые орнитологические территории – русскоязычное название международной программы по ИВА (Important Bird Areas), проводимой в течение многих лет Международным союзом охраны птиц (BirdLife International) и его партнерами по всему миру. ИВА – это участки, наиболее важные для обитания птиц, особенно для редких и находящихся под угрозой исчезновения видов. При этом они играют огромную роль не только для птиц, но и для охраны природы в целом.

Цель программы – выделение и защита ИВА по всему миру. Первым шагом программы в любой стране является полная инвентаризация ИВА на научной основе. Для этого анализируются все имеющиеся данные, создается список предполагаемых ИВА, собирается дополнительная информация, все данные вводятся в компьютерную базу и делается окончательный список ИВА, согласованный с BirdLife International. Наконец, публикуется книга по ИВА региона. После описания ИВА, организуется деятельность по их сохранению и проводится мониторинг их состояния.

ИВА – это территории международного значения, и определяются они с использованием стандартных глобальных критериев. В Казахстане и Центральной Азии применимы три критерия. Территория должна соответствовать хотя бы одному из них.

Первый критерий - «А1: Глобально угрожаемые виды»

Он используется, если известно или предполагается, что на данной территории обитает, постоянно или временно, значимое число особей глобально угрожаемых видов. В Казахстане таких видов тридцать два (см. таблицу ниже).

Второй критерий – «А3: Сообщества, ограниченные биомом»

Известно или предполагается, что на данной территории обитает значительное количество видов, распространение которых ограничено одним биомом (виды, типичные для ландшафта – степь, пустыня, высокогорье и др.).

Третий критерий – «А4: Скопления»

Он используется, если на территории обитает не менее 1% географической или мировой численности вида, либо на ней обитает более 20 тысяч водоплавающих и околоводных птиц, либо она находится на сужении пролётных путей мигрирующих птиц – «бутылочном горлышке».

Размеры ИВА могут быть любыми, но она должна отвечать всем потребностям птиц и быть как-то приспособлена для охраны. Сейчас в мире определено более 12 тысяч ИВА. В Европе более 4000 ИВА покрывают около 7% ее территории, и около 2500 из них находятся под охраной законодательства Европейского Союза.

В Казахстане работа по этой программе ведется с 2003 г. Ассоциацией сохранения биоразнообразия Казахстана (АСБК), при поддержке одного из ведущих партнеров BirdLife International – Королевского общества защиты птиц (RSPB, Великобритания). К 2008 г. завершен первый этап инвентаризации ключевых орнитологических территорий страны и опубликована книга «Ключевые орнитологические территории Казахстана». Описана и подтверждена BirdLife International 121 ключевая орнитологическая территория, общей площадью 14 986 249 га, что составляет 5,5% площади республики. Около трети из этих участков полностью или частично входят в существующие особо охраняемые природные территории (заповедники, национальные парки, резерваты, заповедные зоны, заказники), а для остальных необходима работа по их сохранению, которая позволит поддержать существование уникального мира птиц Казахстана и внести важный вклад в защиту биоразнообразия в глобальном масштабе.

Маңызды орнитологиялық территориялар

Маңызды орнитологиялық территориялар (MOT) – Халықаралық құстарды қорғау Одағы (BirdLife) мен оның серіктестері бүкіл дүние жүзінде көп жылдардан бері ИВА (Important Bird Areas) бойынша жүргізіп келе жатқан халықаралық бағдарламаның орысшадан аударғандағы (ключевые орнитологические территории) аты. MOT (ИВА) – құстардың, әсіресе сирек кездесетін және жойылып кетуге қауып төніп тұрған түрлердің, мекендеуіне ең маңызды телімдер. Бұлар тек құстар үшін ғана үлкен роль атқарып қоймайды, сол сияқты табиғатты тұтастай қорғауда да зор маңызға ие.

Бағдарламаның мақсаты – MOT-ты бүкіл дүние жүзі бойынша анықтау және қорғау. Кез-келген елде бағдарламаның алғашқы қадамы MOT-ты ғылыми негізде толықтай тексеру болып табылады. Бұл үшін қолдағы бар барлық деректер талданады, ұсынылатын MOT-ң тізімі жасалынады, қосымша ақпараттар жиналады, барлық деректер компьютерлік базаға енгізіледі және MOT-ң ХҚҚО-мен (халықаралық құстарды қорғау Одағы) келісілген соңғы тізімі жасалады. Ең соңында аймақтың MOT-ы жайында кітап шығарылады. MOT анықталып болған соң оларды сақтау бойынша іс-әрекеттер ұйымдастырылады және олардың жағдайларына қадағалау жүргізіледі.

MOT (ИВА) – халықаралық маңызға ие территориялар және олар ғаламдық стандарттық критерийлерді қолдана отырып анықталады. Қазақстан мен Орталық Азияда үш критерий қолданылады. Территория ең болмағанда олардың біреуіне сәйкес келуі керек.

Бірінші критерий – “А1: Ғаламдық қауып төнуші түрлер”. Бұл осы территорияда тұрақты немесе уақытша мекендейтіні белгілі немесе мекендеуі мүмкін ғаламдық қауып төнуші түрлердің саны көп болған жағдайда қолданылады. Қазақстанда мұндай түрлер 32 (қара: таблица төменде).

Екінші критерий – “А3: Биоммен шектелген қауымдастық”. Осы территорияда таралуы бір биоммен шектелген бірнеше түрлердің мекендеуі белгілі немесе мекендеуі мүмкін болған жағдайда қолданылады (бұларға дала, шөл, биік тау және басқа да ландшафттарға тән түрлер жатады).

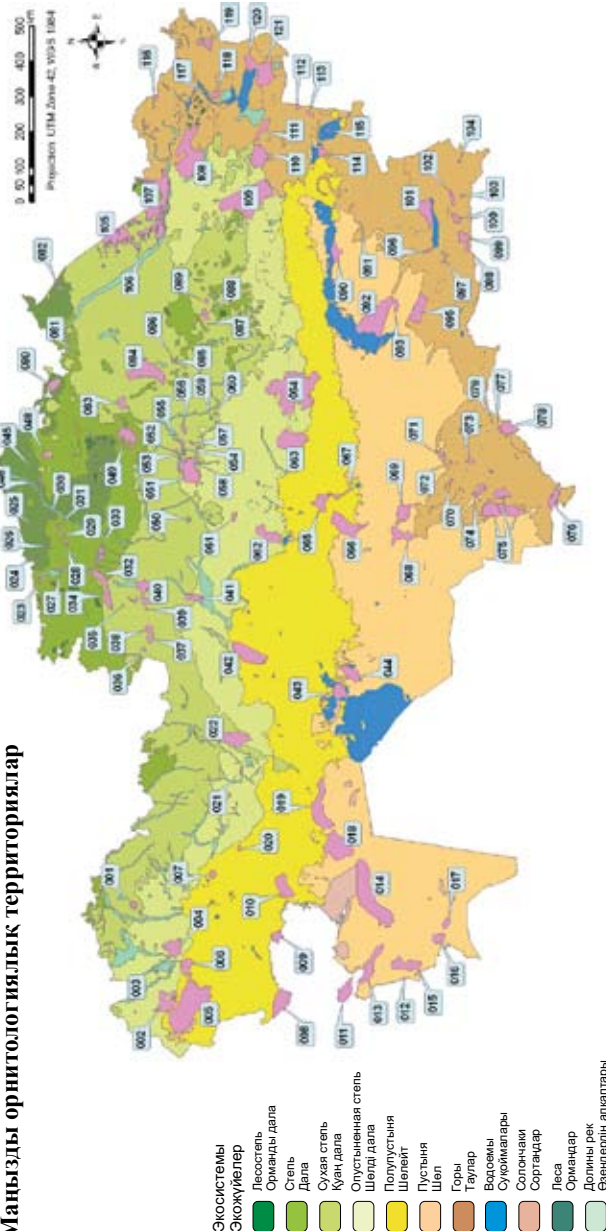
Үшінші критерий – “А4: Топтану”. Бұл егер территорияда географиялық немесе әлемдік түрлердің 1%-н артығы мекендесе, не онда 20 мыңнан аса су және сұманы құстары мекендесе, не болмаса территория миграция жасайтын құстардың ұшу жолдарының тарылған жерінде – “шөлмек ауызда” орналасса қолданылады.

MOT-н ауданы әртүрлі болуы мүмкін, бірақ ол құстардың барлық қажетіне сәйесі әрі қорғау үшін бейімделген болуы керек. Қазір дүние жүзінде 12 мыңнан аса IBA (MOT) анықталған. Еуропада 4000-н аса MOT оның территориясының 7%-на жуығын алып жатыр және олардың 2500-і Еуропалық Одақтың заңдарымен қорғалады.

Қазақстанда бұл бағдарлама бойынша жұмыс 2003-ші жылдан бері Қазақстанның биоалуантүрлілігін сақтау ассоциациясы (КБСА) өзінің жетекші серіктестерінің бірі BirdLife International – Құстарды қорғаудың Корольдік қоғамының (RSPB, Ұлыбритания) көмегімен жүргізілуде. 2008-ші жылға дейін еліміздегі маңызды орнитологиялық территорияларды тексерудің бірінші сатысы аяқталды және “Қазақстанның маңызды орнитологиялық территориялары” кітабы шығарылды. 121 маңызды орнитологиялық территориялар анықталды және оларды BirdLife International қолдады, бұлардың ауданы 14986249 га, яғни республика ауданының 5,5 %-н құрады. Бұл телімдердің 1/3 бөлігі тұтастай немесе жартылай қазіргі кездегі ерекше қорғалатын табиғи территориялардың (қорықтар, ұлттық парктар, резерваттар, қорықтық аймақтар, қорықшалар) құрамына енеді, ал қалғандары үшін оларды сақтау жұмыстары қажет, өйткені олар Қазақстанның өзіндік ерекшеліктері бар құстар әлемінің тіршілік етуін қолдауға мүмкіндік береді және биоалуантүрлілікті ғаламдық масштабта қорғауға маңызды үлесін қосады.

Ключевые орнитологические территории Маңызды орнитологиялық территориялар

Ключевые орнитологические территории (ИВА) Казахстана

(по состоянию на октябрь 2008 г.)

001	Озеро Шалкар	032	Озеро Кушмурун
002	Низовья реки Ащыозек	033	Койбагар-Тюнтюгурская система озер
003	Озеро Саршыганак	034	Аманкарагайский бор
004	Кушумские озера	035	Озеро Сулуколь
005	Урдинские пески	036	Кулыкколь-Талдыкольская система озер
006	Камыш-Самарские озера	037	Тоунсорские озера
007	Река Уил и пески Тайсойган	038	Жарсор-Уркашские соры
008	Казахстанская часть дельты Волги (Жамбай)	039	Санкебайские озера
009	Дельта Урала	040	Наурузмский заповедник
010	Низовья реки Эмба	041	Сарыкопинская озерная система
011	Тюленьи острова	042	Иргиз-Тургайские озера
012	Озеро Караколь	043	Малое Аральское море
013	Актау	044	Дельтовые озера реки Сырдарья
014	Западный чинк плато Устюрт	045	Озеро Теренколь
015	Впадина Карагие	046	Озеро Жыланды
016	Впадина Каунды	047	Озеро Балыкты
017	Впадина Басгурлы-Жазгурлы	048	Озеро Шаглытениз
018	Северо-западный чинк плато Устюрт	049	Алексеевские боры
019	Чинк Донызтау	050	Жаркольская группа озер
020	Сагыз	051	Коргалжынский заповедник
021	Лес Жагабулак	052	Амангельды
022	Мугоджары	053	Жумай-Майшукурская группа озер
023	Озера Тениз-Каракамыс	054	Окрестности поселка Коргалжын
024	Озеро Акжан	055	Уялышалкарская группа озер
025	Сорбалык-Майбалыкская группа озер	056	Кумдыколь-Жарлыккольская группа озер
026	Камышово-Жаманкольская группа озер	057	Актубек
027	Шошкалинская озерная система	058	Озера Тузащы и Карасор
028	Озеро Большой Как	059	Озеро Тассуат
029	Озеро Аксуат	060	Озера Култансор и Татысор
030	Озеро Жалтыр	061	Озера Ащыколь и Баракколь
031	Озеро Малый Как		

Қазақстанның маңызды орнитологиялық территориялары (ИВА)

(2008 жылдың қазан айындағы жағдайы бойынша)

062	Улытау	092	Дельта Или
063	Мелкосопочник Аяк-Бестау	093	Топарская система озер
064	Низкогорья Ортау	094	Желторанга
065	Среднее течение Сарысу	095	Жусандала
066	Низовья реки Сарысу	096	Капчагайский каньон
067	Западная кромка песков Каракойын и Жетиконыр	097	Озера Сорбулак
068	Теликольские озера	098	Большое Алматинское ущелье
069	Низовья реки Чу	099	Алматинский заповедник
070	Урочище Кеншектау	100	Плато Ассы
071	Урочище Акжар	101	Национальный парк «Алтын-Эмель»
072	Озеро Кызылколь	102	Хребет Торайгыр
073	Арыстанды	103	Верховья Чарына
074	Шошкаккольские озера	104	Озеро Тузколь
075	Арыская и Карактауская заповедная зона	105	Ергіс орманы (Шалдайский бор)
076	Чардаринское водохранилище	106	Щербактинские озера
077	Перевал Чокпак	107	Семей орманы (Семипалатинские боры)
078	Аксу-Джабаглинский заповедник	108	Западные и северные предгорья Калбы
079	Терс-Ащибулакское водохранилище	109	Чингизтау
080	Озеро Теке	110	Восточный мелкосопочник
081	Озеро Корганколь	111	Горы Жагалбайлы и Туйеойнак
082	Урочище Карасук	112	Горы Карабас
083	Искринские боры	113	Горы Аркалы
084	Ерейментау	114	Дельта Тентека
085	Гидроузел № 10 канала Иртыш-Караганда	115	Каменные острова Алаколя
086	Гидроузел № 9 канала Иртыш-Караганда	116	Райская долина
087	Озеро Саумалколь	117	Черепашьи острова
088	Озеро Карасор	118	Чердояк
089	Озеро Балыктыколь	119	Маркакольский заповедник
090	Низовья реки Каратал	120	Дельта Черного Иртыша
091	Озеро Ушколь	121	Горы Манырақ

Виды, находящиеся под угрозой глобального исчезновения, а также те, которые могут в будущем попасть в эту категорию
Ғаламдық жойғылып кету қаупінде тұрған, сол сияқты болашақта осы категорияға түсуі мүмкін түрлер

(на 01.12.2008)

В таблицу включены виды, встречающиеся в Казахстане и находящиеся в списке глобально угрожаемых видов IUCN (МСОП), составляемых BirdLife International.

Кестеге BirdLife International құрастырған Қазақстанда кездесетін және IUCN-ң (ХТКО) ғаламдық қауіп төнуші тізімдерінде тұрған түрлер енгізілген

Пояснения к аббревиатуре:
Аббревиатураға (белгілерге) түсініктемелер:

Статус угрозы – Қауіп төну статусы

CR: *critically endangered* – находящиеся на грани полного исчезновения (критически угрожаемые) – толықтай жойғылып кету шегінде тұрғандар (қағты қауіп төнушілер)
 EN: *endangered* – исчезающие (угрожаемые) – жойғылып бара жатқандар (қауіп төнушілер)

VU: *vulnerable* – уязвимые - шыдамсыздар
 CD: *conservation dependent* – зависящие от охраны (нуждающиеся в охране) – қорғауға байланыстылар (қорғауды қажет етушілер)
 DD: *data deficient* – недостаток данных (для включения в какую-либо категорию) – деректер жетпейтіндер (қандай да бір категорияға жатқызу үшін)
 NT: *near threatened* – «близкие к угрожаемым», т.е. виды, которые могут в будущем попасть под угрозу – «қауіп төнуге жақын тұрғандар», яғни болашақта қауіп төнетіндер

Характер преобывания: гн. – гнездится, пр. – встречается только на пролете, зал. – залеты, то есть единичные случайные встречи; ? – очень редок, характер преобывания неясен.

Қеіп-кету сипаты: гн. – ұялайтын, пр. – тек ұшып кету-кету кезінде кездеседі, зал. – кездейсоқ келу, яғни жекеден тек кездейсоқ кездесу; - өте сирек, кеіп-кетуі белгісіз

Русское название	Қазақша аты	Английское название	Латинское название	Статус угрозы Қауіп төну статусы	Характер преобывания Кеіп-кету сипаты
Кудрявый пеликан	Бұйра бірқазан	Dalmatian Pelican	<i>Pelecanus crispus</i>	VU	гн.
Пескушка	Шықылдақ қаз	Lesser White-fronted Goose	<i>Anser erythropus</i>	VU	пр.
Сухонос	Қутұмық қаз	Swan Goose	<i>Anser cygnoides</i>	VU	гн.
Краснозобая казарка	Қызылжемсаулы қарашақаз	Red-breasted Goose	<i>Branta ruficollis</i>	EN	пр.
Мраморный чирок	Мәрмәр шүрегей	Marbled Teal	<i>Marmaronetta angustirostris</i>	VU	?
Белоглазая черныт	Алақоз қаралауыіррек	Ferruginous Duck	<i>Aythya nyroca</i>	NT	гн.
Савка	Ақбас үйрек	White-headed Duck	<i>Oxyura leucoserphala</i>	EN	гн.
Орлан-бопхохвост	Ақнық субұркіт	Pallas's Fish-eagle	<i>Haliaeetus leucorhynchus</i>	VU	?
Стервятник	Жұртшы	Egyptian Vulture	<i>Neophron percnopterus</i>	EN	гн.
Черный гриф	Тақара	Cinereous Vulture	<i>Aegypius monachus</i>	NT	гн.
Степной лушь	Дала құлаалыны	Pallid Harrier	<i>Circus macrourus</i>	NT	гн.
Большой подорлик	Шанқылдақ қыран	Great Spotted Eagle	<i>Aquila clanga</i>	VU	гн.
Могильник	Қарақус	Imperial Eagle	<i>Aquila heliaca</i>	VU	гн.
Степная пустельга	Дала күйкенгайы	Lesser Kestrel	<i>Falco naumanni</i>	VU	гн.
Кобчик	Бөктергі	Red-footed Falcon	<i>Falco tvespertinus</i>	NT	гн.
Балобан	Ителгі	Saker Falcon	<i>Falco cherrug</i>	EN	гн.
Лаггар	Лаггар	Lagger Falcon	<i>Falco jugger</i>	NT	зал.

Стерх	Ақырна	Siberian Crane	Grus leucogeranus	CR	пр.
Коростель	Шәуқілдек	Common Crane	Grus grus	NT	ҒН.
Стрепет	Безгелдек	Little Bustard	Tetrax tetrax	NT	ҒН.
Дрофа	Дуалақ	Great Bustard	Otis tarda	VU	ҒН.
Дрофа-красотка	Жек дуалақ	Houbara Bustard	Chlamydotis undulata	VU	ҒН.
Кречетка	Тарақ	Sociable Lapwing	Vanellus gregarius	CR	ҒН.
Дупель	Манқы	Great Snipe	Gallinago media	NT	ҒН.
Азиатский бекасовидный веретенник	Тарбақ шығралақ	Asian Dowitcher	Limnodromus semipalmatus	NT	?
Большой веретенник	Үлкен шығралақ	Black-tailed Godwit	Limosa limosa	NT	ҒН.
Тонкокловый кроншнеп	Сүйір тұмсықты шалшықшы құс	Slender-billed Curlew	Numenius tenuirostris	CR	?
Большой кроншнеп	Үлкен шалшықшы	Eurasian Curlew	Numenius aquata	NT	ҒН.
Степная турушка	Дала қарақасы	Black-winged Pratincole	Glaucola nordmanni	NT	ҒН.
Реликтовая чайка	Қарамойлақ шағала, мойлақ немесе алақоз	Relict Gull	Larus relictus	VU	ҒН.
Бурай голубь	Қояр келтер	Pale-backed Pigeon	Columba eversmanni	VU	ҒН.
Сизоворонка	Қоққарға	European Roller	Coracias garrulus	NT	ҒН.
Вертевая камылевка	Үшқалақ айқабақ	Aquatic Warbler	Acrocephalus paludicola	VU	?
Большой чечан	Үлкен шақшақ	White-throated Bushchat	Saxicola insignis	VU	зал
Дубровник	Еменшіл сұлықеш	Yellow-breasted Bunting	Emberiza aureola	VU	ҒН.

138

139

Редкие и находящиеся под угрозой исчезновения виды птиц Казахстана - виды, занесенные в Красную Книгу РК (согласно Постановлению Правительства РК № 1034 от 31 октября 2006 года; в скобках указаны синонимы)

Сирек және жойылып кету қаупінде тұрған Қазақстан құстары – ҚР Қызыл кітапқа тіркелген түрлері (ҚР Үкіметінің 2006 жылғы 31 қазандағы №1034 Қаулысына сәйкес; жақша ішінде синонимдары көрсетілген)

1.	Розовый пеликан	Қызылт бiрқазан	White Pelican	Pelecanus onocrotalus
2.	Қудрявый пеликан	Бұйра бiрқазан	Dalmatian Pelican	Pelecanus crispus
3.	Желтая цапля	Сарықұтан	Squacco Heron	Ardeola ralloides
4.	Малая белая цапля	Кішкене аққұтан	Little Egret	Egretta garzetta
5.	Колпица	Жалбағай (қалбағай)	Eurasian Spoonbill	Platalea leucorodia
6.	Қаравайка	Қарабай	Glossy Ibis	Plegadis falcinellus
7.	Туркестанский белый аист	Түркістан ақ дегелегі	Turkessian White Stork	Ciconia ciconia asiatica
8.	Черный аист	Қара дегелек	Black Stork	Ciconia nigra
9.	Фламинго	Қоқиқаз	Greater Flamingo	Phoenicopterus roseus
10.	Гусь-пискулька (пискулька)	Шыңылдақ қаз	Lesser White-fronted Goose	Anser erythropus
11.	Гусь-сухонос (сухонос)	Құтұмсық қаз	Swan Goose	Cygnopsis cygnoides (Anser cygnoides)
12.	Крапивообразная казарка	Қызылжөме-аулы қарашақаз	Red-breasted Goose	Ruffibrentia ruficollis (Branta ruficollis)
13.	Лебедь-кликун	Сұңқылдақ ақсу	Whooper Swan	Cygnus cygnus
14.	Малый лебедь	Кіші ақсу	Tundra Swan	Cygnus bewickii
15.	Мраморный чирок	Мәрмер шүрегей	Marbled Teal	Anas angustirostris (Marmaronetta angustirostris)
16.	Белоглазая черныт	Алақоз қаралауырек	Ferruginous Duck	Aythya nyroca

17.	Горбоносый турпан	Денгүмсык турпан	White-winged Scoter	Melanitta deglandi
18.	Обыкновенный турпан	Қара турпан	Velvet Scoter	Melanitta fusca
19.	Савак	Ақбас үйрек	White-headed Duck	Oxyura leucocephala
20.	Скопа	Балықшы түйғын	Osprey	Pandion haliaetus
21.	Змеяд	Жыланшы қыран (жыланжегіш бүркіт)	Short-toed Snake-eagle	Circusetus gallicus
22.	Орел-карлик	Бақалтақ қыран	Booted Eagle	Aquila pennatus
23.	Степной орел	Дала қыраны	Steppe Eagle	Aquila nipalensis
24.	Мопильник	Қарақұс	Imperial Eagle	Aquila heliaca
25.	Беркут	Бүркіт	Golden Eagle	Aquila chrysaetos
26.	Орлан-блгохвост	Ақияқ сүбүркіт	Pallas's Fish-eagle	Haliaeetus leucorhphus
27.	Орлан-белохвост	Аққұйрықты сүбүркіт	White-tailed Eagle	Haliaeetus albicilla
28.	Бородач	Сақалғай, қозықұмай	Lammergeier	Gypsaetus barbatus
29.	Стервятник	Жұртшы	Egyptian Vulture	Neophron percnopterus
30.	Құмай	Құмай	Himalayan Vulture	Gyps himalayensis
31.	Қрекет	Ақсұңқар	Gyr Falcon	Falco rusticolus
32.	Балобан	Ителгі	Saker Falcon	Falco cherrug
33.	Шахин	Былдайық	Barbary Falcon	Falco pelegrinoides
34.	Сапсан	Лашан	Peregrine Falcon	Falco peregrinus
35.	Алтайский улар	Алтай ұлары	Altai Snowcock	Tetraoallus altaicus
36.	Стерх	Ақтырна	Siberian Crane	Grus leucogeranus
37.	Серый журавль	Тазтырна	Common Crane	Grus grus

140

141

38.	Журавль-красавка (красавка)	Ақбас тырна	Demoiselle Crane	Anthropoides virgo (Grus virgo)
39.	Султанка	Көмғаңдай	Purple Swamphen	Porphyrio porphyrio
40.	Дрофа	Дуалақ	Great Bustard	Otis tarda
41.	Стрепет	Безгедек	Little Bustard	Otis tetras (Tetrax tetras)
42.	Джек (дрофа-красотка)	Жек дуалақ	Houbara Bustard	Chamodyotis undulata
43.	Кречетка	Тарпақ	Sociable Lapwing	Chettusia gregaria (Vanellus gregarius)
44.	Серпоклюв	Ораққұмық	Ibisbill	Ibidorhyncha struthersii
45.	Кроншнеп-малотка	Кіші шалықшы құс	Little Curlew	Numenius minutus
46.	Тонкоклювый кроншнеп	Сүйір тұмсықты шалықшы құс	Slender-billed Curlew	Numenius tenuirostris
47.	Азиатский бекасовидный веретенник	Азиялық тарбан шығраалақ	Asian Dowitcher	Limnodromus semipalmamatus
48.	Черноголовый хохотун	Қарабас өгіз шағала	Pallas's Gull	Larus ichthyaeus
49.	Реликтовая чайка	Қарамойнақ шағала (мойнақ немесе алақоз)	Relict Gull	Larus relictus
50.	Чернобрюхий рябок	Қарабұзыр бұлдырық	Black-bellied Sandgrouse	Pterocles orientalis
51.	Белобрюхий рябок	Ақбұзыр бұлдырық	Pink-tailed Sandgrouse	Pterocles alchata
52.	Салжа	Ұбақ (қолантөс, қыққұйрық бұлдырық)	Pallas's Sandgrouse	Syrhaptes paradoxus
53.	Бурай голубь	Қоңыр кетгер	Pale-backed Pigeon	Columba eversmanni
54.	Флинн	Ү кі	Eurasian Eagle-owl	Bubo bubo
55.	Илийская саксаульная сойка	Іле жорға торғайы	Turkistan Ground-jay (ssp. ilensis)	Podoces panderi ilensis
56.	Сливя птица	Көкқұс	Blue Whistling-thrush	Myophonus caeruleus
57.	Большая чечевича	Үлкен құралыққұс	Great Rosefinch	Carpodacus rubicilla

Систематическое деление птиц Казахстана Қазақстан құстарының систематикалық бөлімді

КЛАСС ПТИЦЫ – AVES

Отряд Гагарообразные – Gaviiformes

Семейство Гагаровые – Gaviidae (гагары)

Отряд Поганкообразные – Podicipediformes

Семейство Поганковые – Podicipedidae (поганки)

Отряд Веслоногие – Pelecaniformes

Семейство Пеликановые – Pelecanidae (пеликаны)

Семейство Баклановые – Phalacrocoracidae (бакланы)

Отряд Аистообразные – Ciconiiformes

Семейство Цаплевые – Ardeidae (цапли, выпи)

Семейство Аистовые – Ciconiidae (аисты)

Отряд Фламингообразные – Phoenicopteriformes

Семейство Фламинговые – Phoenicopteridae (фламинго)

Отряд Гусеобразные – Anseriformes

Семейство Утиные – Anatidae (казарки, гуси, лебеди, крохали, земляные, речные и нырковые утки)

Отряд Соколообразные – Falconiformes

Семейство Скопиные – Pandionidae (скопа)

Семейство Ястребиные – Accipitridae (осоеды, коршун, луни, ястребы, канюки, орлы, орланы, грифы)

Семейство Соколиные – Falconidae (сокола)

Отряд Курообразные – Galliformes

Семейство Тетеревиные – Tetraonidae (тетерев, глухарь, рябчик, белая куропатка)

Семейство Фазановые – Phasianidae (куропатки, улары, кеклик, перепел, фазан)

Отряд Журавлеобразные – Gruiformes

Семейство Журавлиные – Gruidae (журавли)

Семейство Пастушковые – Rallidae (погоныши, пастушок, коростель, камышница, лысуха)

Семейство Дрофиные – Otidae (дрофа, джек, стрепет)

Отряд Ржанкообразные – Charadriiformes

Семейство Авдотковые – Burhinidae (авдотка)

Семейство Ржанковые – Charadriidae (ржанки, зуйки, хрустан, кречетка, чибис, камнешарка)

Семейство Шилоклювковые – Recurvirostridae (шилоклювка, ходулочник)

Семейство Кулики-сороки – Haematopodidae (кулик-сорока, серпоклюв)

Семейство Бекасовые – Scolopacidae (улиты, мордунка, плавунчики, турухтан, песочники, гаршнеп, бекасы, дупели, вальдшнеп, кроншнепы, веретенники)

Семейство Тиркушковые – Glareolidae (тиркушки)

Семейство Поморниковые – Stercorariidae (поморник)

Семейство Чайковые – Laridae (чайки, крачки)

Отряд Рябкообразные – Pteroclidiformes

Семейство Рябковые – Pteroclididae (рябки, саджа)

Отряд Голубеобразные – Columbiformes

Семейство Голубиные – Columbidae (голуби, горлицы)

Отряд Кукушкообразные – Cuculiformes

Семейство Кукушковые – Cuculidae (кукушки)

Отряд Собообразные – Strigiformes

Семейство Совиные – Strigidae (филин, совы, неасыты, сычи)

Отряд Козодоеобразные – Caprimulgiformes

Семейство Козодоевые – Caprimulgidae (козодои)

Отряд Стрижеобразные – Apodiformes

Семейство Стрижиные – Apodidae (стрижи)

Отряд Ракшеобразные – Coraciiformes

Семейство Сизоворонковые – Coraciidae (сизоворонка)

Семейство Зимородковые – Alcedinidae (зимородок)

Семейство Шурковые – Meropidae (шурки)

Отряд Удодообразные – Upuriformes

Семейство Удодовые – Upuridae (удод)

Отряд Дятлообразные – Piciformes

Семейство Дятловые – Picidae (дятлы, вертишейка)

Отряд Воробьинообразные – Passeriformes

Семейство Ласточковые – Hirundinidae (ласточки)

Семейство Жаворонковые – Alaudidae (жаворонки)

Семейство Трясогузковые – Motacillidae (трясогузки, коньки)

Семейство Сорокопутовые – Laniidae (сорокопуть)

Семейство Иволговые – Oriolidae (иволга)

Семейство Скворцовые – Sturnidae (скворцы, майна)

Семейство Вороновые – Corvidae (вороны, вороны, галки, сорока, кедровка, сойки, клушица)

Семейство Свиристелевые – Bombycillidae (свиристель)

Семейство Оляжковые – Cinclidae (оляпки)

Семейство Крапивниковые – Troglodytidae (крапивник)

Семейство Завирушковые – Prunellidae (завирушки)

Семейство Славковые – Sylviidae (славки, камышевки, сверчки, бормотушки, пеночки, широкохвостка)

Семейство Корольковые – Regulidae (корольки, расписная синичка)

Семейство Мухоловковые – Muscipidae (мухоловки)

Семейство Дроздовые – Turdidae (дрозды, каменки, чеканы, горихвостки, соловьи, зарянка, варакушка, синяя птица)

Семейство Суторовые – Paradoxornithidae (усатка)

Семейство Длиннохвостые синицы – Aegithalidae (ополовник)

Семейство Ремезовые – Remizidae (ремезы)

Семейство Синицевые – Paridae (синицы)

Семейство Поползневые – Sittidae (поползни, стенолаз)

Семейство Пищуховые – Certhidae (пищухи)

Семейство Ткачковые – Ploceidae (воробы, снежный выюрок)

Семейство Вьюрковые – Fringillidae (вьюрки, щеглы, чечетки, снегيري, чечевицы, клесты, дубоносы, шур, зеленушка, зяблик, чиж)

Семейство Овсянковые – Emberizidae (овсянки, пуночка, подорожник).

Указатель русских названий птиц

Алтайский улар	116	Домовый сыч	62
Альпийская галка	120	Дрофа	54
Арчовая чечевица	133	Дрофа-красотка	55
Арчовый дубонос	134	Дубровник	108
Балобан	115	Дупель	80
Бекас	28	Европейский жулан	70
Белая трясогузка	140	Желтая трясогузка	38
Белоглазая чернеть	18	Желтоголовая трясогузка	38
Белоголовый сип	113	Желтоголовый королек	94
Белокрылая крачка	35	Желчная овсянка	74
Белокрылый жаворонок	67	Зеленая шурка	65
Белолобый гусь	7	Зеленушка	102
Береговая ласточка	37	Золотистая шурка	65
Беркут	114	Зяблик	101
Болотная сова	84	Иволга	88
Болотный лунь	22	Каменка-плешанка	127
Большая белая цапля	4	Кеклик	117
Большая поганка	1	Клест-еловик	105
Большая синица	145	Клушица	120
Большой баклан	3	Кобчик	48
Большой веретенник	29	Кольчатая горлица	137
Большой кроншнеп	59	Коноплянка	104
Большой пестрый дятел	85	Коростель	52
Большой подорлик	77	Крапивник	122
Большой скалистый по- ползень	130	Красавка	51
Бородач	110	Краснозобая казарка	10
Бурая оляпка	121	Красноносый нырок	16
Бурый голубь	61	Красноспинная горихвостка	126
Вяхирь	81	Красношапочный выюрок	131
Галка	143	Кречетка	56
Гималайский выюрок	132	Кряква	13
Гималайский улар	116	Кудрявый пеликан	2
Голубая чернеть	17	Кумай	113
Горная овсянка	135	Курганник	43
Горная трясогузка	119	Лебедь-кликун	6
Грач	90	Лебедь-шипун	6
Гусь-сухонос	9	Лесной конек	86
Деревенская ласточка	139	Луговая тиркушка	30
Деряба	98	Лысуха	24
Домовый воробей	146	Майна	142
		Малая горлица	138

Малый зуек	25	Сизый голубь	136
Маскированная трясогузка	140	Синий каменный дрозд	128
Могильник	45	Синяя птица	129
Московка	100	Славка-завирушка	92
Мраморный чирок	15	Снегирь	107
Обыкновенная каменка	73	Сорока	89
Обыкновенная кукушка	82	Сплюшка	83
Обыкновенная оляпка	121	Степная пустельга	46
Обыкновенная пустельга	47	Степная тиркушка	30
Обыкновенная чечевица	106	Степной лунь	42
Обыкновенный зимородок	36	Степной орел	44
Обыкновенный козодой	63	Стервятник	111
Обыкновенный скворец	141	Стерх	23
Обыкновенный соловей	97	Стрепет	53
Обыкновенный щегол	103	Тетерев	79
Огарь	11	Тетеревятник	76
Озерная чайка	32	Тонкоклювый кроншнеп	58
Ополовник	99	Тростниковая камышевка	39
Орлан-белохвост	21	Тростниковая овсянка	41
Орлан-долгохвост	20	Туркестанский жулан	70
Пеганка	11	Удод	66
Пеночка-теньковка	93	Усатая синица	40
Перепел	50	Ушастая сова	84
Перепелятник	76	Ходулочник	26
Пискулька	7	Хохотунья	33
Полевой воробей	147	Чеглок	78
Полевой жаворонок	69	Черная ворона	91
Райская мухоловка	95	Чернобрюхий рябок	60
Расписная синичка	124	Черноголовая трясогузка	38
Реликтовая чайка	31	Черноголовый чекан	72
Речная крачка	34	Черногорлая завирушка	123
Розовый пеликан	2	Черногрудая красношейка	125
Розовый скворец	71	Чернолобый сорокопут	87
Савка	19	Черный аист	109
Седоголовый щегол	103	Черный гриф	112
Серая ворона	91	Черный дрозд	144
Серая куропатка	49	Черный жаворонок	68
Серая мухоловка	96	Черный коршун	75
Серая цапля	5	Черный стриж	118
Серый гусь	8	Чибис	57
Серый журавль	23	Чирок-свистунок	12
Сизоворонка	64	Шилоклювка	27
		Широконоска	14
		Южный соловей	97

Құстардың қазақша атауларының көрсеткіші

Ақ тырна	23	Жар қарлығашы	37
Ақбас құмай	113	Жасыл боздақ	65
Ақбас тырна	51	Жасыл туылжық	102
Ақбас үйрек	19	Жасылбас тағанақ	70
Аққанат қаркылдақ	35	Жаурауық	101
Аққанат бозторғай	67	Жауторғай	147
Аққұйрықты субүркіті	21	Жиек дуадақ	55
Ақмаңдай қаз	7	Жорға дуадақ	55
Ақтұмсық қарға	90	Жұмақ шыбыншы	95
Ақшыл қанат сайрауық	98	Жұртшы	111
Ала қараторғай	71	Зымыран	36
Ала қарға	91	Италаказ	11
Алакөз сүңгуір	18	Ителгі	115
Алтай ұлары	116	Кәдімгі көкек	82
Арша ементұмсығы	134	Кәдімгі күйкентай	47
Арша қунақ	132	Кәдімгі құралай	106
Арша құралайы	133	Кәдімгі бұлбұл	97
Аршашыл қунақ	132	Кәдімгі пайыз	103
Әсем шымшық	124	Кәдімгі суықторғай	107
Байғыз	62	Кәдімгі тасшымшық	73
Барылдауық үйрек	13	Кәдімгі тентекқұс	63
Батпақ жапалақ	84	Кәдімгі шақшақай	73
Бәбісек	66	Кезқұйрық шымшық	99
Безгелдек	53	Кезқұйрықты субүркіті	20
Бізтұмсық	27	Кекілік	117
Боз сандуғаш	92	Кіші тағанақ	87
Бозбас пайыз	103	Кіші түркептер	138
Бөдене	50	Көк кептер	136
Бөктергі	48	Көк сайрауық	128
Бүркіт	114	Көк сүңгуір	17
Бұйра бірқазан	2	Көкала қаратамақ	38
Гималай ұлары	116	Көкқарға	64
Дала қарақасы	30	Көкқұс	129
Дала күйкентайы	46	Көкқұтан	5
Дала құладыны	42	Көл шағаласы	32
Дала қыраны	44	Қамыс айқабағы	39
Дуадақ	54	Қамыс сұлыкеші	41
Дыркептер	81	Қара бозторғай	68
Еменшіл сұлыкеш	108	Қара дегелек	109
Жағалтай	78	Қара қарға	91
Жалпақтұмсық үйрек	14	Қара қаркылдақ	35

Қара кезқұйрық	75	Нәзіктұмсық шалшықшы	58
Қара сайрауық	144	Оңтүстік бұлбұлы	97
Қара ұзынқанат қарлығаш	118	Орман жадырағы	86
Қарабас қаратамақ	38	Отқұйрық	126
Қарабас шақшақ	72	Отүйрек	11
Қарабауыр бұлдырық	60	Өгізшағала	33
Қаракұс	45	Өзен қаркылдағы	34
Қарамойын торғай	140	Саз құладыны	22
Қаратамақ содырғы	123	Сақалтай	110
Қаратамақ торғай	140	Сақиналы түркептер	137
Қараторғай	141	Сарғалдақ	88
Қаратөс бұлбұл	125	Сарғалдақ сарыторғай	74
Қаршыға	76	Сарғалдақ сұлыкеш	74
Қасқа тасшымшық	127	Сары бас қаратамақ	38
Қасқа шақшақай	127	Сары боздақ	65
Қасқалдақ	24	Сары қаратамақ	38
Қоңыр қаз	8	Сарыбас шөже	94
Қоңыр кептер	61	Сарыбауыр шымшық	145
Қоңыр сушылқара	121	Сарыжағал қараторғай	142
Құлақты жапалақ	84	Сарытұмсық шауқарға	120
Құмай	113	Сауысқан	89
Құр	79	Саяшыл сарыкас	93
Қызғылт бірқазан	2	Сушылқара	121
Қызғыш	57	Сұнқылдақ аққу	6
Қызыл тұмсық шауқарға	120	Сұр қаз	8
Қызылжемсаулы карашақаз	10	Сұр шіл	49
Қызылжон қызылқұйрық	126	Сұр шыбыншы	96
Қызылқұйрық тағанақ	70	Сұрқарлығаш	118
Қызылтелпекті қунақ	131	Сыбырлақ аққу	6
Қызылтұмсық сүңгуір	16	Таған	90
Қылғытпа сайрауық	98	Тазқара	112
Қырғи	76	Тазтырна	23
Қыстау қарлығашы	139	Тарбақ ырғалақ	29
Қытай қазы	9	Тарғақ	56
Маңқы	80	Тау сұлыкеші	135
Маубас жапалақ	83	Тау шақшақайы	119
Мәрмәр шүрегей	15	Таукүдірет	28
Мойнақ шағала	31	Тілеміш	43
Мұртты шымшық	40	Түз бозторғайы	69
Мысықторғай	88	Үй торғайы	46
Наурызек	140	Үлкен аққұтан	4
		Үлкен көк шымшық	145
		Үлкен көктеке	130

Үлкен суқұзғыны	3	Шаңқылдақ қыран	77
Үлкен сұқсыр	1	Шаушүрлдек	25
Үлкен шалшықшы	59	Шәкілдек	52
Үлкен шұбар тоқылдақ	85	Шикылдақ қаз	7
Үлкен шырғалақ	29	Шоңойнақ	104
Үңгірек	122	Шөре шымшық	100
Ұзақ	143	Шыршашыл қайшыауыз	105
Ұзынсирақ балшықшы	26	Ысылдақ шүрегей	12
Шабындық қарақасы	30		

Указатель английских названий птиц

Asian Paradise-flycatcher	95	Common Starling	141
Barn Swallow	139	Common Stonechat	72
Bearded Parrotbill	40	Common Swift	118
Black Grouse	79	Common Teal	12
Black Kite	75	Common Tern	34
Black Lark	68	Common Wood-pigeon	81
Black Stork	109	Corncrake	52
Black-bellied Sandgrouse	60	Dalmatian Pelican	2
Black-billed Magpie	89	Demoiselle Crane	51
Black-headed Gull	32	Eastern Imperial Eagle	45
Black-tailed Godwit	29	Eastern Rock-nuthatch	130
Black-throated Accentor	123	Egyptian Vulture	111
Black-winged Pratincole	30	Eurasian Blackbird	144
Black-winged Stilt	26	Eurasian Bullfinch	107
Blue Rock-thrush	128	Eurasian Chaffinch	101
Blue Whistling-thrush	129	Eurasian Collared-dove	137
Chukar	117	Eurasian Curlew	59
Cinereous Vulture	112	Eurasian Golden Oriole	88
Coal Tit	100	Eurasian Hobby	78
Common Chiffchaff	93	Eurasian Hoopoe	66
Common Coot	24	Eurasian Jackdaw	143
Common Crane	23	Eurasian Linnet	104
Common Cuckoo	82	Eurasian Nightjar	63
Common Kestrel	47	Eurasian Reed Warbler	39
Common Kingfisher	36	Eurasian Skylark	69
Common Myna	142	Eurasian Sparrowhawk	76
Common Pochard	17	Eurasian Tree Sparrow	147
Common Quail	50	European Bee-eater	65
Common Rosefinch	106	European Goldfinch	103
Common Scops-owl	83	European Greenfinch	102
Common Shelduck	11	European Roller	64
Common Snipe	28	Ferruginous Duck	18

Fire-fronted Serin	131	Pallid Harrier	42
Goldcrest	94	Pied Avocet	27
Golden Eagle	114	Pied Wheatear	127
Great Bustard	54	Plain Mountain-finch	132
Great Cormorant	3	Red Crossbill	105
Great Crested Grebe	1	Red-breasted Goose	10
Great Egret	4	Red-crested Pochard	16
Great Snipe	80	Red-footed Falcon	48
Great Spotted Eagle	77	Red-headed Bunting	74
Great Spotted Woodpecker	85	Red-mantled Rosefinch	133
Great Tit	145	Reed Bunting	41
Grey Heron	5	Relict Gull	31
Grey Partridge	49	Rock Bunting	135
Grey Wagtail	119	Rock Pigeon	136
Greylag Goose	8	Rook	90
Himalayan Snowcock	116	Rosy Starling	71
Himalayan Vulture	113	Rufous-backed Redstart	126
Hooded Crow	91	Saker Falcon	115
Houbara Bustard	55	Sand Martin	37
House Sparrow	146	Siberian Crane	23
Lammergeier	110	Slender-billed Curlew	58
Laughing Dove	138	Sociable Lapwing	56
Lesser Grey Shrike	87	Spotted Flycatcher	96
Lesser Kestrel	46	Steppe Eagle	44
Lesser White-fronted Goose	7	Swan Goose	9
Lesser Whitethroat	92	Thrush Nightingale	97
Little Bustard	53	Tree Pipit	86
Little Owl	62	Turkestan Shrike	70
Little Ringed Plover	25	White Wagtail	140
Long-eared Owl	84	White-browed Tit-warbler	124
Long-legged Buzzard	43	White-headed Duck	19
Long-tailed Tit	99	White-tailed Eagle	21
Mallard	13	White-tailed Rubythroat	125
Marbled Teal	15	White-throated Dipper	121
Marsh Harrier	22	White-winged Grosbeak	134
Mistle Thrush	98	White-winged Lark	67
Mute Swan	6	White-winged Tern	35
Northern Lapwing	57	Winter Wren	122
Northern Shoveler	14	Yellow Wagtail	38
Northern Wheatear	73	Yellow-billed Chough	120
Pale-backed Pigeon	61	Yellow-breasted Bunting	108
Pallas's Fish-eagle	20	Yellow-legged Gull	33

Указатель латинских названий птиц

Accipiter gentilis	76	Ciconia nigra	109	Himantopus himantopus	26	Panurus biarmicus	40
Accipiter nisus	76	Cinclus cinclus	121	Hirundo rustica	139	Parus ater	100
Acridotheres tristis	142	Cinclus pallasii	121	Lanius collurio	70	Parus major	145
Acrocephalus scirpaceus	39	Circus aeruginosus	22	Lanius minor	87	Passer domesticus	146
Aegithalos caudatus	99	Circus macrourus	42	Lanius phoenicuroides	70	Passer montanus	147
Aegyptius monachus	112	Columba eversmanni	61	Larus cachinnans	33	Pelecanus crispus	2
Alauda arvensis	69	Columba livia	136	Larus relictus	31	Pelecanus onocrotalus	2
Alcedo atthis	36	Columba palumbus	81	Larus ridibundus	32	Perdix perdix	49
Alectoris chukar	117	Coracias garrulus	64	Leptopoeile sophiae	124	Phalacrocorax carbo	3
Anas clypeata	14	Corvus cornix	91	Leucosticte nemoricola	132	Phoenicurus erythronotus	126
Anas crecca	12	Corvus corone	91	Limosa limosa	29	Phylloscopus collybita	93
Anas platyrhynchos	13	Corvus frugilegus	90	Loxia curvirostra	105	Pica pica	89
Anser albifrons	7	Corvus monedula	143	Luscinia luscinia	97	Podiceps cristatus	1
Anser anser	8	Coturnix coturnix	50	Luscinia megarhynchos	97	Prunella atrogularis	123
Anser cygnoides	9	Crex crex	52	Luscinia pectoralis	125	Pterocles orientalis	60
Anser erythropus	7	Cuculus canorus	82	Marmaronetta angustirostris	15	Pyrrhocorax graculus	120
Anthus trivialis	86	Cygnus cygnus	6	Melanocorypha leucoptera	67	Pyrrhocorax pyrrhocorax	120
Apus apus	118	Cygnus olor	6	Melanocorypha yeltoniensis	68	Pyrrhula pyrrhula	107
Aquila chrysaetos	114	Dendrocopos major	85	Merops apiaster	65	Recurvirostra avosetta	27
Aquila clanga	77	Emberiza aureola	108	Merops persicus	65	Regulus regulus	94
Aquila heliaca	45	Emberiza bruniceps	74	Milvus migrans	75	Riparia riparia	37
Aquila nipalensis	44	Emberiza cia	135	Monticola solitarius	128	Saxicola torquata	72
Ardea cinerea	5	Emberiza shoeniclus	41	Motacilla alba	140	Serinus pusillus	131
Asio flammeus	84	Falco cherrug	115	Motacilla cinerea	119	Sitta tephronota	130
Asio otus	84	Falco naumanni	46	Motacilla feldegg	38	Sterna hirundo	34
Athene noctua	62	Falco subbuteo	78	Motacilla flava	38	Streptopelia decaocto	137
Aythya ferina	17	Falco tinnunculus	47	Motacilla personata	140	Streptopelia senegalensis	138
Aythya nyroca	18	Falco vesperinus	48	Motacilla citreola	38	Sturnus roseus	71
Branta ruficollis	10	Fringilla coelebs	101	Muscicapa striata	96	Sturnus vulgaris	141
Buteo rufinus	43	Fulica atra	24	Mycerobas carnipes	134	Sylvia curruca	92
Caprimulgus europaeus	63	Gallinago gallinago	28	Myiophonus caeruleus	129	Tadorna ferruginea	11
Carduelis caniceps	103	Gallinago media	80	Neophron percnopterus	111	Tadorna tadorna	11
Carduelis cannabina	104	Glareola nordmanni	30	Netta rufina	16	Terpsiphone paradisi	95
Carduelis carduelis	103	Glareola pratincola	30	Numenius arquata	59	Tetrao tetrix	79
Carduelis chloris	102	Grus grus	23	Numenius tenuirostris	58	Tetraogallus altaicus	116
Carpodacus erythrinus	106	Grus leucogeranus	23	Oenanthe oenanthe	73	Tetraogallus himalayensis	116
Carpodacus rhodochlamys	133	Grus virgo	51	Oenanthe pleschanka	127	Tetrax tetrax	53
Casmerodius albus	4	Gypaetus barbatus	110	Oriolus oriolus	88	Troglodytes troglodytes	122
Charadrius dubius	25	Gyps fulvus	113	Otis tarda	54	Turdus merula	144
Chlamydotis undulata	55	Gyps himalayensis	113	Oxyura leucocephala	19	Turdus viscivorus	98
Chlidonias leucopterus	35	Haliaeetus albicilla	21			Upupa epops	66
		Haliaeetus leucoryphus	20			Vanellus gregarius	56
						Vanellus vanellus	57

Рекомендуемая литература

Усынылатын әдебиет

Беме Р.Л., Кузнецов А.А. Птицы лесов и гор СССР: Полевой определитель. Кн. для учителей. – 2-е изд. М., 1981. – 223 с.

Беме Р.Л., Кузнецов А.А. Птицы открытых и околородных пространств СССР: Полевой определитель. Кн. для учителей. – М., 1983. – 176 с.

Второв П.П., Дроздов Н.Н. Определитель птиц фауны СССР: пособие для учителей. – М., 1980. – 256 с.

Гаврилов Э.И. Фауна и распространение птиц Казахстана. – Алматы, 1999. – 198 с.

Гаврилов Э.И. Справочник по птицам Республики Казахстан (названия, распространение, численность). – Алматы, 2000. – 173 с.

Иванов А.И., Штегман Б.К. Краткий определитель птиц СССР. – Л., 1978. – 560 с.

Ильичев В.Д., Карташев Н.Н., Шилов И.А. Общая орнитология. – М., 1982. 464 с.

Исследования по ключевым орнитологическим территориям в Казахстане и Средней Азии. Ред. Складенко С.Л. – Алматы, 2006. – 227 с.

Казахстанский орнитологический бюллетень 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007. Ред. Белялов О.В., Ковшарь В.А. – Алматы, 2002-2008.

Как наблюдать за птицами или как стать хорошим бёрдочером. Ред. Складенко С.Л., Хроков В.В. – Алматы, 2008. – 28 с.

Карташев Н.Н. Систематика птиц. – М., 1974. – 367 с.

Ключевые орнитологические территории Казахстана. Ред. Складенко С.Л., Уэлш Д.Р., Бромбахер М. – Алматы, 2008. – 318 с.

Ковшарь А.Ф. Поговорим о птицах. – Алма-Ата, 1985. – 109 с.

Ковшарь А.Ф. Певчие птицы. – Алма-Ата, 1983. – 280 с.

Ковшарь А.Ф. Мир птиц Казахстана. – Алма-Ата, 1988. – 272 с.

Ковшарь А.Ф., Ковшарь В.А. Птицы Казахстана и сопредельных территорий. Библиографический указатель (1850-2000). – Алма-Ата, 2000. – 552 с.

Ковшарь А.Ф., Ковшарь В.А. Птицы. Школьная энциклопедия (Серия «Животные Казахстана»). – Алматы, 2006. – 312 с.

Красная книга Казахстана Т.1. Животные, ч.1. Позвоночные. 3-е изд. Ред. Ковшарь А.Ф. – Алматы, 1996. – 326 с.

Кузнецов Б.А. Определитель позвоночных животных фауны СССР (в 3-х частях). Пособие для учителей. Ч. 2. Птицы. – М., 1974. 286 с.

Михеев А.В. Перелеты птиц. – М., 1971. – 208 с.

Михеев А.В. Определитель птичьих гнезд.– Изд-е 3-е. М., 1975. – 171 с.

Птицы Казахстана. Ред. Долгушин И.А., Корелов М.Н., Ковшарь А.Ф. Т.1-5. – Алма-Ата, 1960, 1962, 1970, 1972, 1974.

Птицы Советского Союза. В 6 томах. Ред. Дементьев Г.П., Гладков Н.А. – М., 1951-1954.

Птицы Средней Азии (в 5 томах). Т. 1. Ред. Рустамов А.К., Ковшарь А.Ф. – Алматы, 2007. – 574 с.

Птицы СССР. История изучения. Гагары, поганки, трубноносые. Ред. Ильичев В.Д., Флинт В.Е. – М., 1982. – 446 с.

Птицы СССР. Курообразные, журавлеобразные. Ред. Потапов Р.Л., Флинт В.Е. – Л., 1987. – 528 с.

Птицы СССР. Чайковые. Ред. Ильичев В.Д., Зубакин В.А. – М., 1988. 415 с.

Птицы [СССР] России и сопредельных регионов. Рябкообразные. Голубеобразные. Кукушкообразные. Согообразные. Ред. Приклонский С.Г. – М., 1993. – 398 с.

Рябицев В.К. Птицы Урала, Приуралья и Западной Сибири. - Екатеринбург, 2002. - 608 с.

Степанян Л.С. Состав и распределение птиц фауны СССР: Неворобьиные. - М., 1975. - 370 с.

Степанян Л.С. Состав и распределение птиц фауны СССР: Воробьинообразные. - М., 1978. - 390 с.

Степанян Л.С. Конспект орнитологической фауны СССР. - М., 1990. - 726 с.

Флинт В.Е., Беме Р.Л., Костин Ю.В., Кузнецов А.А. Птицы СССР (из серии: Справочники-определители географа и путешественника). – М., 1968. - 637 с.

Хроков В.В., Кошелев А.И. Птицы озер и болот. - Алма-Ата, 1989. - 271 с.

BirdLife International. The BirdLife checklist of the birds of the world with conservation status and taxonomic sources. Version 0. - www.birdlife.org/datazone/species/taxonomy. – 2007.

Svensson L., Grant P.J., Mullarney K., Zetterstrom D. Bird Guide. – London, Collins, 1999-2006. – 400 p.

Ассоциация сохранения биоразнообразия Казахстана

Ассоциация «Ассоциация сохранения биоразнообразия Казахстана» (АСБК) – объединение негосударственных некоммерческих юридических лиц, работающих в сфере сохранения биоразнообразия Казахстана. АСБК создана в 2002 г., зарегистрирована в Департаменте юстиции г. Алматы 30 апреля 2004 г. В АСБК, как учредители, вошли три НПО: Общество любителей птиц «Ремез» (г. Алматы), Союз охраны птиц Казахстана (г. Алматы) и Общественный центр охраны дикой природы «Арлан» (г. Караганда). В конце 2004 г. в АСБК вступили еще два НПО: Общественная экологическая организация «Наурызум» (г. Костанай) и Общественное объединение «Родник» (с. Коргалжын Акмолинской области).

Цель деятельности АСБК – устойчивое сохранение разнообразия животного мира на научной основе, развитие с этой целью партнерства с национальными и международными государственными и негосударственными организациями, местных инициатив; содействие в подготовке кадров для природоохранной деятельности.

АСБК выполнила и выполняет ряд проектов природоохранной и научной направленности: «Ключевые орнитологические территории», «Кречетка – выяснение факторов, вызывающих сокращение численности глобально угрожаемого вида», «Алтын Дала – сохранение степных биоценозов», «Сохранение пилотных ключевых орнитологических территорий (ИВА) с участием студентов и местных сообществ» и др.

В 2007-2008 гг. Ассоциацией в 6 ВУЗах – в Астане, Караганде, Костаная, Петропавловске, Семипалатинске и Усть-Каменогорске – организованы, при активном участии преподавателей, клубы бевочеров («birdwatchers», или «наблюдателей птиц»). Для студентов АСБК проводит тренинги, клубы обеспечиваются оборудованием, литературой и т.п.

АСБК сотрудничает с другими общественными, а также государственными и международными организациями, в том числе с Комитетом лесного и охотничьего хозяйства Министерства сельского хозяйства РК, Международным союзом охраны птиц (BirdLife International), Королевским Обществом Защиты Птиц (RSPB, Великобритания), ПРООН и другими, и готова к совместной работе по сохранению природы и животного мира Казахстана со всеми, кто разделяет ее цели.

“Қазақстанның биоалуантүрлілігін сақтау Ассоциациясы” (ҚБСА) - Қазақстанның биоалуантүрлілігін сақтау саласында жұмыс жасайтын үкіметтік және коммерциялық емес заңды тұлғалардың бірлесті. ҚБСА 2002 жылы құрылған, Алматы қаласының әділет Департаментінде 30 сәуір 2004 ж. тіркелген. ҚБСА-ға, құрылтайшы ретінде, үш YEҰ (НПО): “Ремез” құстарды зерттеу Қоғамы (Алматы қ.), Қазақстанның құстарды қорғау Одағы (Алматы қ.) және “Арлан” тылсым табиғатты қорғаудың қоғамдық Орталығы (Қарағанды қ.) енді. 2004-ші жылдың аяғында ҚБСА-ға тағы да екі YEҰ: “Наурызым” қоғамдық экологиялық ұйымы (Костанай қ.) және “Родник” қоғамдық Бірлестігі (Қоргалжын ауылы, Акмола облысы) кірді.

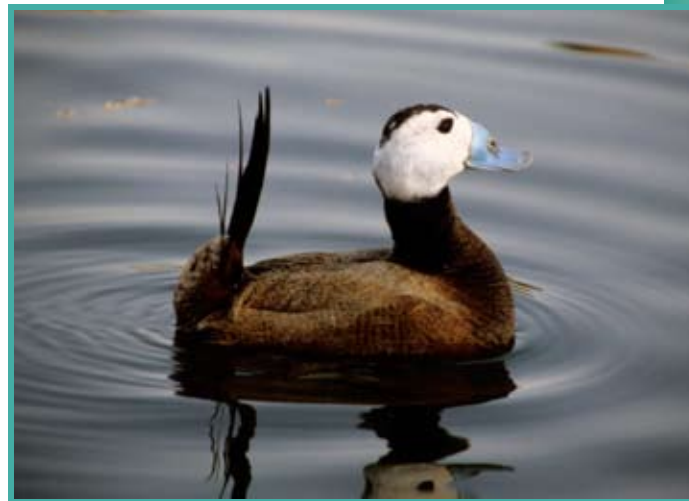
ҚБСА қызметінің мақсаты – жануарлар әлемінің биоалуантүрлілігін ғылыми негізде тұрақты сақтау, осы мақсатта ұлттық және халықаралық

мемлекеттік және мемлекеттік емес ұйымдармен, жергілікті ынталылармен әріптестікті дамыту; табиғат қорғау қызметі үшін кадрларды дайындауға көмектесу.

ҚБСА табиғат қорғау және ғылыми бағыттағы бірнеше жобаларды: “Маңызды орнитологиялық территориялар”, “Тарғақ – ғалымдық қауып төнуші түрдің санының қысқаруына әсер ететін факторларды анықтау”, “Алтын Дала - далалық биоценоздарды сақтау”, “Студенттермен жергілікті қауымдастықтардың қатысуымен жолашар (пилотный) маңызды орнитологиялық территорияларды (MOT-IBA) сақтау” және басқаларын орындады және орындауда.

2007-2008 жылдары Ассоциация 6 ЖОО-да - Астана, Қарағанды, Костанай, Петропавл, Семей және Өскеменде – оқытушылардың белсене қатысуымен құстарды бақылаушылар (бевочерлер) клубтарын ұйымдастырды. Студенттер үшін ҚБСА оқу жаттығуларын (тренингер) өткізеді, клубтар құрал-жабдықтармен, әдебиеттермен және т.б. қамтамасыз етіледі.

ҚБСА басқа да қоғамдық, сонымен қатар мемлекеттік және халықаралық ұйымдармен, соның ішінде ҚР ауылшаруашылығы Министірлігінің орман және аңшылық шаруашылығы Комитетімен, Халықаралық құстарды қорғау Одағымен (BirdLife International), Құстарды қорғау Корольдік Қоғамымен (RSPB, Ұлыбритания), БҰҰ-ң Даму Бағдарламасымен (ПРООН) және басқаларымен бірлесіп жұмыс жасайды, сол сияқты Қазақстанның жануарлар әлемі мен табиғатын сақтау бойынша Ассоциация мақсатын қолдайтын барлықтармен жұмыс жасауға дайын.

Республика Казахстан, Алматы, 050043, Орбита-1, дом 40, оф. 203
Тел/факс +7 727 2203877
office@acbk.kz

Қазақстан Республикасы, Алматы қ., 050043, Орбита –1, 40 үй, оф. 203
Тел/факс + 7 727 2203877
office@acbk.kz.

Фотографии:

На обложке, сверху вниз:

Белокрылый жаворонок © М.А. Кошкин, АСБК

Белокрылая крачка © М.А. Кошкин, АСБК

Пискулька © И. Ойен

Шилокловка © М.А. Кошкин, АСБК

Кумай © С.Л. Скляренко, АСБК

Фонот: пустыня Сексеудала у гор Майжарылган, Жамбылская обл.

© С.Л. Скляренко, АСБК

Стр. 1, сверху вниз:

Кречетка © М.А. Кошкин, АСБК

Хохотунья © И.В. Карякин

Молодой степной лунь © С. Дерелиев

Красавки © И.Э. Смелянский

Кудрявый пеликан © И.В. Карякин

Стр. 5. Птенцы курганника © С.Л. Скляренко, АСБК

Стр. 7. Ходулочник © М.А. Кошкин, АСБК

Стр. 8. Наблюдатели птиц в высокогорье Заилийского Алатау © С.Л. Скляренко, АСБК

Стр. 9. Степная тиркушка © М.А. Кошкин, АСБК

Стр. 10. Морской голубок © М.А. Кошкин, АСБК

Стр. 11. Сняряжение орнитолога © С.Л. Скляренко, АСБК

Стр. 12. Топарские озера в Южном Прибалхашье © С.Л. Скляренко, АСБК

Стр. 13. Дельта р. Или © О.В. Белялов

Стр. 14. Зимующие лебеди-шипуны, хохлатые чернети, сизые чайки и др. на Каспии © О.В. Белялов

Стр. 15. Розовые пеликаны, большие бакланы в дельте р. Тентек, Алакольский заповедник © Н.Н. Березовиков

Стр. 34. Сорбулакская система озер, Алматинская обл. © С.Л. Скляренко, АСБК

Стр. 44. Степь Жусандала, Алматинская обл. © С.Л. Скляренко, АСБК

Стр. 45. Саксаульники Андасайского заказника © С.Л. Скляренко, АСБК

Стр. 46. Гнездо степного орла в Казахском мелкосопочнике © И.Э. Смелянский

Стр. 47. Красавка © М.А. Кошкин, АСБК

Стр. 71. Семипалатинские боры © А.С. Левин

Стр. 94. Кеклик © И.В. Карякин

Стр. 95. Чарынский каньон в хребте Торайгыр © С.Л. Скляренко, АСБК

Стр. 96. Горы Актау на п-ове Мангышлак © И.В. Карякин

Стр. 97. Большое Алматинское озеро в Заилийском Алатау © С.Л. Скляренко, АСБК

Стр. 102. Низкогорья Хантау, Жамбылская обл. © С.Л. Скляренко, АСБК

Стр. 116-117. Верховья ущ. Проходное, Заилийский Алатау © С.Л. Скляренко, АСБК

Стр. 118. Алматы

Стр. 119. Гнездо деревенской ласточки © С.В. Стариков

Стр. 130. Птенцы филина © И.В. Карякин

Стр. 132. Студенты и преподаватели из клубов бедвочеров АСБК при Восточно-Казахстанском гос. ун-те и Семипалатинском гос. пединституте © АСБК

Стр. 136. Большой кроншнеп © М.А. Кошкин, АСБК

Стр. 143. Хохлатые чернети © С. Дерелиев

Стр. 155. Савка © Л. Лахманн

Рисунки:

© Ф.Ф. Карпов: виды 9, 36, 48, 66, 72, 86, 96, 97, 104, 106, 108, 119, 120, 126, 127, 130, 132, 133, 135, силуэты хищных птиц;

© З. Срога, SVS: виды 1, 3, 5, 12, 13, 14, 16, 17, 24, 25, 28, 32, 34, 37, 39, 41, 49, 50, 57, 59, 69, 73, 89, 90, 100, 101, 118, 121, 136, 137, 139, 144, 147;

© Н. Кранейс: 47, 75, 81, 85, 99, 103, 107;

© И. Землянских: остальные.